

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**TEMSİLDE ADALET VE YÖNETİMDE İSTİKRAR
İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE SEÇİMLER
(1946-1965)**

Yüksek Lisans Tezi

SEVDA NUR ÇEVİK

Çorum 2020

**TEMSİLDE ADALET VE YÖNETİMDE İSTİKRAR İLKELERİ
ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE SEÇİMLER (1946-1965)**

Sevda Nur ÇEVİK

**Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

Dr. Öğr. Üyesi Veysel DİNLER

ÇORUM – 2020

KABUL VE ONAY

Sevda Nur ÇEVİK tarafından hazırlanan *Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Çerçevesinde Türkiye'de Seçimler (1946-1965)*, başlıklı bu çalışma, 04/09/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans / tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi, Melek HALİFEOĞLU (Başkan)

İmza

DR. Öğr. Üyesi, VEYSEL DİNLER (Danışman)

İmza

Dr. Öğr. Üyesi, Anıl VAREL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

ÇEVİK, Sevda Nur. *Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Çerçevesinde Türkiye'de Seçimler (1946-1965)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

Siyasi partiler ve seçimler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Seçim sistemleri, temsilcilerin belirlenmesinde başat rol oynamaktadır. Seçilmişler ülkeyi ve toplumu ilgilendiren hemen her konu hakkında karar vermekte, böylelikle ülkenin geleceğini tayin etmektedirler. Başarılı bir ülke ekonomisi ve toplumsal huzur için hükümetlerin istikrarı önemlidir. Bunun sağlanmasında seçim sistemi önem arz etmektedir. Seçim sisteminin başarılı etkileri toplumun her bölümünde kendini gösterebileceği gibi olumsuz özellikleri de aynı şekilde yansıtmaktadır. Tüm sorunları çözebilecek bir seçim sistemi mevcut değildir. Seçim sistemleri ve seçim tartışmaları bu sebeplerle hala güncelliğini korumaktadır. Türkiye'de seçim ve seçim sistemi ile ilgili hususlar devamlı değişim halinde olmuştur. Seçim kanunları birkaç kez tamamen yenilenmiş ve yüzlerce kez yapılan kanun değişikliği ile seçim sistemi üzerinde değişikliklere gidilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 1946-1965 yılları arasında seçim sistemleri ve seçim sistemlerine getirilen yenilikler tartışılmıştır. Seçimler ve seçim sistemleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de en çok tartışılan konulardan biridir. Seçim sistemleri öncelikle teorik yönüyle ele alınmış, bunun pratikte nasıl uygulandığı, Türkiye siyasetine ne etkileri olduğu “temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri” perspektifinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Seçim sistemlerine dair siyasi tartışmalar genel olarak temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıran bir sistemi oluşturma çabası üzerinedir. Ancak uygulanan seçim sistemlerinde genel olarak bir ilke ön plana çıkarken diğeri hep geri planda bırakılmıştır. Çalışmada, seçim sisteminde yapılan değişimin temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında etkileri ve bu bağlamda siyasal sonuçları tartışılacaktır. Bu çalışmanın amacı seçim sisteminin siyasal hayat üzerindeki etkisini incelemektir. Seçim sisteminin seçim sonuçlarına etkisinin boyutlarını temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında tartışılacak ve seçim sonuçlarına etki eden diğer unsurlarla ilişkisi irdelenecektir.

Anahtar Kavramlar: Seçim sistemleri, Türkiye'de Seçimler

ABSTRACT

ÇEVİK, Sevda Nur. *Elections in Turkey (1946-1965) in the perspective of the principles of fair representation and stability of the government*, (Master Thesis), Çorum, 2020.

Political parties and elections are essential elements of democracy. Election systems play a significant role in determining representatives. The elected people make decisions about almost every issue that concerns the country and society—thereby determining the future of the country. Governments' stability is vital for a prosperous country economy and social peace. The election system is critical in ensuring this. The successful effects of the electoral system can manifest itself in every part of the society, as well as its negative characteristics. There is no electoral system that can solve all problems. Election systems and election debates are still up to date for these reasons. Issues related to the election and the electoral system in Turkey has been in constant change. Election laws have been completely renewed several times, and changes made on the election system with the amendment of the law hundreds of times.

In my research; innovations brought to the electoral system and the electoral system in Turkey between the years 1946-1965 were discussed. Elections and electoral systems are one of the most debated issues today as in the past. Electoral systems dealt primarily with theoretical aspects, how to apply it in practice, what the political effects of which Turkey has explained in the perspective of "principle of fair representation and stability of the government".

Political debates are about the effort to establish a system that combines the principles of fair representation and stability of the government in general. However, in election systems, one policy comes to the fore, while the other is always in the background. The effects and political consequences of the change in the electoral system in the context of justice in representation and stability in administration have been examined. The aim of this study is to examine the effect of the electoral system on political life. To discuss the effects of the election system on the election results in the context of representational justice and stability in administration and to examine the relationship with other factors affecting election results.

Keywords: Electoral systems, elections in Turkey

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLOLAR DİZİNİ.....	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SEÇİM SİSTEMLERİ VE TEMSİLDE ADALET – YÖNETİMDE İSTİKRAR İLKESİ

1.1. SEÇİM SİSTEMLERİYLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	5
1.1.1. Çoğunluk Sistemi – Nispi Temsil.....	6
1.1.2. Tek İsimli Seçim – Listeli Seçim	6
1.1.3. Tek Turlu Seçim – İki Turlu Seçim.....	7
1.1.4. Tek Dereceli Seçim – İki Dereceli Seçim	7
1.2. ÇOĞUNLUK SİSTEMLERİ	7
1.2.1. Tek İsimli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi.....	8
1.2.2. Tek İsimli İki Turlu Çoğunluk Sistemi	9
1.2.3. Listeli Çoğunluk Sistemi	10
1.2.4. Tercihli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi.....	10
1.3. NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ.....	11
1.3.1. Tam Nispi Temsil	13
1.3.2. Yaklaştrırmalı Nispi Temsil.....	14
1.4. KARMA SİSTEMLER.....	17

1.5. TEMSİLDE ADALET- YÖNETİMDE İSTİKRAR İLKELERİ.....	18
---	-----------

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SONRASI YAPILAN SEÇİMLER VE UYGULANAN SEÇİM SİSTEMİ

2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE’DE SİYASAL HAYAT ...	22
2.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE SEÇİM SİSTEMİ.....	24
2.2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci	24
2.2.2. 1946-1960 Döneminde Seçim Sistemi	27
2.3. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SEÇİMLER.....	28
2.3.1. 1946 Seçimleri	29
2.3.2. 1950 Seçimleri	31
2.3.2. 1954 Seçimleri	34
2.3.3. 1957 Seçimleri	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS VE SONRASI SİYASAL SÜREÇ VE SEÇİMLER

3.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ.....	42
3.2. 1961 ANAYASASI	43
3.3. ETKİLERİ VE SONUÇLARI BAKIMINDAN 1961 SEÇİMLERİ	46
3.3.1. 1961 Seçimleri ve Uygulanan Seçim Sistemi	48
3.3.2. 1961 Seçim Sonuçları	51
3.3.3 1961 Seçimleri Sonrası Türkiye’de İlk Koalisyon Hükümetleri	54
3.4. 1965 SEÇİMLERİ VE SEÇİM SİSTEMİ.....	58
3.4.1 Milli Bakiye Usulü	59

3.4.2. 1965 Seçimlerine Katılan Siyasal Partiler	61
3.4.3. 1965 Seçim Sonuçları	72
3.5. 1965 SEÇİMLERİ SONRASI SİYASAL HAYAT	77
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	86

TABLolar DİZİNİ

Tablo	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. 1946 Seçim Sonuçları.....	29
Tablo 2.2 1950 Seçim Sonuçları.....	31
Tablo 2.3. 1954 Seçim Sonuçları.....	34
Tablo 2.4. 1957 Seçim Sonuçları	38
Tablo 3.1. 1961 Seçimleri	51
Tablo 3.2. 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları	53
Tablo 3.3. 1965 Seçim Sonuçları	71
Tablo 3.4. Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Doğrultusunda Seçim Yöntemleri, Uygulama ve Sonuçları.....	74

KISALTMALAR

ACF	: Ahali Cumhuriyet Fırkası
AP	: Adalet Partisi
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı

GİRİŞ

Seçimler, demokratik sistemlerde tercihlerin yansıtılmasında başat rol oynamaktadır. Seçmenlerin genel ve eşit oy ilkelerine göre seçime katılabilmesi ayrıca siyasal partilerin özgür bir ortamda yarışabilmesi demokrasinin işlerliği açısından gereklidir. Seçim sistemi en genel tanımıyla temsilcilerin belirlenmesinde kullanılan teknik kurallar bütünüdür. Bununla birlikte, sadece oyların sandalyelere dönüştürülmesini sağlayan bir usulden daha fazlasıdır. Seçim sistemleri teknik olduğu kadar, siyasal bir tercihi de yansıtmaktadır.

Seçim sistemleri siyasal yaşamın devamında önemli bir faktördür. Nitekim seçim sistemi belirlenirken ülkenin şartları, coğrafi koşulları seçmen tercihi gibi unsurlar dikkate alınır. İdeal bir seçim sisteminin belirlenmesi kolay değildir. Keza her derde deva bir seçim sistemi de yoktur. Seçim sistemleri belirlenirken özellikle iki unsur üzerinde durulur: *Temsilde adalet ve yönetimde istikrar*. Temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesini sağlamak için ülkeler kendilerine uygun bir seçim sistemi belirlemeye çalışır. Çoğunluk sistemleri yönetimde istikrarı ön plana çıkarken, nispi temsil sistemi temsilde adaletin sağlanmasını vurgular. Demokratik sistemlerde ülkeler zamanla seçim sisteminde değişimler yaparak ideal seçim sistemini ararlar.

Seçim sistemi, seçim sonuçlarını etkileyen önemli bir unsurdur. Temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesinin sağlanamaması halinde siyasi partiler arasında temsilde orantısızlıklar ortaya çıkar. Çoğunluk sistemleri, büyük partilerin temsilini kolaylaştırırken, küçük partilere dezavantaj sağlar. Bu durum bazı partilerin aldığı oy oranının oldukça üzerinde temsil edilmesine sebep olur ve temsilde adalet sorunlarına yol açar.

Nispi temsil sistemi, her partiye aldığı oy oranınca temsil imkânı sağlar. Bu durum parlamentoda yer alan parti sayısını artırmakta ve yönetimde istikrarsızlık endişelerini beraberinde getirmektedir. Bunu durumu bilen siyasi partiler seçim sistemi belirlerken belli kaygılarla hareket eder. Parlamentoda çoğunluğa sahip partilerin, seçim yasalarında kendilerine avantaj sağlayacak seçim sistemini belirleme eğilimi söz konusu olur. Ülkelerin çoğunda sık sık seçim sistemi tartışmaları yaşanması bu durumdan kaynaklanır. Dünyada uygulanmakta olan seçim sistemleri ve çok sayıda teknik, birbirinden farklı amaçlarla getirilmekte ve birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. Türkiye’de seçim

sisteminde ve kullanılan tekniklerde zaman zaman değişikler olmakta ve seçimler üzerine tartışmalar hiç bitmemektedir.

Seçim sistemleri genellikle üçe ayrılmaktadır. Bunlar yönetimde istikrar sağlamaya yönelik çoğunluk sistemleri, temsilde adalet sağlamaya yönelik nispi temsil sistemleri ile bu ikisi arasında denge sağlamaya çalışan karma sistemlerdir. Çalışmamızın kapsamını oluşturan 1946-1965 yılları arasında hem çoğunluk hem de nispi temsil sistemleri uygulanmıştır. Çalışmamızın sorunsal seçim sisteminin siyasal hayat ve seçimler üzerindeki etkisini ortaya koymak ve temsilde adalet – yönetimde istikrar bağlamında seçimlerin sonuçlarını değerlendirmektir.

Seçim sistemleri ile siyasal hayat karşılıklı etkileşim halindedir. Seçim sistemleri siyasal hayatı belirli bir seviyeye kadar etkileyebilmekte ve sistem üzerindeki küçük değişimler bile büyük siyasal sorunlara yol açabilmektedir. Her seçim sisteminin kendine göre artıları ve eksileri vardır. Önemli olan husus hangi seçim sisteminin mevcut duruma hitap edebileceğinin belirlenmesidir. Seçim sistemi tartışmaları günümüzde hala sona ermiş değildir. İdeal bir seçim sistemi arayışı hep sürecektir.

Seçim sistemi, bir seçimin sonucunu ve demokratik niteliğini belirleyen en önemli argümandır. Keza sistemin yapısına göre ülkenin yönetim yapısı şekillenmekte ve yöneticilerin temsil yeteneğinin meşruiyeti sağlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1946-1965 yılları arasında siyasal hayatı ve seçimleri inceleyerek seçim sonuçlarına etkisi bakımından seçim sistemlerine yaklaşmaktır. Temsilde adalet ve yönetimde istikrarın birlikte sağlanıp sağlanmadığı, hangi seçimlerde temsilde adaletin hangi seçimlerde yönetimde istikrarın sağlandığını gerekçelerle sorgulamaktır. Bu tezin kapsamını Türkiye’de 1946-1965 yılları arasında yapılan seçimlerin temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında değerlendirilmesi oluşturmaktır. Seçim sonuçları ayrıntılı olarak incelenecek ve seçim sonuçlarına seçim sistemi ile beraber etki eden unsurlar tartışılacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Doküman analizi yapılmış; ilk elden YSK verilerine ulaşılmış ve TBMM tutanakları incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili literatür taranmış; tezimizin konusuyla ilgili kitap, dergi, makale, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’deki seçimler ve seçim sistemleri üzerine yapılmış akademik araştırmalarla birlikte tarihsel kayıtlardan da faydalanılmıştır. Seçimler hem anayasa hem de siyaset bilimini ilgilendirmektedir. Çalışmaya anayasa

hukuku ve siyaset bilimi disiplinlerinin bakış açısı birlikte yaklaşarak, senkretik bir yönetime yer verilmiştir.

Türkiye’de seçim sistemlerinin temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkesi perspektifinde ele alınması bakımından en ideal dönem 1946-1965 dönemidir. Zira 1946-1957 arasındaki seçimler 1924 anayasası döneminde ve çoğunluk sistemi geçerlidir. Çoğunluk sisteminin sonuçları bu dönemde rahatlıkla gözlemlenmiştir. Meclis temsilde çok adaletsiz sonuçlar doğmakla birlikte, yasama organında birinci gelen partiye çok güçlü bir iktidar ortamı sunmuştur. Ayrıca sistemin bir sonucu olarak siyasal hayat kendiliğinden iki partili gelişmiştir. 1946 seçimlerinin çok partili ilk genel seçim olmasından ve 1950 seçimlerine göre farklı usuller ile yapılmasından dolayı, tezin kapsamına alınması değer görülmüştür. 1961 anayasası ve ona uygun olarak çıkarılan seçim kanunları, yasama organında bir partinin mutlak bir egemenlik sağlaması ve çok kuvvetli bir yürütmeye sahip olmasını engelleyici bir tedbir getirmek istemiştir. Aynı zamanda temsilde adaletin de öne çıkarıldığı bu dönemde nispi temsil sistemi uygulanmıştır. Türk siyasal hayatı iki partili olmaktan çıkarak ılımlı çok partili bir aşamaya geçmiş, temsilde adalet sağlanmıştır. Diğer yandan 1961 Anayasasının kabulünden sonra yapılan ilk seçim olan 1961 seçimlerinde Türkiye koalisyonlarla tanışmıştır. 1965 seçimleri milli bakiye modeli uygulanmış; temsilde adalet en üst düzeyde uygulandığı halde, aynı zamanda bir partiye 4 yıl boyunca kesintisiz tek başına iktidarı kullanma şansı vererek; temsilde adalet-yönetimde istikrar ilkesi bakımından çok özgün bir sonuç göstermiştir. Sonuç olarak, 1946-1965 dönemi seçimleri; temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkesinin ele alınması bakımından en ideal dönemdir.

Tezin bölümlenmesinde kronolojik bir yol izlenmiştir. Birinci bölümde kavramsal çerçeve çizilmiş; ikinci bölümde 1924 Anayasası döneminde yapılan seçimlere ve son bölümde 1961 Anayasası döneminde yapılan seçimlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda;

Birinci bölümde, seçim sistemleri tüm boyutlarıyla ele alınacaktır. Temel unsurları ve hesaplama yöntemleri açıklanacak seçim sistemlerinin birbirlerine göre artıları ve eksilerine değinilecektir. Burada seçim sistemleri çoğunluk sistemleri, nispi temsil ve karma sistemler olmak üzere üç başlıkta açıklanacaktır. Seçimlerle ilgili temel kavramların ardından temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkesi etraflıca açıklanacaktır.

İkinci bölümde çok partili hayata geçiş sonrası yapılan seçimler seçim sisteminin etkisinin az olduğu bu dönemde seçime etki eden diğer unsurlar ele alınacaktır. 1946 sonrası çok partili hayata geçiş ve seçim sisteminin değiştirilmesi ile oluşan siyasal ortam

açıklanacak ve Türk siyasal hayatında birçok değişikliğin yaşandığı bu dönem seçim sistemi ve temsilde adalet sorunları ile ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde 1960 sonrası Türkiye ele alınacaktır. 1960 darbesinin ardından ortaya çıkan siyasal ortam, 1961 Anayasası ve siyasi partiler için getirdiği yenilikler ve yeni bir seçim sisteminin hazırlanması açıklanacak ve yeni seçim sisteminin etkisiyle siyasal ortamda meydana gelen değişimler incelenecektir. Seçim sisteminin siyasal ortam üzerindeki etkisi, hesaplama usullerinde yapılan değişimlerin boyutları ve seçim sistemi tartışmaları incelenecektir. Temsilde adaletin sağlanması açısından büyük etkiler uyandıran bu dönemde 1961 ve 1965 seçimleri incelenecektir.

Sonuç olarak; seçim sistemlerinin yasama ve yürütmenin yapısını direkt olarak etkileyen belirleyici bir unsur olması göz önüne alınarak, çalışmada seçim sistemlerinin siyasal hayat üzerine etkileri, temsilde adalet ve yönetimde istikrarın sağlanmasına seçim sistemlerinde ne gibi değişiklikler yapıldığı, siyasal hayattaki sonuçları, etkilerinin sınırları ve siyasal hayatı etkileyen diğer unsurlar ile ilişkisi tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEÇİM SİSTEMLERİ VE TEMSİLDE ADALET – YÖNETİMDE İSTİKRAR İLKESİ

Seçimler, demokratik toplumlarda yöneticilerin seçilmesi, halkın yönetime katılması için önemli bir köprü görevi görür.¹ Seçim sistemi, en genel anlamıyla seçimlerde alınan oyların parlamentoda sandalyeye dönüştürülmesinde kullanılan usuldür. Harrop ve Miller seçim sistemini “bir seçimi gerçekleştirmek için kullanılan kurallar manzumesi” olarak tanımlamıştır.² Seçim sistemleri, seçim sonuçları ve demokrasinin sağlanmasında başat rol oynamaktadır. Seçim sistemleri belirlenirken asıl hedef temsilde adalet ve yönetimde istikrarı sağlamaktır. İki arasında dengeyi sağlamak oldukça zordur. Ülkeler seçim sistemlerini belirlerken uygulamada çeşitli değişiklikler yaparak, temsilde adalet ve yönetimde istikrar arasındaki dengeyi sağlamaya çalışır.³

Seçim sistemleri, genel anlamda temsilde adaleti ön plana çıkaran nispi temsil sistemi ve yönetimde istikrarı sağlayan çoğunluk sistemleri olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak ikisi arasında dengeyi sağlamaya çalışan karma sistemler de mevcuttur. Seçim sisteminin siyasi sonuçları göz önüne alınarak alt başlıklarda ayrımlar da olmaktadır. Seçim sistemi, siyasi partilerin temsilini etkileyen önemli bir etkidir, bu sebeple siyasi partiler ve seçim sistemi arasında karşılıklı bir etkileşim mevcuttur.⁴

1.1. SEÇİM SİSTEMLERİYLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Seçim sistemleri birçok teknik unsurdan oluşur. Seçim bölgeleri, oylama biçimi, adayların belirlenmesi usulü gibi unsurlar, seçim sistemlerinin uygulandığı ayrımlardır. Burada seçim sistemlerinin fayda ve istikrar bakımından ayrımı, seçimlerin yapılma usulü ve tek isimli – listeli seçim ayrımları anlatılacaktır.

¹ Sezin Aydemir, “Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneği”, *Bilgi 12*, (2006): 62.

² Burak Cop, *Türkiye’de Seçim Sistemleri*, Çev. Ümit Dertli (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2018), 39.

³ Şükrü Nişancı ve Abdulkadir Özdemir, “Dünyada Uygulanan Seçim Sistemi Işığında Türkiye İçin Alternatif Seçim Önerileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 21*, s. 2 (2017): 727.

⁴ Murat Erdoğan, *Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013) 15.

1.1.1. Çoğunluk Sistemi – Nispi Temsil

Seçim sistemleri, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinin sağlanabilirliği açısından çoğunluk sistemleri ve nispi sistemler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki sistemi değerlendirip, ikisi arasında dengeyi sağlamaya çalışan sistemler de karma sistemler olarak yer alır. Çoğunluk sisteminin üzerinde durduğu husus parlamentoda yeterli çoğunluğa sahip bir hükümetin kurulmasıdır. Çok oy alan partilerin oyuna oranla parlamento gücünü yüksek tutarak, yönetimde istikrarı en iyi sağlayan sistem çoğunluk sistemidir. Buna karşılık temsilde adaleti sağlamayı temel alan nispi sistemler, seçime katılan her partinin aldığı oy oranınca temsilini öngörür. Temsil edilen parti sayısının artması, parlamentoda istikrarsızlık endişelerini beraberinde getirir.⁵

Çoğunluk sisteminde seçime katılan aday ya da partinin seçilebilmek için oyların çoğunluğunu alması gerekir. Uygulanması kolay bir sistemdir. Temsilde adaletsizliklere yol açar. Nispi temsil sistemleri ise, çoğunluk sistemlerinin eksiklerini gidermek amacıyla geliştirilmiştir. Çoğunluk sistemlerine göre oldukça yenidir. Uygulanması çoğunluk sistemine göre zordur çünkü her partiye aldığı oy oranınca temsil imkânı sağlaması istikrarsızlık sorununa yol açabilir.⁶

1.1.2. Tek İsimli Seçim – Listeli Seçim

Tek isimli ve listeli seçim ayrımı seçim çevresinin genişliğine göre yapılır. Seçim çevresi genişliği dar ve geniş olmak üzere ikiye ayrılır. Seçim çevrelerinin belirlenmesinde birçok faktör etkili rol oynasa da en etkili unsur siyasi tercihlerdir. Bir seçim çevresinin dar olması çoğunluk sistemine, geniş olması nispi temsil sistemine olanak sağlar. Tek isimli seçimde bir seçim çevresinde her partinin oy pusulasında tek aday bulunur çünkü dar çevre sistemi olduğu için bu seçim çevresinde tek aday seçilebilir. Liste usulünde ise bir seçim çevresinde birden fazla adayın seçilmesi öngörülmüştür. Bu sebeple oy pusularında birden fazla aday bulunur. Kısaca belirtmek gerekirse tek isimli seçim çevresinde sadece bir aday seçilebilirken, liste usulünde birden fazla aday seçilebilir. Tek isimli seçim sadece çoğunluk sistemi ile uygulanabilirken, listeli seçim hem çoğunluk hem de nispi temsil sistemlerinde uygulanabilir.⁷

⁵ Şeref İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), 131-135.

⁶ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), 85-88.

⁷ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayın Dağıtım, 2012), 332.

1.1.3. Tek Turlu Seçim – İki Turlu Seçim

Seçimler tek ya da daha fazla turlu şekilde gerçekleştirilebilir. Tek turlu seçimde oyların basit çoğunluğunu sağlayan aday ya da liste seçimi kazanır. Ancak iki turlu seçimde adayların ilk turda kazanması oyların yarıdan fazlasını almasına bağlanmıştır. İlk turda yeterli çoğunluğun sağlanamaması durumunda ikinci tura gidilir ve burada oyların basit çoğunluğunu sağlayan aday seçilir. Seçimlerin tek ya da iki turlu yapılması daha çok çoğunluk sistemiyle ilgili bir husustur çünkü partilere ya da adaylara aldıkları oy oranında temsil imkanı sağlayan nispi temsil sistemlerinde böyle bir uygulamaya gerek bulunmamaktadır.⁸

1.1.4. Tek Dereceli Seçim – İki Dereceli Seçim

Tek dereceli – iki dereceli seçim ayrımı, seçimlerin tamamlanması sürecinde seçmenin seçime doğrudan ya da dolaylı etkisi ile ilgilidir. Tek dereceli seçimde seçmenler kendilerini temsil edecek adayları bizzat kendileri seçme imkanına sahiptir ancak iki dereceli seçimde seçmenler önce ikincil seçmenleri seçer ve ardından düzenlenen seçimlerde ilk seçimde seçilen adaylar nihai temsilcileri belirler. Seçimlerin tek ya da iki turlu olması ise seçimlerin tamamlanma süreci ile ilgilidir.⁹

1.2. ÇOĞUNLUK SİSTEMLERİ

Parlamentoda temsilcilerin belirlenme usulü olarak kullanılan seçim sistemlerinin temelde iki amacı vardır: Temsilde adalet ve yönetimde istikrarın sağlanması. Ancak birbiriyle ters orantılı işleyen bu iki ilkedен birinin sağlanması diğerine zarar vermektedir. Parlamentoda temsilcilerin çoğunluk usulüne göre seçilmesi ve bir partiye daha fazla temsil imkânı verdiği için yönetimde istikrarı sağlamaktadır. Çoğunluk sistemleri böylece temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında konumunu istikrardan yana almaktadır. Böylece çoğunluk sistemlerinin ortaya çıkardığı temsilde adalet sorunları nispi temsil sistemlerinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Çoğunluk sistemleri kendi içerisinde uygulanma biçimleri bakımından dört gruba ayrılır: Tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi,

⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 333.

⁹ Emine Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), 78-79.

tek isimli iki turlu çoğunluk sistemi, listeli çoğunluk sistemi ve tercihli tek turlu çoğunluk sistemi¹⁰

1.2.1. Tek İsimli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi

Bu sistemde her seçim çevresinden sadece bir temsilci seçilir. Bu sebeple ‘dar bölge sistemi’ olarak da anılır. Keza seçim çevreleri tek bir temsilci seçilecek şekilde küçük olarak belirlenmiştir. Siyasal partiler ve bağımsızlar bir seçim bölgesinde sadece bir aday göstererek seçime katılır. Seçim çevresinin boyutlarından dolayı burada belirtilen adayların halk tarafından tanınması da kolaylaşır. Siyasal partiler böylece daha dikkat çekecek adaylar sunarken sistem bağımsızların da kendilerini tanıtılmalarını ve seçilmelerini kolaylaştırır.¹¹

Tek isimli tek turlu seçim sisteminde seçilebilmek için adayın seçim çevresindeki oyların basit çoğunluğunu alması yeterlidir. Uygulama açısından oldukça kolay bir sistemdir. Kısaca örneklemek gerekirse: Seçime katılan üç partinin aldığı oylar A: 25.000, B: 30.000 ve C: 15.000 oy olması durumunda kazanan B olmaktadır. Bu sistem üzerine yapılan en büyük eleştiri seçime katılan diğer partilerin oy oranlarının da yüksek olmasına rağmen parlamentoda temsil edilememeleridir.¹²

Tek turlu seçim sisteminde ikinci bir turun bulunmayışı partilerin ikinci turda birleşmelerinin de önüne geçmektedir. Bu sistem büyük partilerin temsil imkanını artırırken küçük partilerin temsilinin yolunu kapatmaktadır. Böylece bazı partiler oylarının heba olmasının önüne geçmek için seçim öncesinde diğer partilere katılmaktadır. Tek isimli tek turlu seçim sistemine İngiliz sistemi de denilmektedir ancak Amerika’da da uygulama alanı bulmaktadır. Büyük partilerin temsilini kolaylaştıran bu sistem iki partili siyasal hayata yol açmaktadır. Böylece iki siyasi partinin iktidar için yarıştığı bir ortam oluşmakta ve diğer partilerin siyasal hayatta yarışma imkanı zorlaşmaktadır.¹³

¹⁰ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayın Dağıtım, 2012), 223.

¹¹ Merih Öden, *Seçmenlerin 'Kişi Tercih'i' Açısından Seçim Sistemleri*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2003), 26.

¹² Teziç, *Anayasa Hukuku*, 333.

¹³ Hasan Buran, *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni bir Seçim Sistemi Önerisi*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005), 58-60.

1.2.2. Tek İsimli İki Turlu Çoğunluk Sistemi

Tek isimli tek turlu seçim sistemi İngiliz sistemi olarak anılmasına rağmen tek isimli iki turlu çoğunluk sistemi Fransız sistemi olarak anılır.¹⁴ Fransa’da 1958’den bu yana 1986 seçimleri hariç her seçimde uygulanmıştır. Bu sisteme göre adayların ilk turda seçilebilmeleri için belirli bir oy oranını elde etmeleri gerekir.¹⁵ İki turlu seçim sisteminde ilk tur, ikinci tura katılacak adayları belirlemek için yapılır ancak ilk turda adaylardan birisi salt çoğunluğu sağlarsa ikinci tura gerek kalmamaktadır. Teziç şöyle açıklamıştır:¹⁶

Tek isimli iki turlu seçim sisteminde, adayın birinci turda seçilebilmesi için iki koşul aranmaktadır. Birincisi adayın seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu (yarıdan fazlasını), ikincisi de o seçim bölgesindeki toplam seçmen sayısının $\frac{1}{4}$ 'ne eşit sayıda oy elde etmesi gerekir. Birinci turda seçilebilmek için, yalnızca salt çoğunlukla yetinilmeyip, ayrıca seçim çevresindeki seçmen sayısının $\frac{1}{4}$ 'ne eşit sayıda oy elde etme koşulunun aranması, katılma oranının çok az olduğu bir ortamda, adayın düşük sayıda oyla seçilmesini önlemek içindir. Birinci turda bu ki koşulu yerine getiremeyen adaylara “balotaj”da olanlar” (en bellotage) denir ve bir hafta sonra ikinci bir tur seçim daha yapılır. İkinci turda seçilebilmek için, kullanılan geçerli oyların basit çoğunluğunu elde etmek yeterlidir.

Tek isimli iki turlu çoğunluk sisteminde hedef seçim çevrelerinde adayların daha fazla seçmen tarafından desteklenmesini sağlamaktır. Bu sistem azınlık seçmenin temsilini zorlaştırmaktadır. Ayrıca ikinci tura katılabilen partiler arasında siyasi anlaşmalara meydan vermektedir. İkinci tura katılamayan partiler siyasi çıkarları doğrultusunda ikinci tura katılabilen partileri desteklemektedir. Böylece ilk turda ülkenin siyasi eğilimi belirli etken olurken ikinci turda siyasi hesaplaşmalar seçim sonuçlarına yön vermektedir.¹⁷

Tek turlu sistemin ortaya çıkardığı iki partili siyasal hayatın aksine iki turlu sistem çok partili hayatı kolaylaştırır. Ancak ilk turda adayın çoğunluğu sağlama oranı düştükçe temsilde adalet sorunları da artar. İkinci turda seçmenler kendi siyasi fikirlerine en yakın adaya oy verme eğiliminde olurlar bu sebeple tek isimli iki turlu seçim sistemi “ilk turda seçme, ikinci turda eleme” şeklinde de anılır.¹⁸

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, (Ankara: Güney Matbaacılık, 1953), 31.

¹⁵ Cop, *Türkiye’de Seçim Sistemleri*, 45.

¹⁶ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 336-337.

¹⁷ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 90-92.

¹⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 338.

1.2.3. Listeli Çoğunluk Sistemi

Listeli çoğunluk sisteminde her parti o seçim çevresinden seçilecek aday sayısı kadar listede aday belirtir. Yani bir seçim çevresinde 5 milletvekili seçilecekse her parti 5'er aday açıklar. 4 partinin yarıştığı bir seçim çevresinde böylece 4x5 aday yarışıyor anlamına gelir. Listeli çoğunluk sistemi tek ya da iki turlu olarak uygulanabilir.¹⁹ Tek turlu olarak uygulandığında listenin seçim çevresinde seçimi kazanabilmesi için basit çoğunluk aranırken, iki turlu uygulandığında mutlak çoğunluğun sağlanması gerekir.²⁰

Liste çoğunluk sisteminde geniş bölge olduğu için seçmenlerin adayları tanıma ihtimali dar bölgeden oldukça düşük olduğu için, karar verirken daha çok partilere göre değerlendirme yapmaktadırlar. Bu durum seçilenlerin de seçmenlere karşı mesuliyetlerini azaltmaktadır. Keza adayların seçmenler tarafından tanınması adaylar üzerinde etki etmekteydi. Bir seçim çevresinde birden fazla aday seçildiği için seçmenin oy hakkının kuvvetlenmesini sağlar. Ayrıca seçim çevresinin genişliğinden dolayı idari baskı da azalmaktadır.²¹

Tek turlu listeli çoğunluk sistemi Türkiye'de 1946-1960 yılları arasında uygulanmıştır. Temsilde adalet dengesini sağlayamayan bu sistemden 1961 yılından itibaren vazgeçilerek nispi temsil sistemine geçilmiştir. İki turlu çoğunluk sistemine Fransa'da III. Cumhuriyet dönemi örnek verilebilir. İki turlu sistemde bir partinin ilk turda seçimi kazanması için oyların salt çoğunluğunu ve seçim çevresindeki oyların ¼'nü alması gerekmiştir. İkinci tura kalması durumunda ise en çok oyu alan parti listesi seçimi kazanmıştır.²²

1.2.4. Tercihli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi

Tercihli tek turlu sistemde seçmenler adayları kendi isteklerine göre sıralar ve birinci tercihler içerisinde mutlak çoğunluğu sağlayan aday seçimi kazanır. Yani bu sistemde seçmenler birleşik listeden istedikleri adayları seçerek birinci, ikinci, üçüncü şeklinde aday tercihlerini belirtirler ve mutlak çoğunluğu sağlayan aday kazanır. Mutlak çoğunluğun ilk seferde sağlanmadığı durumlarda en az oy alan aday listeden çıkarılarak

¹⁹ Ülkü Varlık ve Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, (İstanbul: Der Yayınları, 2001), 39-40.

²⁰ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 96.

²¹ Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, 44-45.

²² Teziç *Anayasa Hukuku*, 341.

yeniden sıralamaya gidilir.²³ Bu sistem partiler arası iş birliğini de kolaylaştırmaktadır.²⁴ Alternatif oy sistemi olarak da anılan sistem türünün özel bir örneğidir. Avustralya’da ve İrlanda’da uygulanmaktadır.²⁵

1.3. NİSPİ TEMSİL SİSTEMİ

Nispi temsil sistemi, seçime katılan her siyasi partiye aldığı oy oranınca temsil imkanı vermeyi amaçlamaktadır. Çoğunluk sistemlerinin ortaya çıkardığı temsilde adalet sorununu çözmek için ortaya atılmıştır. Yani çoğunluk sistemine göre daha yeni bir sistemdir.²⁶ Nispi temsil sistemi üç ve daha fazla partili siyasal çevrelerde daha yaygın uygulama alanı bulur. Keza tek partili ve iki partili siyasal alanlarda uygulanmasına gerek görülmez. Temsilde adalet ilkesini en iyi sağlayan sistem olarak bilinirken, yönetimde istikrar endişelerini de beraber getirir. Her siyasi partiye aldığı oy oranınca temsil imkanı sağlaması partilerin tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaşmasını zorlaştırmakta ve koalisyon hükümetlerine yol açmaktadır.²⁷

Küçük siyasi partilerin bu sistem ile temsil imkanı elde etmesi siyasal hayatın daha canlı ve tartışmalı bir ortam sağlar. Çoğunluk sistemlerinde fayda ve istikrar ilkelerinin sağlanması ön plandayken nispi temsil sisteminde adalet ve eşitlik öne çıkmaktadır. Nispi temsil sistemi adaleti sağlarken parlamentodaki temsil edilen parti sayısının artması ile istikrarsızlık endişeleri ortaya çıkar. Nitekim nispi temsil sistemi “bir ülkede kamuoyu kendiliğinden bölünmüşse, nispi temsil bu bölünmüşlüğü daha da artırarak siyasi kamplaşmalara uygun zemini hazırlar” şeklinde eleştirilmiştir.²⁸

Nispi temsil sisteminde seçim çevreleri geniş olduğu için yaygın olarak listeli seçim usulleri ile uygulanmaktadır.²⁹ Orantılılığı amaçlayan nispi temsil, çoğunluk sistemi dışında kalan her türlü hesaplamayı içine alır.³⁰ Nispi temsil sisteminin iki önemli problemi vardır. Bunlardan ilki parti listeleri içindeki temsilcilerin belirlenmesi, diğeri ise oyların parti listesi içerisinde nasıl dağıtılacağıdır.³¹ Kusursuz bir nispi temsil

²³ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 100-101.

²⁴ Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, 40.

²⁵ Cop, *Türkiye’de Seçim Sistemleri*, 46.

²⁶ İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, 139.

²⁷ Buran, *Seçim Sistemleri*, 73.

²⁸ Nihat Bulut, “Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 12 Haziran 2011 Seçimleri”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2010): 3-4.

²⁹ Teziç *Anayasa Hukuku*, 342.

³⁰ Erdoğan, *Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler*, 23.

³¹ Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, 87.

uygulamaması bulunmamakla birlikte, hem partilerin oyları oranınca temsil edilmesi hem de yönetimde istikrarsızlıkların önüne geçilmesi için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Bunlar nispi temsil sisteminin alt başlıkları içerisinde ele alınacaktır.

Nispi temsil sistemi, çoğunluk sisteminden kaynaklanan adaletsizliklere son vermek üzere ortaya çıkmıştır. Partilere aldıkları oy oranlarına yakın temsil imkanı vererek temsilde adalet ilkesinin ortaya çıkmasını amaçlanır ancak parlamentodaki parti sayısının artmasına neden olması karar almada zorluklar ortaya çıkarır. Bu sebeplerle çoğunluk sisteminin karşısında yer almaktadır. Nispi temsil sisteminin uygulamada birçok modeli vardır. Seçim çevresi, seçim barajı, seçim sayısı nispi temsil sisteminin uygulanışını etkilemektedir.³² Seçim çevresinin büyük olması ile nispilelik doğru orantılıdır çünkü seçim çevresi genişledikçe partilerin güçleri oranlarında temsil edilmeleri kolaylaşmaktadır. Seçim çevresinin büyüklüğünde ifade edilen o çevreden seçilecek milletvekili sayısıdır.³³

Nispi temsil sisteminde siyasi partilerin aldıkları oyların parlamentoda sandalye sayısına çevrilmesinde kullanılan ilk önemli unsur seçim sayısının bulunmasıdır. Seçim sayısı bir seçim çevresinde bir sandalye kazanmak için elde edilmesi gereken en az oy sayısıdır. Bir partinin aldığı oy sayısında seçim sayısı kaç defa bulunursa parti o kadar sandalye kazanmış olur. Seçim sayısı hesaplanmasında üç usul uygulanır: Çevre seçim sayısı, değişmez tek sayı ve ulusal seçim sayısı. Çevre seçim sayısı her seçim çevresi için ayrı ayrı hesaplanır. Her seçim çevresinde kullanılan oylar çıkarılacak sandalye sayısına bölünerek her seçim çevresinin seçim sayısı bulunur.³⁴ Değişmez tek sayı, kanun koyucu tarafından ülkenin tüm çevrelerinde kullanılmak üzere belirlenir ve sandalye hesaplamaları bu sayıya göre tamamlanır.³⁵ Ulusal seçim sayısı ise ülkenin bütün seçim çevrelerinde kullanılan oyların çıkarılacak toplam temsilci sayısına bölünmesi ile hesaplanır. Burada amaç her temsilcinin aynı sayıda seçmene sahip olmasını sağlayarak nispi temsili tam olarak uygulamaktır.³⁶

Nispi temsil sistemi, listeli seçimi öngördüğü için temel problemlerden birisi de parti listelerinde belirtilen adayların nasıl seçileceğidir. Burada dört farklı listeden

³² Abdulkadir Özdemir, Türkiye’de Çok Partili Dönemde Seçim Sistemleri ve Siyasal İstikrar, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014) 54-55.

³³ Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler: Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, (Ankara, Yetkin Yayınları, 2016), 135.

³⁴ Hikmet Sami Türk, “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”, *Anayasa Yargısı Dergisi* s. 23 (2006): 86.

³⁵ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 108.

³⁶ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 345.

bahsedilmektedir: Kapalı liste, esnek liste, açık liste ve serbest listedir. Kapalı listede seçmenler partilerin kendilerine sundukları liste üzerinde bir değişim yapamazlar. Adayları değerlendirme imkanı olmayan seçmenler bu liste türünde partiye oy vermektedirler. Esnek liste isimli türde seçmenler kısıtlı da olsa bir değişim yapabilme hakkına sahiptir. Seçmenler adaylar üzerinde değişim yapamasa da listedeki sırasını değiştirme hakkına sahiptir. Açık listede adaylar alfabetik sıraya göre sıralanmış biçimde seçmenlere gider. Seçmenler destekledikleri adayları seçmek suretiyle listedeki sırasını belirlerler. Serbest listede ise seçmenlere değişik parti listeleri ve bağımsız aday listeleri verilerek ayrı bir liste oluşturma yetkisi tanınır.³⁷

Nispi temsil sistemi uygulaması kolay bir sistemdir, her partiye aldığı oy oranında temsil imkanı sağlama amacı güttüğü için de adaletlidir. Ancak sistemde alınan oyların dağıtımı her zaman tam sonuç vermediği için artık oylar ortaya çıkar. Temsil edilemeyen artık oylar olduğu gibi, seçim çevresinde temsil edilmesi gereken sandalyeler de doldurulmayabilir.³⁸ Artık oyların yerel ya da ulusal düzeyde değerlendirilmesi burada ön plana çıkar. Artık oyların seçim çevresi içerisinde değerlendirilmesi ‘yaklaştrmalı nispi temsil’, ulusal düzeyde değerlendirilmesi ise ‘tam nispi temsil’ olarak adlandırılır.³⁹

1.3.1. Tam Nispi Temsil

Nispi temsil sistemi, partilerin veya adayların aldıkları oy oranında temsilini sağlamaya çalışır. Temsilde adaleti sağlamaya çalışan sistemde artık oyların değerlendirilmesi usulü önemlidir çünkü temsil edilemeyen oylar temsil edilememe sorununa yol açar. Tam olarak uygulanan nispi temsilde artık oyların ulusal düzeyde değerlendirilmesi esas alınır. Burada üç yöntemden faydalanılır: Milli seçim sayısı, ulusal artık ve değişmez tek sayılı ulusal artık sistemi.⁴⁰

1.3.1.1. Milli Seçim Sayısı

Bu yöntemde tüm ülke tek seçim çevresi olarak kabul edilir ve sandalye dağıtımı tüm ülkenin oylarının toplam temsilci sayısına bölünmesi ile bulunur. Siyasi partilerin

³⁷ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 111-112.

³⁸ Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, 41.

³⁹ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 344.

⁴⁰ Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, 46.

ülke düzeyinde aldıkları oylar hesaplanarak seçim sayısına bölünür ve alınan sandalye sayısı belirlenir. Bu sistem Fransa'da 1979 seçimlerinde kullanılmıştır.⁴¹

1.3.1.2. Milli Bakiye

Milli bakiye yönteminde önce adaylar seçim çevrelerinde seçim sayısına göre belirlenir, ardından siyasi partilerin seçim çevrelerinden artan oyları ve belirlenemeyen sandalyeler ulusal düzeyde birleştirilir. Siyasi partilerin ulusal düzeyde artan oyları açıkta kalan sandalye sayısına bölünerek ulusal seçim sayısı hesaplanır. Ulusal seçim sayısı her partinin aldığı oyda kaç defa varsa o kadar sandalye kazanır. Bu sistem 'artık-eksik' temsil oranını oldukça düşürerek nispiyet düzeyini artırır. Böylece büyük partilerin avantajı azalırken küçük partiler daha fazla temsil imkanı elde eder.⁴² Bu yöntem Türkiye'de 1965 seçimlerinde uygulanmıştır.

1.3.1.3. Değişmez Tek Sayılı Ulusal Artık Sistemi

Bu yöntem Fransız matematikçi Henri Poincare tarafından geliştirilmiştir. Seçim öncesinde tüm seçim çevrelerinde uygulanmak üzere seçim sayısı kanunla belirlenir. Daha sonra her siyasi partinin aldığı oy seçim sayısına bölünerek çıkardığı sandalye sayısı bulunur. Artık oylar hesaplanırken ise önce yerel düzeyde ardından ülke düzeyinde hesaplanır. Bu yöntemde diğerlerinden farklı olarak seçim öncesinde ülkenin çıkaracağı milletvekili sayısının bilinmemesidir. Örneğin kanunla her 30.000 oy için bir temsilci seçileceği belirtilmişse seçime katılım oranı görülmeden toplam temsilci sayısı hesaplanamaz. Böylece seçime katılım arttıkça parlamentodaki temsilci sayısı da artar.⁴³

1.3.2. Yaklaştırmalı Nispi Temsil

Yaklaştırmalı nispi temsil, tam nispi temsilin aksine artık oyların ülke düzeyinde değil seçim çevresinde değerlendirilmesini esas alır. Öncelikle seçim çevresinde kullanılacak oylar çıkarılacak sandalye sayısına bölünerek seçim sayısı elde edilir. Seçim sayısı, her seçim çevresi için ayrı ayrı hesaplanır.⁴⁴ Nispi temsil sisteminin uygulanışı daha geniş seçim çevrelerinde uygulandığında etkili sonuçlar vermektedir. Çünkü seçim çevresinde kazanılacak sandalye sayısı azaldıkça seçim sayısı artmaktadır. Bu sebeple

⁴¹ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 347.

⁴² Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 116.

⁴³ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 349.

⁴⁴ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 345.

sandalye sayılarının tam olarak dağıtılabilmesi için çeşitli yaklaştırma yöntemleri uygulanması gerekmektedir. Burada üç yöntemden bahsedilir: En yüksek artık, en büyük ortalama ve d'Hondt yöntemi.⁴⁵

1.3.4.1. En Yüksek Artık

Bu yöntemde ilk olarak geçerli oy sayısı çıkarılacak sandalye sayısına bölünerek seçim sayısı hesaplanır. Seçim sonucunda her partinin aldığı oy oranını seçim sayısına bölünerek çıkarılan sandalye sayısı belirlenir. Dikkat edilecek husus artık oyların nasıl dağıtılması gerektiğidir. İlk hesaplamadan ardından boşta kalan sandalyeler ve artık oylar belirlenir ve boşta kalan sandalyeler en büyük artık sahibi partilere sırasıyla dağıtılır.⁴⁶

Örnek üzerinden anlatmak gerekirse; Seçim sayısı= 200.000 / 5 = 40.000 olması durumunda:

A partisi $86.000 / 40.000 = 2$ sandalye

B partisi $56.000 / 40.000 = 1$ sandalye

C partisi $38.000 / 40.000 = 0$ sandalye

D partisi $20.000 / 40.000 = 0$ sandalye

İlk paylaşımın bu şekilde tamamlanmasının ardından 3 sandalye dolmuş ve 2 sandalye boşta kalmıştır. Bu durumda en yüksek artık oydan başlayarak yeniden dağıtım yapılır ve C partisi 1 sandalye D partisi 1 sandalye olmak üzere seçim tamamlanır. Bu yöntem küçük partilere daha fazla avantaj sağlayarak büyük partileri zayıflatır.⁴⁷

1.3.4.2. En Yüksek Ortalama Sistemi

Bu yöntemde de ilk olarak seçim sayısı hesaplanır ve seçimlerin ardından her partinin çıkardığı sandalye sayısı hesaplanır. Ancak artık oyların dağıtılması usulü bakımından bu sistem en yüksek artık oy yönteminin aksine büyük partilere avantaj sağlar. Teziç yöntemin uygulanışını şöyle özetler: “Sisteme göre önce her partiye elde ettiği oylar seçim sayısına kaç kez ulaşıyorsa o kadar sandalye verilir. Açıkta kalan sandalyelerin listeler arasında paylaşılmasında her listenin seçim sayısına göre elde ettiği sandalye sayısına bir eklenerek bundan sonra her listenin geçerli oy sayısı her partinin elde ettiği sandalye sayısından bir fazlasına bölünür.”⁴⁸

Önceki başlıktaki örneği devam ettirsek:

⁴⁵ Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, 42-45.

⁴⁶ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 119.

⁴⁷ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 345.

⁴⁸ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 346.

A partisi $86.000 / 40.000 = 6.000$ artık 2 sandalye

B partisi $56.000 / 40.000 = 16.000$ artık 1 sandalye

C partisi $38.000 / 40.000 = 38.000$ artık 0 sandalye

D partisi $20.000 / 40.000 = 20.000$ artık 0 sandalye olarak sonuçlanmıştı.

Bu durumda ikinci hesaplama yapılırken her partinin sandalye sayısına bir eklenerek yeniden bölme işlemi yapılır böylece sonuçlar şu şekilde olur:

A partisi $86.000 / 2 + 1 = 28.666$

B partisi $56.000 / 1 + 1 = 28.000$

C partisi $38.000 / 1 = 38.000$

D partisi $20.000 / 1 = 20.000$

Bu hesaplama sonucunda en yüksek ortalamayı tutturana C partisi 1 sandalye kazanır. Hala 1 sandalye boşta kaldığı için ilgili işlem tekrarlanır:

A partisi $86.000 / 2 + 1 = 28.666$

B partisi $56.000 / 1 + 1 = 28.000$

C partisi $38.000 / 1 + 1 = 19.000$

D partisi $20.000 / 1 = 20.000$

Görülmüştür ki bu sefer en yüksek ortalamayı A partisi tutturmuştur. Bu durumda son boş sandalyenin kazananı A partisi olmuştur.⁴⁹

1.3.4.3. d'Hondt Yöntemi

Belçikalı matematikçi Victor d'Hondt tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde partilerin ve bağımsızların aldığı oylar önce alt alta sıralanır ve ardından alınan oylar sırasıyla önce bire sonra ikiye şeklinde o çevreden çıkarılacak sandalye sayısı bulununcaya kadar bölünür. Bu işlem sonrasında elde edilen veriler seçilecek sandalye sayısı kadar büyükten küçüğe sıralanır. Bu yöntemde seçim sayısı ve artık oy sorunu ile bu sebepten karşılaşılmaz.⁵⁰

Diğer yöntemlerde kullandığımız 5 sandalye çıkarılan çevre örneği üzerinden anlatmak gerekirse:

A partisi 86.000 | 43.000 | 28.666 | 21.000 | 17.200

B partisi 56.000 | 28.000 | 18.666 | 14.000 | 11.200

C partisi 38.000 | 19.000 | 12.666 | 9.500 | 7.600

⁴⁹ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 119-120.

⁵⁰ Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, 45.

D partisi 20.000 | 10.000 | 6.666 | 5.000 | 4.000

Partilerin aldıkları oy sayılarının önce bire ardından ikiye, üçe vs. şeklinde bölünmesiyle oluşan bu tabloda sayıların büyükten küçüğe doğru sıralanmasıyla her partinin elde ettiği sandalye sayısı belirlenir. 5 sandalye belirlendiği için oluşan sonuçlar şu şekildedir: 86.000 (A), 56.000 (B), 43.000 (A), 38.000 (C) ve 28.666 (A) olmuştur.

D'Hondt barajlı ya da barajsız şekilde uygulanabilir. Nitekim Türkiye'de 1961 seçimlerinde barajlı d'Hondt uygulanırken, 1969 seçimlerinde barajsız şekilde uygulama alanı bulmuştur. Seçim sistemlerinin ne şekilde kullanılacağı dönemin siyasi yapısı açısından önemli bir aktördür. Bugün Türkiye'de ulusal bazlı d'Hondt uygulanmaktadır.

1.4. KARMA SİSTEMLER

Seçim sistemleri siyasi sonuçları itibariyle oldukça etkili bir unsurdur ancak tek başına etkili unsur değildir. Dönemin siyasi yapısı, seçime katılım, siyasi partilerin faaliyetleri de seçim sonuçları üzerinde oldukça etkilidir. Seçim sistemleri belirlenirken ülkeler istedikleri siyasi yapıya göre değerlendirmeler yaparak karar verirler. Seçim sistemi belirlemede temel amaç temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesinin sağlanmasıdır. Ancak birbirini ters yönde etkileyen bu iki unsuru dengeye getirmek güçtür. Bu sebeple seçim sistemleri ideal olana yaklaşılmaya çalışarak belirlenir. Kusursuz bir seçim sistemi yoktur, siyasi yapıda etkileri bakımından bu nedenlerle zamanla üzerinde değişiklikler yapılır. Seçim sistemlerinin belirli bir alanda iyi etki göstermesi başka bir alanda eksikliklere yol açacaktır, keza tüm alanlarda etkili olan bir seçim sistemi mevcut değildir.

Karma sistemler nispi temsil sistemi ve çoğunluk sisteminin eksik yönlerini ortadan kaldırmak için geliştirilmiştir. Bu sebeple siyasi açıdan elde edilmek istenilen sonuca göre farklı farklı karma sistem tasarlanabilir. Karma seçim sistemi üretilmesi *seçim mühendisliği* olarak isimlendirilmiştir.⁵¹

Karma sistemlerin ilk amacı nispi ve çoğunluk sistemlerinin meydana getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmaktır. Bir diğeri ise dönemin siyasi iktidarları tarafından kısa vadeli çözümler üretmek için başvurulmasıdır. Karma sistemlere örnek olarak şöyle bir sıralama yapılabilir: Birleşik listeli nispi sistem, kişiselleştirilmiş çift oylu sistem,

⁵¹ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 126.

devredilebilir tek oylu sistem, devredilemez tek oy ve alternatif oy.⁵² Birleşik listeli sistem Fransa'da 1951 yılında yürürlüğe girmiştir. Nispi temsil sistemi ve çoğunluk sisteminin karma halinden oluşan sistemde temel amaç merkez partileri kuvvetli hale getirmektir. Çift oylu sistem ise seçmenlerin hem partiye hem de adaya oy vermesi amaçlanmaktadır Alman seçim sistemi olarak da bilinir. Devredilebilir tek oy sistemine göre ise seçmenler kendi tercihlerine göre sıralama yaparlar. *Oylar değerlendirilirken seçim sayısı kadar aday seçilmiş ilan edilir.* Dördüncü karma sistem olan Devredilemez Tek Oy sisteminde ülke geniş seçim bölgeleri olarak bölünür. Oyların çoğunluğunu alan aday seçimin kazananı olur. Alternatif oy sisteminde ise adaylar birinci, ikinci şeklinde sıralanmaktadır. *Aldığı ilk tercih oyları seçim çevresinde kullanılan oyların mutlak çoğunluğuna ulaşan aday milletvekili seçilir.*⁵³

1.5. TEMSİLDE ADALET- YÖNETİMDE İSTİKRAR İLKELERİ

Seçim sistemleri en genel anlamıyla seçimlerde alınan oyların sandalyelere dönüştürülmesini sağlayan teknik unsurdur. Seçim sistemleri uygulama usulleri bakımından çeşitlilik gösterirken temelde hepsinin ortak amacı temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri arasında dengenin sağlanmasıdır. Bazı seçim sistemleri yalnızca adaletli yönetimi ön plana çıkarıp diğerini geri plana alırken bazıları istikrarı ön plana çıkarıp adaleti geri planda bırakır.⁵⁴

Seçim sistemleri belirlenirken iki husus göz önünde tutulur: Halkın temsilinin demokratik ve çoğulcu biçimde parlamentoya yansımaları sağlayan temsilde adalet ilkesi ve sistemin işlerliğinin bozulmadan devam etmesini sağlayan istikrar ilkesi. Birinin sağlanma derecesi arttıkça diğerini olumsuz etkileyen bu ilişkinin belirlenmesi seçim sistemlerinin hazırlanırken düşünülen faktörler arasında başat rol oynar. Temsilde adalet seçime katılan partilerin ve bağımsızların aldıkları oy oranında parlamentoda temsilini öne çıkarır. Yönetimde istikrarda ise en genel anlamıyla yapılan seçim sonrası güçlü iktidarların meydana gelmesidir. Bu nedenle iki argüman arasındaki dengenin iyi sağlanması gerekir.⁵⁵

⁵² Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, 52.

⁵³ Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, 52.

⁵⁴ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek, (Ankara: Adres Yayınları, 2007), 337.

⁵⁵ Ferhat Ateş ve Tuncer Utkan, "Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Bağlamında 1950 Genel Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 54, (2017): 220.

Dengeyi kurmak için sistem içerisinde farklı usuller denenmektedir. Seçim sistemleri belirlenirken ülkeler siyasal hayatta oluşmasını istediklerini seçim sisteminin özelliklerine göre bu doğrultuda temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesi sağlamaya çalışırlar. Bu anlamda bakıldığında seçim sistemi ayrımında; çoğunluk sistemi siyasal ortamda istikrarı sağlayan bir sistemdir. Ancak iktidarı sağlayan partiye aldığı oy oranının üzerinde temsil vererek muhalefette kalan partilerin temsil oranını düşürmektedir böylece aşkın ve eksik temsil sorunları meydana gelmektedir. Bir partinin aldığı oy oranının oldukça üzerinde bir oranla parlamentoda temsili aşkın temsile yol açarken diğer partilerin aldıkları oy oranının altında bir oranla temsil edilmeleri eksik temsile neden olmaktadır.⁵⁶

Nispi temsil sistemi, partilere aldıkları oy oranında temsil imkanı sağlamaktadır. Seçime katılan partilerin oyları oranlarında temsil edilmeleri çok partili siyasal hayata ve koalisyon hükümetlerinin kurulmasına yol açmaktadır. Bu durum yönetimde istikrarsızlık endişelerini beraberinde getirmektedir.⁵⁷

Temsilde adaletin sağlanmasında belirtilen seçimlerin genel oy, açık sayım döküm usulüne göre yapılması ve her partinin aldığı oy oranında temsil imkanı elde edebilmesidir. Ancak istikrar ilkesi ile birbiriyle çatışan kavramlar olan temsilde adalet uygulamada güçlülere yol açmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda tekeline müspet olan bu kavramların bir araya geldiklerinde farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim Gözler bu konuyu şöyle açıklar: “Bu iki ilkenin olumlu ilkeler olduğu şüphesizdir ancak bu iki ilkenin birbiri ile çatışan ilkeler olduğu da gerçektir. Çatışan olumlu değer, birbirini götürür ve ortaya olumsuz bir değer çıkarır.”⁵⁸ Seçim sistemi siyasal istikrarın sağlanmasında etkili faktörlerden birisidir ancak başat faktör de değildir. Yönetimde istikrarın sağlanmasında etkili birçok faktör bulunmaktadır. Toplumsal yapı, seçmenin kültürü, demokratik ortam istikrarı etkiler.⁵⁹

Sonuç olarak bakıldığında temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesinin sağlanmasının seçim sistemlerinin belirlenmesindeki önemlidir. Ülkeler seçim sistemini belirlerken oluşturmak istedikleri ideal seçim sistemine göre bu doğrultuda yerlerini alırlar. Seçim sistemi uygulamalarında bu doğrultunun bir ucunu çoğunluk sisteminin en

⁵⁶Erol Tuncer, “Türkiye’de Seçim Uygulamaları/ Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği”, *Anayasa Yargısı* 23, (2006): 177.

⁵⁷ Necmi, Yüzbaşıoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemi ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 5 (1996): 106.

⁵⁸ Kemal, Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları), 495.

⁵⁹ Aydemir, “Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneği”, 61-78.

bariz şekilde sağlandığı liste usulü çoğunluk yer alırken diğer ucunda nispiliğin en net biçimde sağlandığı milli bakiye usulü yer alır. Çalışmamızda Tırkiye’de 1946-1965 dđnemi seçimleri ele alınarak seçim sistemlerinin etkileri irdelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SONRASI YAPILAN SEÇİMLER VE UYGULANAN SEÇİM SİSTEMİ

1924 Anayasası dönemi 20 Nisan 1924 tarihinden 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan zaman dilimini kapsar. 1924 Anayasası hazırlanana kadar 1921 Anayasası ve 1876 Kanun-i Esasi birlikte uygulanmıştır. 1924 Anayasası TBMM'yi karar almak hususunda tek yetkili organ kabul etmiştir. Anayasa'da tek partili ya da çok partili hayatı destekleyen bir tutum yoktur, 1924-1946 yılları arasında Türkiye'de tek partili ve 1946-1960 yılları arasında çok partili bir parlamento oluşmuştur. Siyasi açıdan oluşan bu durum anayasadan değil toplumsal hayatta ortaya çıkan olaylar, siyasi partilerin tutumları ve süreç içinde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmıştır.⁶⁰

1924 Anayasası çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı benimsemiştir. Halkın çoğunluğunun yansıması olan TBMM'de alınan kararlar zamanla toplumsal anlamda sorunlara yol açmıştır. Anayasa yargısı ve te hakimlik teminatına yer verilmemiştir. Bu durum kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi konusunda eksiklikleri beraberinde getirmiştir.⁶¹ Burada görülür ki 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'na göre daha ayrıntılı ve uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde hem tek partili hem de çok partili siyasal ortam yaşanmıştır. İkisinden birini destekleyen ya da engelleyen bir madde yoktur. 1960 yılına kadar kesintisiz uygulanmıştır ancak temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması, anayasanın uygulanmasında problemlerin artmasıyla birlikte 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbeyle yürürlükten kalkmıştır.

Tek partili siyasal hayat 1945 yılına kadar devam eden bir süreçtir. Bu dönemde parti kurma çalışmaları yaşanmış ancak çeşitli gerekçelerle başarısız olmuştur. Anayasada çok partili hayata geçişi engelleyen bir hüküm yoktur. Muhalefet ortamının yeni kurulmuş bir devlette çalışmaları engelleyici yapı sergileyeceği düşünülmüş ve bu eleştirilerin yanıtı bu şekilde verilmiştir ancak ilerleyen kısımda da bahsedileceği üzere bu dönemde kurulmaya çalışan partilerin daha subjektif gerekçelerle önlenmesi eleştirileri haklı hale getirmiştir.

⁶⁰ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 4-6.

⁶¹ Ergun Özbudun, *Anayasacılık ve Demokrasi*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 106-107.

2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından çok partili hayata geçiş kısa sürede sağlanamamıştır. Bu durum anayasadan değil, dönemin şartları ve siyasi ortamından kaynaklanmıştır. Birlik ve beraberliği sağlayarak kısa sürede toparlanmanın amaç olarak güdülmesi muhalif fikirleri beklemeye sevk etmiştir. Ancak bu durum dönemin eleştirilmesine de sebep olmuştur. Çok partili hayata geçiş yolunda atılan ilk adım Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) olmuştur. 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan partinin yöneticileri dışarıdan kişiler değildir, Halk Fırkası içinden ve Milli Mücadeleden Mustafa Kemal'in silah arkadaşları Fırkada yer almışlardır. Fırkanın asli yöneticileri ise şöyledir: “Genel Başkan: Kazım Karabekir, Genel Başkan Yardımcıları: Dr. Adnan ve H. Rauf Bey, Genel Sekreter: Ali Fuat Paşa, Yönetim Kurulu üyeleri: Muhtar Bey, İsmail Canpolat, Halis Turgut, A. Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa.” Fırkanın 58 maddelik bir programı ve 64 maddelik tüzüğü vardır. İlgili programında CHF'ye göre liberal bir çizgi içinde olduğunu, insanların özgürlüklerine sahip çıktığını dile getirmiştir.⁶²

TCF, cumhuriyete olan yakınlığını ve bağlılığını ifade etmek amacıyla isminde cumhuriyete yer vermiştir. Ana amaçlarını çoğulcu demokrasiyi savunmak ve yapılacak inkılapların milli değerlere zarar vermeden yapılmasını sağlamak olarak açıklanmıştır. CHF'Yİ diktatörce bir tavırla hareket etmekle eleştirmiş ve bir muhalefet partisinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. CHF'yi ayrılan özelliklerini kimsenin diline, dinine, geleneklerine dokunmadan gelişme faaliyetlerinde bulunulması olarak açıklamışlardır çünkü CHF Osmanlı kültüründen ayrıldıktan sonra yeni bir ortama geçileceğini ileri sürmüştür. TCF daha ılımlı, liberal, muhafazakar, cumhuriyetçi ve demokratik bir yapıdadır. TCF sunduğu önerilerle kısa sürede mecliste ve halk tabanında karşılık bulmuştur. Bu durum CHF tarafında endişe ile karşılanmıştır. Henüz bir muhalefet partisinin varlığının gerekli olup olmayacağı, ülkenin toparlanma sürecini yavaşlatacağı yönünde tartışmalar yapılmıştır.⁶³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başarısız olmasının ardından ilk muhalefet çalışmaları ancak 1930'lu yılların başlarında ortaya çıkabilmiştir. Zira tek partili bir siyasi yapı yeni kurulmuş bir devlette hızlı karar almak için olumlu görülmüştür. Kuruluşun üzerinden belirli sürenin geçmesi ve artık düzenin kurulması ile birlikte bir muhalefet

⁶² Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, (Ankara: İmge Yayınevi, 1999), 265-270.

⁶³ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 148-151.

partisinin eksikliği fark edilmiştir. Bu dönemde tüm vatandaşlar seçme ve seçilme hakkını elde etmiş değildir. Kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip değildir, yani bir temsil sorunu da mevcuttur. Farklı fikirleri mecliste yansıtmak için çalışmalara başlanılmış ve muhalefet partisi kurulma kararı alınmıştır. Mustafa Kemal bu göreve Fethi Bey'i düşünmüştür, Fethi Bey o günlerde yurt dışından dönmüştür ve Mustafa Kemal'in parti kurma teklifini kabul etmiştir. Fırka Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. Mustafa Kemal'in talebinin kabulü ile kurulduğu için 'yapay muhalefet' olarak nitelenmiştir. Muhalefet partisine gerek duyulmasında hem iç hem de dış faktörler etkili olmuştur. Dış nedenler ülkeyi diğer ülkelere karşı beğendirmek ve 1929 Ekonomik Krizi'nin etkilerinin siyaset üzerindeki baskısından kurtulmak iken iç nedenler ekonomik sebepler, beklenen gelişme seviyesine ulaşılması ve ayrıca ana neden olmamakla birlikte Doğuda devam eden Kürt ayaklanmalarıdır.⁶⁴

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun ardından halkın belirli kesimlerinden beklenenin üzerinde destek bulmuştur. Bir muhalefet fırkasının varlığı demokratik anlamda olumlu sonuçlar vermiştir. Muhafazakar bir fırka görünümü alan Fırka zamanla Cumhuriyet Halk Fırkası'na zıt fikirler aşıl原因an bir oluşum gibi yansıtılmıştır. Kuruluş döneminde Halk Fırkası tarafından desteklenen SCF güçlü bir muhalif olduğunu göstermesiyle eleştirilerin odağı olmuştur. Anadolu'da destek görmeye başlayan SCF o dönem pek çok olayla ilişkilendirilmiş ve yapılan görüşmelerden sonra Fırka kendini feshetmiştir.⁶⁵

İzinli muhalefet çalışmalarının da başarısız olmasıyla çok partili hayata uzun bir süre daha geçilememiştir. Demokrasi ve farklı fikirlere yer verme eksikliği eleştirilmiştir. Giderek uzayan tek partili dönemde yeniden parti kurma çalışmaları olmuştur. Ahali Cumhuriyet Fırkası (ACF), Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan ilk muhalefet olarak yer alır. Abdülkadir Kemali Bey tarafından Adana'da 26 Eylül 1930 tarihinde kurulmuştur.⁶⁶

Abdülkadir Kemali Bey 1929 Ekonomik Buhranının Çukurova'da oluşturduğu ekonomik ve sosyal etkileri; tarım ve ticaretin buhranın etkilerinden dolayı düştüğü durum hakkındaki fikirlerini insanlara duyurmak için ACF'yi kurmuştur. Adana merkezli

⁶⁴ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* 247-249.

⁶⁵ Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Deneyimi", Erişim Tarihi: 14.12.2018 <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan.349.php>.

⁶⁶ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 285.

olarak kurulan ACF ekonomi politikalarını ele alarak dikkat çekmeye çalışmıştır. Devletçi politikalara karşı serbest ekonomi politikasını savunmuştur. Daha stratejik planlar yapan fırka dış ticaretin artırılması için çok satılan ürünlerin üretiminin artırılmasını savunmuştur. Hızlı bir çıkış yapmaya çalışmasına rağmen seçimlere katılmamıştır.⁶⁷

SCF'nin yayılma alanının da Çukurova olması ACF'yi olumsuz etkilemiştir. Kemali Bey eleştirel bir politika izlemiştir ve bu da fırkanın sonunu getiren etmenlerin başında yer alır. Geniş çaplı planlar ortaya koymasına rağmen fırka Adana dışında yayılma gösterememiştir. Kemali Bey'in ağır eleştirileri ve fırkanın yayın organı Ahali Gazetesinin gerçekleştirdiği çalışmalar fırkanın sonunu getirmiştir.⁶⁸

Daha sonra Edirne'de Mimar Kazım Tahsin Bey Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ni kurmak için çalışmalar yapmıştır ancak komünist eğilimli olduğu iddia edilerek müsaade edilmemiştir. Nizamnamesinde partinin amacı şöyle açıklanmıştır: "Sermayedarlara karşı Türk işçi ve çiftçisini savunmak, onları mütegalibe ve Murahabacıların elinden kurtarmak, bu sınıfa da Türk toplumsal yaşamında bir yer sağlamak." CHF'ye bağlı olduklarını vurgulamışlar, devrimlere ve Mustafa Kemal'e bağlılıklarını dile getirmişlerdir fakat daha kurulmadan tarihe karışmıştır.⁶⁹

Bu dönemin çok partili hayata geçişte son denemesi Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Partisi'dir. İstanbul'da Arif Oruç tarafından kurulmaya çalışılsa da ancak başarılı olmamıştır. Arif Oruç maceraperest bir gazetecidir. Gazetelerde ilgili konularda yazılar yazan Oruç, genelde iktidar partisi hakkında eleştiriler ele almıştır. Kuruluşuna iktidar tarafından müsaade edilmeyen parti sonuçsuz bir girişim olarak kalmıştır.⁷⁰

2.2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE SEÇİM SİSTEMİ

2.2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar çok partili hayata geçiş defalarca denenmiş ancak yapılan çalışmalar başarısız olmuştur. 1945 yılından itibaren muhalif partilerin

⁶⁷ Mehmet, Pınar, "Cumhuriyet Döneminde Unutulmuş Bir Siyasi Hareket Ahali Cumhuriyet Fırkası", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, (2016): 343-345.

⁶⁸ Pınar, "Cumhuriyet Döneminde Unutulmuş Bir Siyasi Hareket Ahali Cumhuriyet Fırkası", 354.

⁶⁹ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 286-288.

⁷⁰ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 288-293.

kurulmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi 2. Dünya Savaşı sonrası ilk muhalefet partisidir.⁷¹

Muhalefet algısının başlaması daha doğrusu mecliste muhalif kanadın kendini açıklamasında ‘toprak reformu’ tartışmaları önemlidir. CHP içinde bu tartışmalar tek partili dönemin yalnızca CHP değil aslında sivil, bürokrasi, devlet, asker gibi bir bütün yapının olması açısından bir temel sarsıntı ortaya çıkarır. Anadolu’daki toprak sahiplerinin hali de tek partili devlet yapısını etkileyen bir başka faktör olduğundan toprak reformu oldukça öne çıkan bir tartışmadır. Muhalif sesler bu evrede ortaya çıkmıştır.⁷²

Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP’ne milli egemenlik ve parti işleyişi ile ilgili soru önergesi sunmuşlardır. Önergede bir muhalefet partisi istemi gibi gerekçeler yoktur ancak toprak reformu tartışması ve önerge ile böyle bir izlenim oluşmuştur. İlerleyen zamanda eleştirel yönleri ile ön plana çıkan Menderes, Koraltan ve Köprülü CHP’den ihraç edilmişlerdir. Bu olayların ardından Celal Bayar ise istifa ederek CHP’den ayrılmıştır. CHP’den ayrılan üyeler Demokrat Parti’yi (DP) kurmuştur.⁷³

DP’nin kuruluş tarihi 7 Ocak 1946’dır. DP’nin isminin belirlenmesinde öne çıkan isim o dönemde tek parti eleştirileri ile dikkat çeken gazeteci Ahmet Emin Yalman’dır. Parti tüzüğü 47, programı 85 maddeden oluşmaktadır. DP ekonomik hayatta serbest teşebbüs, güvenli çalışma ortamını savunmuştur.⁷⁴

DP, CHP’den ayrılan kişiler tarafından kurulsada İnönü’nün o dönemde muhalefet partisinin kurulmasına yönelik ılımlı yaklaşımları etkili olmuştur. Hatta DP, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi danışıklı olarak kurulmuş olabileceği iddiaları ortaya atılmıştır.⁷⁵ İnönü, kurulabilecek bir muhalefet partisine karşı başlangıçta olumsuz tutumlar sergilememiştir. Keza DP’ye ılımlı yaklaşmıştır çünkü hem CHP içindeki hizipleşmelerin önüne geçilebilecek hem de muhalefet partisi kendisinin güvendiği kişiler tarafından kurulmuş olacaktır. Zamanla DP’nin toplum içindeki konumunu güçlendirmesi ve CHP’ye karşı muhalif politikalar sergilemesi İnönü’nün fikirlerinde değişime sebep olmuştur.⁷⁶

⁷¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (İstanbul: Hil Yayın, 1996), 25-30.

⁷² Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, (Ankara: İmge Yayınevi, 2003), 17.

⁷³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* 25-30.

⁷⁴ Filiz, Çolak, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti”, *Türkler*, Der. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 776.

⁷⁵ Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 27-31.

⁷⁶ Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 52.

DP liberal ve dini unsurları ve politikaları çalışmalarında öne çıkaran bir parti olarak popülist bir kır partisi olarak isimlendirilirken; CHP daha elit, kendini aydın olarak niteleyen çevrelerin desteklediği bir kent partisi olarak nitelenmiştir. DP kuruluşundan itibaren halka özellikle de köylü kesime kendini yakın tutmuştur bunun sebebi daha çok DP lideri Adnan Menderes'in Aydın'da bir toprak ağası olmasına bağlanmıştır ve CHP ile arasındaki anlaşmazlık ve tartışmalar İnönü ile ilişkilerinin kötü olmasının bir sonucu olduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Zira parti programına bakıldığında temel anlamda farklılıklar bulunmamaktadır. DP de CHP gibi 6 ilkeyi kabul etmektedir. DP'yi CHP'den ayıran temel nokta daha liberal fikirleri benimsemiş olmasıdır.⁷⁸

DP, belirli fikirleri benimsemesine rağmen ve fikirlerde katı bir tutum sergilememiştir. Farklı çevrelerden insanların oylarını almaya çalışarak, değişen ortamdan fayda sağlamış ve CHP'nin seçmeni dışında kalan kesimlerle ilgilenmiştir. Demokrasiyi sağlamanın temel amaçları olduğu sık sık dile getirilmiştir.⁷⁹

DP'nin kuruluşunun ardından CHP kurultayı 10 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü toplanmıştır. Toplantının amacı çok partili hayata geçişle birlikte CHP üzerinde değişiklikler düzenlemektir. Kurultayda iki önemli değişiklik yapılmıştır. Birincisi CHP'nde 'değişmez genel başkanlık' ve 'milli şef' sıfatlarının kaldırılmış olmasıdır. Bu tarihten sonra 4 yılda bir genel başkan seçimi yapılmasına karar verilmiştir. Bir diğer değişiklik ise tek partili dönemde hükümeti denetlemek amacıyla kurulan Müstakil grubun kaldırılmasıdır. Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte böyle bir denetimi yapacak kurula ihtiyaç kalmamıştır.⁸⁰

Türkiye'de DP'nin kuruluşundan 1950 yılında iktidara gelene kadar geçen süreyi Erdoğan "yeniden demokrasiye geçiş süreci" olarak betimler. Burada yeniden ifadesinin kullanılması ilk demokrasi tecrübesinin II. Meşrutiyet yıllarında gerçekleşmiş olduğundandır. 1946-1950 yılları arası böylece bir geçiş dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde CHP ve DP arasında zaman zaman gerilimler olmuş, DP halka kendini anlatmaya yönelik çalışmalara yönelmiştir. CHP'nin içinden gelen DP yöneticileri seçim sürecinde politikalarını halkın ilgi duyduğu konulara yöneltmiştir. Burada II. Dünya Savaşı sonrası bozulan ekonomi, dini hassasiyetler ön plana çıkmaktadır.⁸¹

⁷⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 50-59.

⁷⁸ Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti", 776-777.

⁷⁹ Demirel, *Türkiye'nin Uzun On yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, 55-60.

⁸⁰ Koçak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti", 179-180.

⁸¹ Erdoğan, *Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler*, 123-124.

2.2.2. 1946-1960 Döneminde Seçim Sistemi

1946-1960 yılları arasında Türkiye’de çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Çoğunluk sistemleri hükümet istikrarını en iyi sağlayan sistemdir. Bir seçim çevresinde oyların çoğunluğunu alan aday ya da parti seçimleri kazanmış olur.⁸²

Çoğunluk sisteminde seçimde oyların en çoğunu almak milletvekili seçilmek için yeterlidir. Temsilde adalet sorunu ortaya çıkaran bu sistem tek ya da iki türlü şekilde uygulanabilir.⁸³ Çoğunluk sisteminin tek ya da iki türlü olarak uygulanması zaman anlamında etkilidir. Tek türlü sistem daha hızlı uygulanmakta ve sonuç vermektedir ancak iki türlü sistemde ikinci oylamaya gidilmesi zaman kaybına yol açmakta olduğu için pratik çözüm vermemektedir. Bu sebeple nüfusun fazla olduğu ülkelerde özellikle tek türlü sistem tercih edilmektedir.⁸⁴

Türkiye’de 1946-1960 aralığında liste usulü basit çoğunluk sistemi benimsenmiştir. Bu usulde bir seçim çevresinde seçilecek adaylar bir liste halinde seçmene sunulmakta ve seçmenler listeleri oylamaktadır.⁸⁵ Listeli çoğunluk usulünde partiler bir seçim çevresinde seçilecek aday sayısı kadar liste hazırlayarak seçime gitmiştir. Bir seçim çevresinde beş aday seçilecek ve altı parti varsa bu seçimde beş adaylık için otuz kişinin yarışacağı anlamına gelir. Bu seçim çevresindeki oyların basit çoğunluğunu alan parti listesindeki adayların hepsi seçimi kazanır. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde DP katıldığı seçimlerde aldığı oy oranının üzerinde temsil imkanı elde etmiştir.⁸⁶

Çoğunluk sistemi parti sayısını azaltması, rahat ve kolay şekilde seçimlerin tamamlanması açısından olumlu sonuçlar vermektedir. Çoğunluk sisteminde partiler arasındaki fark az dahi olsa da seçimin kazananına büyük temsil imkanı vermektedir. Armaoğlu, bu konuda şöyle eleştiride bulunmuştur: “Çoğunluğu elde edenin her şeyi elde etmesi, partileri bir nevi yap hep ya hiç oyunu oynayan kumarbaz durumuna sokmaktadır.”⁸⁷

1946-1960 döneminde uygulanan listeli çoğunluk sistemi yapısı itibariyle orantısız sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu seçim usulünde seçim çevresi iller olarak kabul edilir.

⁸² Erdoğan Teziç, *Seçim Sistemleri*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1967), 58.

⁸³ Altuğ Koç, CHP’de ‘Ortanın Solu’ söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011) 35.

⁸⁴ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 83-85.

⁸⁵ Hasan Tunç. Murat Erdoğan, “Demokrasilerde Seçim Sisteminin Parti Sistemi Üzerindeki Etkisi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *Ombudsman Akademik Dergisi*, S. 4, (2016): 19-20.

⁸⁶ Tunç, “Demokrasilerde Seçim Sisteminin Parti Sistemi Üzerindeki Etkisi”, 96.

⁸⁷ Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, 58.

Bu durum daha çok milletvekili çıkararak büyük partilerin bir ildeki tüm sandalyeleri kazanması ile sonuçlanır. İller düzeyinde büyük partilere avantaj sağlayarak ilerlemesi ülke düzeyinden bakıldığında da adaletsiz sonuçlar ortaya çıkarır.⁸⁸

Seçim sistemlerinin belirlenmesinde o dönemdeki iktidar partisinin tutumları tercihlere yansır, çünkü her siyasal parti muhaliflerine karşı kendi avantajlarını artırmayı amaçlar. Siyasi partilerin kendilerini olumlu sonuçlara çıkarmaya yönelik bu hamleleri seçim sistemlerine de yansır. Bu durum seçim sistemleri üzerinde sık sık değişiklik yapılmasına sebep olur.⁸⁹

1946 seçimleri sonrası iktidarda olan CHP için çoğunluk sistemi olumlu sonuçlar verirken 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelip temsil oranını artırmasıyla durum değişmiştir. DP'nin son dönemlerinde sistem tartışmaları yeniden başlamıştır. Ancak DP böyle bir değişime gitmemiştir. 1960 yılında gerçekleşen darbenin ardından yapılan 1961 seçimlerinden itibaren nispi temsil sistemine geçilmiştir.⁹⁰

2.3. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SEÇİMLER

Çok partili döneme geçildiği 1945 yılından 27 Mayıs 1960 darbesine kadar dört genel seçim dönemi olmuştur. Birden fazla parti iktidara gelmek için yarışmıştır. Bu seçimlerin ilki CHP'nin kendini iktidarda dört yıl daha kalmasını sağlama hamlesi olarak nitelenen 1946 seçimleridir. Ardından 1950, 1954 ve 1957 yılında seçimler yapılmıştır. 1946 seçimlerinin en önemli özelliği 1946 yılında kabul edilen 4918 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş olmasıdır. Bu kanun ile aynı zamanda 'açık oy gizli sayım' usulü gelmiştir. Tek partili dönemde varolan seçim güvenliği tartışmaları böylece üst seviyeye çıkmıştır. DP seçimlerin güvensiz ortamda yapıldığını ileri sürerek yoğun tartışma dönemi ortaya çıkarmıştır. Yerel seçimlere katılmama kararı alan DP, kapatılma tehlikesine karşı genel seçimlerde bu tutumundan vazgeçmiştir.⁹¹

⁸⁸ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016) 93.

⁸⁹ Ali, Akyıldız, "Demokrasinin Sayılarla Sınava: Seçim Sistemleri", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, s. 7, (2016): 131.

⁹⁰ Akyıldız, "Demokrasinin Sayılarla Sınava: Seçim Sistemleri", 131-135.

⁹¹ Nuran Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010), 94.

2.3.1. 1946 Seçimleri

1946 seçimlerine giderken CHP politikalarını anlatmak için Atatürk'ün partisi olduğunu belirtmiş; cumhuriyet, devrim, kadın hakları gibi konulara değinmiştir. DP'nin ilk kurulduğu günden itibaren karşısında güç olarak görmeyen CHP 1946 seçimleri öncesi tedirginlik yaratmıştır. DP kurulduğu sıralarda İnönü, Bayar ile görüşmüş TCF'nin özelliklerinin DP'de olup olmadığını sorgulamıştır. Nitekim CHP'den ayrılan DP, CHP ile özdeş nitelikler taşımaktadır. Hem daha sonra ortaya çıkan fikir ayrılıkları hem de DP'nin beklenenden daha kuvvetli bir muhalefet olarak ilerlemesi sonucu iki parti arasındaki gerilimler artmıştır. DP, 1946 seçimlerinde daha çok tek partili dönemi eleştirmiştir. Seçimin en vurgulu beyanı İnönü'nün seçimi kaybetmeleri halinde Cumhurbaşkanlığını bırakacağı olmuştur.⁹²

1946 seçimlerinde en dikkat çekici husus 4918 sayılı Milletvekili Seçim Kanununun çıkarılması ve getirilen yeniliklere göre yapılmış olmasıdır. Bu seçimde ilk kez tek dereceli seçim yapılmıştır. Daha önce iki aşamada gerçekleşen ve seçmenlerin doğrudan doğruya temsilcileri seçemediği ortam sona ermiş böylece seçmenler doğrudan oy vermeye başlamıştır. Abadan tek dereceli seçim sistemine geçilmesini “İkinci Cihan Savaşının sonunda zafer kazanmış olan demokrasiye Türkiye’de de gerçek bir gelişme sağlanması” olarak nitelemiştir.⁹³

Seçimlerde dikkate değer bir diğer husus ise seçimlerin 1947 yılını beklemeyerek 1 yıl erkene alınması ve 1946 yılında yapılmasıdır. Hem genel seçimlerin 1 yıl erkene alınması hem de yerel seçimlerin eylül ayından mayıs ayına çekilmesi, DP'liler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁴ Tepkilerini belli etmek için yerel seçimlere katılmamışlardır, ancak kapatılma tehlikesinden dolayı genel seçime katılmışlardır.⁹⁵

Çoğunluk sistemine göre yapılan 1946 seçimlerinde; açık oy gizli sayım yönteminin kullanılması insanlar üzerinde bir baskı ifadesi oluşturmuştur. Henüz DP'nin toparlanması beklenmeden yapılan seçim Türk siyasal hayatının ilk çok partili seçimleri olarak yerini almıştır. Seçime MKP, CHP ve DP katılmıştır. Partiler dışında bağımsız adaylar da seçime katılmıştır. Seçim sonuçları şu şekilde oluşmuştur:

⁹² Koç, CHP'de 'Ortanın Solu' söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması, 38.

⁹³ Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966), 71.

⁹⁴ Ceyhan Haydaroglu, Gülşah Çevik, “Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, s. 1 (2016): 54.

⁹⁵ Kılağız, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, 94.

Tablo 2.1. 1946 Seçimleri Sonuçları:

Seçime Katılan Siyasi Partiler	Parlamentoda Sandalye Elde Edenler	Elde Edilen Oy Oranı	Elde Edilen Sandalye Sayısı
CHP	+	-	397
MKP	-	-	-
DP	+	-	61
BAĞIMSIZ	+	-	7

Kaynak: Tuncer, 5-8.

21 Temmuz 1946 tarihinde tamamlanan seçim sonuçlarına göre CHP parlamentoda 397 sandalye kazanırken DP 61 sandalye kazanmıştır, 7 sandalye ise bağımsızlardan seçilmiştir. Seçim sonucunda partilerin aldığı oy oranları bilinmemektedir. Seçim sonuçlarının açıklanmasıyla birlikte CHP kanadında DP'nin aldığı oy oranı üzerinde bir şaşkınlık varken DP'liler seçim yolsuzluklarını dile getirmiş ve tartışma konusu yapmışlardır.⁹⁶

Böylece CHP dört yıl daha iktidarda kalmayı garanti altına almıştır. Şaibeli ve hileli isimlendirilmeleri verilen seçimde DP 61 milletvekilini Meclise götürme imkanı elde etmiştir. Seçime katılan bir diğer parti olan MKP ise milletvekili kazanamamıştır. DP yeni kurulmuş bir parti olmasından dolayı yeterince örgütlenememiş bir parti olarak seçime gitmesine rağmen başarılı sayılabilecek bir sayı elde etmesi, CHP'nin erken seçime gitmekteki endişelerinin haklılığını ortaya koymuştur.⁹⁷ 1946 seçimleri sonrası DP, mağdur olduğunu sık sık dile getirmiş ve halkın karşısında bunu anlatabilmiştir. Seçmenlerde DP'ye karşı olumlu tutumlar oluşurken CHP 1950 seçimlerine seçimlerde usulsüzlük yapan parti imajıyla gitmiştir.⁹⁸

1946 seçimlerinde bir temsilde adalet vurgusu yapılamamaktadır. Nispiyetten uzak tek dereceli ve çoğunluk sistemine göre yapılan seçimlerde daha çok seçimin özelliklerinden kaynaklı sorunlar tartışılmıştır. Seçimin erkene alınması, açık oy gizli sayım usulü tartışılan en temel hususlar olmuştur. DP'nin yaptığı eleştiriler bu yönde

⁹⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1996), 143.

⁹⁷ Kılağız, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, 94-95.

⁹⁸ Demirel, *Türkiye'nin Uzun On yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, 62-65.

şekillenmiştir. 1950 seçimleri öncesinde yeni bir seçim kanunu çıkarılmış ve değişiklikler yapılmıştır.⁹⁹

2.3.2. 1950 Seçimleri

Çok partili döneme geçişle birlikte yapılan ikinci seçim 1950 seçimlerdir. Türk siyasal hayatında önemli kırılma noktaları vardır, siyasal sosyal sonuçlarından ötürü 1950 seçimleri de bunlardan birisidir. 1950 seçimlerinde tek parti dönemini buhran olarak gösteren DP, özgürlük ve demokrasi söylevleriyle ön plana çıkmıştır. Demokrasinin her alana her kurala yansıtacağını ileri sürmüş; gazetecilere özgürlük verileceğini, işçilere grev hakkı verileceğini savunmuşlardır. DP'nin seçim afişini dur işareti yapan el resmi ve altında "Yeter Söz Milletindir" yazan yazı oluşturmuştur. CHP seçim sürecine 1946 seçimlerinin eleştirileriyle gitse de DP'nin kendini halka anlatma çabası karşısında daha kendinden emin politikalar izlemiştir. Seçim kampanyalarına yapılmış ve özgürlük, demokrasi söylemlerinde bulunarak oy istenmiştir.¹⁰⁰

1950 seçimleri daha önce yapılan seçimlerden farklı olarak 5545 sayılı Milletvekili Kanunu'na göre yapılmıştır. 171 Esas ve 7 Geçici maddeden oluşur. 5545 Sayılı Kanun demokratik olanaklara göre seçim yapılmasını sağlar. 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen kanun ile birlikte yine tek dereceli seçim usulüne devam edilmiştir ancak 'açık oy gizli sayım' usulüne son verilmiştir ve gizli oy açık sayım usulüne geçilmiştir. Kanuna göre seçimlerin yargı denetimine tabi tutulması belirtilmiştir. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) bu dönemde kurulmuştur. Böylece seçimlerin eleştirilen güvenlik problemlerinden birisi son bulmuştur ve daha şeffaf bir ortam meydana gelmiştir.¹⁰¹

Yeni seçim kanununa göre seçimler tek dereceli ve çoğunluk sistemine göre, genel, eşit, gizli oyla yapılması kararlaştırılmıştır. Kanunun en dikkat çekici yanlarından birisi seçimlerin yargı denetiminde ve gözetiminde yapılacak olmasıdır. Kanunda muhalefetin seçimlerin yargı denetimine tabi olması isteği kabul görünürken nispi temsil sistemine geçiş yer almamaktadır.

Bir ülkede demokrasinin işlerliğinin artması için özgür ve adil seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlanması gerekmektedir. Bununla birlikte seçimlerde hukuki manada aynı şartlarda yarışan birden çok siyasi parti bulunmalıdır. Nitekim belirtilen sebeplerle ve

⁹⁹ Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, (Ankara: Tepav Yayın, 2002), 95-100.

¹⁰⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, (Ankara: İmge Yayınevi, 2004), 18-20.

¹⁰¹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 95.

sonuçları itibariyle 1950 genel seçimleri dikkate değerdir. Bu aşamada siyasal hayatta 11 parti, siyasi faaliyetlerini sürdürmektedir. Belirtilen partiler şöyledir: Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Kalkınma Partisi, Millet Partisi, Demokrat Parti, Türk Muhafazakâr Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Yükselme Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi'dir. 1950 genel seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi ve Milli Kalkınma Partisi katılmıştır. CHP ve DP ülke genelinde, MP 22 ilde seçimlere katılabilmıştır.¹⁰²

Tablo 2.2. 1950 Seçim Sonuçları

Siyasi Partiler	Seçimde Alınan Oy Oranı (%)	Parlamentoda Temsil Oranı (%)	Aşkın Temsil (%)	Eksik Temsil (%)	Parlamentoda Elde Edilen Sandalye Sayısı
DP	52.4	85.2	32.5	--	408
CHP	39.4	14.2	--	25.2	69
MP	3.1	0.2	-	2.9	1

Kaynak: TÜİK, 6-10.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçime % 89 oranında bir katılım sağlanmıştır. Oyların % 52.4 alan DP 408 milletvekili elde ederken % 39.4 alan CHP 69 milletvekili çıkarabilmiştir. Seçim sisteminin sonuçlar üzerinde etkisi büyüktür, çoğunluk sistemi ile ortaya çıkan bu tablo eğer nispi temsil sistemi uygulansaydı DP daha az milletvekili çıkarmasıyla değişecekti. Elde edilen oy oranının oldukça üzerinde bir oy oranı elde eden DP seçimden iktidar partisi olarak çıkmıştır.¹⁰³

1950 seçimleri liste çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Temsilde adalet sorunlarına yol açan bu sistem bu tarihe kadar CHP'nin, DP'nin güçlenmemesi için kullandığı bir taktikken, bu seçimde kendi aleyhine sonuçlanmıştır. Seçimde iki parti arasındaki oy farkı 1 milyon olmasına rağmen DP 408, CHP 69 sandalye kazanabilmiştir. Oysa DP'nin oy oranı % 52, CHP'nin ise % 39 olarak gerçekleşmiştir. Çoğunluğu sağlayan partilere aldıkları oy oranının oldukça üzerinde temsil imkanı sağlayan çoğunluk

¹⁰² Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4*, Der. Sina Akşin, (İzmir: Cem Yayınevi, 2018, 192-193.

¹⁰³ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", 19-20.

sisteminin bir sonucu olarak DP aldığı oy oranının oldukça üzerinde bir temsil oranı ile parlamentoda yerini almıştır.¹⁰⁴

1950 seçimleri Türk siyasal hayatında ilk kez CHP dışında bir partinin iktidar olması bakımından önemlidir. Seçimler dürüst, baskısız ve olaysız olarak tamamlanmıştır. Sadece seçim sisteminden kaynaklı temsil farkları ortaya çıkmıştır. DP siyasal hayata hızlı bir giriş yapmıştır. Seçimlerin ardından kabine 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanmıştır ve Celal Bayar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hükümeti kurma görevi verilen Adnan Menderes ise başbakan olmuştur. 1950 seçim sonuçlarını Teziç şöyle değerlendirmektedir: “Bürokratik nitelikteki yönetici kadronun, iktidardan seçim yolu ile bir süre uzaklaşması, onun yerine büyük toprak sahipleri ile yeni burjuvazinin iktidara geçmesidir.”¹⁰⁵

Yönetimde istikrarı öne çıkaran çoğunluk sisteminde istikrarlı hükümetlerin kurulması kolaydır. Nitekim seçim sistemlerinden istikrarlı hükümetlerin çıkması isteği vardır. Siyasal istikrarın ancak güçlü ve devamlı hükümetler ile sağlanacağı ileri sürülmektedir. Ancak temsilde adaletin olmadığı bir ortamda siyasal istikrardan da bahsetmek doğru değildir.¹⁰⁶

1950 seçimlerinde çoğunluk sisteminin etkisiyle iki partili bir sistem ortaya çıkmıştır. İki partili sistemin ortaya çıkmasında hem seçim sisteminin hem de seçmenlerin oyum boşa gitmesin düşüncesinin etkisi vardır. Büyük partilerin siyasal hayat için yarıştığı bu ortamda temsilde adalet sorunları oldukça fazladır.¹⁰⁷ Seçim sonuçları temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında değerlendirildiğinde üç kategoride incelenmesi gerekir. Bunlar: Aşkın-eksik temsil oranları, parlamentoda temsil edilemeyen oyların düzeyi ve seçim sonucunda ortaya çıkan hükümet biçimleri.

Seçim sistemlerinde siyasi partilerin aldıkları oyların parlamentodaki sandalye sayısına göre değerlendirmesinde karşımıza ilk olarak aşkın ve eksik temsil oranları çıkar. Bir partinin parlamentoda temsil edilme oranı aldığı oranın üzerinde ise aşkın temsil, aldığı oy oranının altında ise eksik temsil oluşmaktadır. Bu değerlendirmede 1950 seçim sonuçlarının incelenmesi önemlidir. Keza siyasal hayatın yeniden şekillenmesinde kayda

¹⁰⁴ Koç, CHP’de ‘Ortanın Solu’ söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması, 48.

¹⁰⁵ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasal partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*, (İstanbul: Gerçek yayınevi, 1979), 262-263.

¹⁰⁶ Ceyhan Haydaroglu ve Gülşah Çevik, “Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, s.1 (2016): 54-55.

¹⁰⁷ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, (Ankara: İmge Yayınevi, 1992), 211.

değer sonuçlar oluşmuştur. Aşkın temsil oranları temsilde adaleti geri planda bırakan çoğunluk sistemlerinde yüksek düzeyde gerçekleşir.¹⁰⁸

Seçim sonuçları incelendiğinde, DP'nin %52 oy aldığı ancak çoğunluk sisteminin ortaya çıkardığı sonuçlardan dolayı parlamentoda 408 sandalye kazanarak %85 oranında bir temsil elde etmiştir. Muhalefet partisi CHP'nin %39 oranında oy almasına rağmen parlamentoda 69 sandalye kazanması temsil oranını %14 düzeyinde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda DP aldığı oy oranının oldukça üzerinde temsil elde ederek %32 oranında bir aşkın temsil oluşmaktadır. Aldığı oy oranının oldukça altında bir oranla temsil imkanı elde edebilen CHP'de %25 oranında bir eksik temsil söz konusudur.¹⁰⁹

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında bakıldığında bir diğer husus temsil edilemeyen oyların incelenmesidir. 1950 seçimlerine bakıldığında seçime katılan partilerin tümü parlamentoda yer almıştır. Bu açıdan partiler arası temsilde adalet sorunu vardır, ancak parlamento dışında kalıp temsil edilemeyen oy yoktur.¹¹⁰

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar incelemesi açısından üçüncü inceleme ise seçim sonucunda ortaya çıkan hükümet biçimleridir. 1950 seçim sonuçlarına göre tek parti hükümeti kurulabilmiştir. Çoğunluk sisteminin büyük artışı olan hükümet istikrarı noktasında seçim sonuçlarına göre bir parti rahatlıkla hükümeti kurabilecek sayıya ulaşmıştır. Siyasal istikrarın sürekli hükümetler ile sağlanacağı düşüncesi doğrultusunda çoğunluk sistemleri ön plana çıkar, fakat bu beklentinin sağlanıp sağlanmayacağı 1954 ve 1957 seçim sonuçları eklendikten sonra tekrar değerlendirilecektir. 1950 seçimlerine tüm argümanlar doğrultusunda bakıldığında bir temsilde adalet problemi olduğu açıkça görülmüştür. Temsilde adalet sorunlarının siyasal hayattaki sonuçlarının daha sonraki seçimlere ve toplumsal hayata nasıl etki edeceği tartışılacaktır.

2.3.2. 1954 Seçimleri

1950 seçimleri ile iktidara gelen DP, 1954 seçimlerine kadar tedirgin bir yapı sergilemiştir. Oldukça yüksek temsil oranı elde etmesine rağmen hükümetin düşürülme tehlikesini göz önünde bulundurmuş askeriye karşı temkinli yaklaşmıştır. DP'nin muhalefete karşı tutumları CHP ile arasında gerginliklere yol açmıştır. Nitekim 1953

¹⁰⁸ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 168.

¹⁰⁹ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 178.

¹¹⁰ Ateş, "Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Bağlamında 1950 Genel Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", 224.

yılında kanun çıkarılarak CHP'nin malları hazineye devredilmiştir. Basın, yayın yolu ile işlenecek suçlara verilecek cezalar artırılmıştır.¹¹¹

Bu dönemde DP'nin uyguladığı politikalarda ekonomik ve dini meseleler ön plana çıkmıştır. DP halka yaptığı yatırımları anlatmış ve seçimi kazanmaları halinde bu politikaların devam edeceğini vurgulamıştır. Bu açıdan 1954 seçimleri DP'nin kendini kanıtlaması için iyi bir fırsat olmuştur. 1954 seçimleri öncesinde DP ve CHP yine iki farklı politikaları ile ortaya çıkmışlardır. 1950 seçimi sonucu değişen ortam DP'nin teminatı olurken CHP imajında bir değişime gitmemiştir. Daha önce küçümseyici tavırlarla karşılaşan köylüler Ankara'ya gelebilme, TBMM'ye kadar gidebilme imkanı elde etmişlerdir. Köylüler için bu durum devrim niteliğindedir. İnönü seçim öncesinde illeri dolaşıp DP'yi eleştirerek oy istemişken DP eleştirilere yanıt verip, dini argümanları ileri sürerek bir seçim çalışması takip etmiştir.¹¹²

Tablo 2.3. 1954 Seçim Sonuçları

Parlamentoya Girebilen Siyasi Partiler	Seçimde Alınan Oy Oranı (%)	Parlamentoda Temsil Oranı (%)	Aşkın Temsil (%)	Eksik Temsil (%)	Parlamentoda Elde Edilen Sandalye Sayısı
DP	56	92	35	--	503
CHP	35	5	--	29	31
CMP	6	0.9	--	5	5
BAĞIMSIZLAR	0.6	0.4	--	0.2	2

Kaynak: TÜİK, 6-10.

2 Mayıs 1954 tarihinde seçimler yapılmıştır. % 88 oranında bir katılım olmuştur. 1954 seçimi sonucunda daha önce oy oranı % 52 olan DP oyunu % 56'ya çıkarırken Meclisteki sandalye sayısını 408'den 503'e çıkarmıştır. CHP'nin ise oy oranını % 39'dan %35'e gerilerken meclisteki sandalye sayısı ise 69'dan 31'e inmiştir. Seçime katılan diğer partilerden parlamentoda sadece Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) sandalye kazanabilmiştir. Ayrıca bağımsızlardan 2 aday seçilmiştir. Küçük partilerin temsilini zorlaştıran çoğunluk sisteminin etkileri açıkça görülmüştür. DP, üzerindeki kurulduğu günden beri süren güvensiz tutumlarını 1954 seçimleri ile atmıştır hatta Menderes'in

¹¹¹ Fatma Alev Atayakul, Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957), (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007) 230.

¹¹² Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze), 45-47.

Ahmet Emin Yalman ile konuşmasından şu kesiti veren Ahmad durumu şöyle açıklar: “Seçimler yurttaşımızın ne kadarının izlediğimiz yolu benimsediğini göstermiştir. Şimdiye kadar bu konuda siz gazetecilere danışıyordum ama halkın gösterdiği bu büyük güven artık bu türden danışmalara gerek kalmadığını gösterir.”¹¹³

1954 seçimlerinde DP'nin aldığı oyların artmasında etkili olan çalışma tarımın desteklenmesidir. Tarımsal girdilerin ucuza sağlanması ve destekleme alımları, tarımda makinalaşma bunun örneklerini oluşturur. Bir diğer politika yol, su, enerji altyapılarının bu dönemde yapımına hız verilmesidir. Barajlar yapılmış, sulama imkanları artırılmıştır. Ayrıca çimento, şeker ve tekstilde yatırımlar artmıştır. Özel kesim teşvik edilmiş ve ucuz kredilendirme politikası izlenmiştir. DP döneminde daha önce uygulanmaya çalışılan ekonomik ve siyasi bağımsızlık ilkesi askıya alınmıştır. Bu dönemde siyasi ve ekonomik dışa bağımlılık en üst seviyeye ulaşmıştır.¹¹⁴

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar incelemesi açısından 1954 seçimleri; aşkın-eksik temsil, temsil edilemeyen oy oranı ve hükümet oluşturma biçimi bakımından üç argüman neticesinde değerlendirilecektir.

1954 seçimleri incelendiğinde 1950 seçimlerine göre artan bir biçimde temsilde adalet sorunu olduğu görülür. Temsilde adalet ve yönetimde istikrar bakımından incelenecek ilk husus aşkın temsildir. DP, %56 oranında oy almasına rağmen seçim sisteminin etkisiyle parlamentoda oldukça yüksek bir sayı elde ederek 503 sandalye kazanmıştır. Bu durum DP'nin temsil oranını %92 gibi çok yüksek bir orana gelmiştir. Büyük partilere avantaj sağlayan bu çoğunluk sistemi neticesinde seçimde %35 oy elde eden CHP, parlamentoda 31 sandalye kazanmış. Böylece CHP'nin temsil oranı 1950 seçimlerine göre bir gerileme göstermiştir. CHP, %29 oranında eksik temsil edilmiştir. 1950 seçimlerine nazaran bu sefer parlamentoda CMP'de yer almıştır. CMP %6 oy oranıyla parlamentoda 5 sandalye kazanmıştır. Temsil oranının oldukça altında bir oran olan %0.9 ile eksik temsil oranı %5 olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız adayların temsil oranı %0.6 olarak gerçekleşmiş ve parlamentoda 2 sandalye kazanmışlardır. Bu sonuçlar temsilde adaletin ne kadar geri planda kaldığını açıkça göstermektedir.¹¹⁵

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında bakılacak bir diğer nokta temsil edilemeyen oylardır. Yani seçime katılan ancak parlamentoya giremeyen partilerin aldığı

¹¹³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 137.

¹¹⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 60-62.

¹¹⁵ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 178.

oylar. 1950 seçim sonuçlarında bir temsil edilemeyen oy sorunu yokken, 1954 seçimlerinde vardır. 1954 seçim sonuçlarına göre %0.6 oy oranında bir temsil edilemeyen oy oranı gerçekleşmiştir. Büyük partilerin aşkın şekilde temsili küçük partilerin temsil edilememesi veyahut oldukça düşük oranlarda temsiline yol açmıştır.¹¹⁶

Seçim sonuçları değerlendirilirken bakılacak bir diğer nokta ise seçim sonrası ortaya çıkan hükümet biçimidir. Seçim sistemlerinden beklenen önemli hususlardan birisi istikrarlı hükümetlerin kurulmasıdır. 1954 seçim sonuçlarına göre DP parlamentoda 503 sandalye kazanmış ve tek başına hükümeti kurabilecek çok yüksek bir sayıya ulaşmıştır.

1954 seçimlerinin ardından siyasal olarak gerçekleşen ve seçim sonuçlarına etki eden birkaç konuya değinmekte fayda var. Bu konulardan ilki 1954 seçimleri sonrasında iktidar partisine oy vermeyen seçim çevreleri üzerinde değişim yapılmasıdır. Diğer husus ise 1957 seçimleriyle birlikte değerlendirilecek olan seçim ittifaklarının engellenmesi hususudur.

Seçim çevrelerinin belirli bir siyasi partiyi ya da adayı destekleme kaygısı güderek belirlenmesine ‘Gerrymandering’¹¹⁷ olarak adlandırılır. 1954 seçimlerinin ardından, CMKP’ye oy veren Kırşehir ilçe yapılırken Nevşehir il yapılmıştır. Fakat 1957 yılında bu uygulamadan vazgeçilerek Kırşehir’in, bazı ilçeleri Nevşehir’de kalmak üzere Kırşehir yeniden il yapılmıştır. DP iktidarı, CMP’ye oy veren Hacıbektaş ve Kozaklı’yı Nevşehir’e bağlayarak, daha çok DP’yi seçmeni olan Kaman ve Çiçekdağ’ı Kırşehir’e bağlayarak, CMP’nin Kırşehir’de seçimleri kazanma ihtimalinin düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu durumu Yavaşgel ‘tipik bir gerrymandering uygulaması’ olarak nitelemiştir.¹¹⁸ Keza bu dönemde 1950 seçimlerinde DP haricinde partilere oy veren Malatya’dan Adıyaman ve Kocaeli’den Sakarya illerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹¹⁹

Sonuç olarak, 1954 seçimlerinde temsilde adalet sorunları 1950 seçimlerine göre artmıştır. Yönetimde istikrarı ön plana çıkaran çoğunluk sisteminin etkisiyle seçim sonuçları oldukça fazla tartışmalı bir siyasal ortam oluşturmuştur. Bu ortamın oluşmasında seçim sistemi oldukça etkilidir ancak tek etken değildir. Birinci sıradaki siyasal partilerin aldıkları oy, halkı etkileme düzeyleri, alınan oyların partiler arasındaki dağılımı da önemli faktörlerdendir.

¹¹⁶ Atayakul, Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957), 297.

¹¹⁷ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 107.

¹¹⁸ Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri* 107.

¹¹⁹ Atayakul, Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957), 18.

2.3.3. 1957 Seçimleri

1954 yılında seçimlerin tamamlanıp parlamentonun oluşmasından sonra 1957 yılında seçimler 1 yıl erkene alınarak yapılmıştır. Seçim öncesinde oluşan ortam muhalefet partilerini seçimlerde bir ittifak yapmaya doğru yönlendirmiştir.¹²⁰ CHP, CMP ve HP ittifak için öne çıkan partilerdir. Temelde iki amaç belirlemişlerdir. İlk amaç her partinin en kuvvetli olduğu bölgede seçimlere katılması ve diğer ikisinin o partiyi desteklemesi, diğer amaç ise genel seçimlere sadece içlerinden birisinin katılması devamında kazanmaları durumunda yasa değişikliği yaparak nispi temsil sistemine geçilmesi. Partiler bu amaçlarla ittifak görüşmeleri yapmışlardır. Partiler kendi aralarında anlaşıp seçim sonrası hesaplamaları için görüş belirtirken DP, duruma el atmış ve çıkarılan hükümler ile ittifak yapılmasının önüne geçilmiştir. Hükümler şöyledir: *Karma liste yasağı ile bir partinin kendi partisi içindeki hüviyetini muhafaza ederek seçime girmesini önliyordu. Ayrıca Meclisteki müşterek cephe bloğunu adeden kuvvetlendirmek için kendi partisinden ayrılarak seçmene liste sunma gücü olan bir parti listesinde aday olmayı da yasaklıyordu.*¹²¹ Çıkarılan hükümler ile ittifak yapamayacağı anlaşılan partiler seçimlere yine kendi güçlerinde katılmaya yönelmişlerdir.¹²²

1954 seçimlerinde DP'nin kendini halka karşı kanıtlamasının ardından DP içerisinde kavgalar yaşanmaya başlamıştır. DP'nin bu dönemde ortaya çıkan sorunları partinin kendi içerisinde yer alan bunalımlardan kaynaklanmaktadır. Parti içinde ayrılıklar ve çatışmaların artması ile 1957 seçimlerine daha hazırlıksız gitmiştir. Bu dönemde eğer iyi bir aday bulunabilse Menderes'in genel başkanlıktan alınması tartışmaları da gündeme gelmiştir ancak bu sonuç alınamamıştır.¹²³

DP'nin seçim öncesinde oluşturulan aday listelerine bakıldığında birçoğunun kentli, orta düzey insanlardan oluştuğu avukatlık mesleğini yapanların sayıca fazla olduğu görülmüş yine doktor, mühendis gibi farklı meslek çevrelerinden kişilere de

¹²⁰ Servet, Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, s. 3-4 (1967): 80.

¹²¹ Bahri, Savcı, "Partilerin Birleşmeleri ve Siyasi Güç Birliği", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 4 (1958): 201.

¹²² Nermin, Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966), 74.

¹²³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagon, (İstanbul: Kaynak Yayın, 1991), 138.

rastlanmıştır. Seçim propagandaları ise DP iktidara geldiği günden beri devam eden şekliyle ilerlemiştir.¹²⁴

Seçim çalışmalarında CHP'liler rejim sıkıntısı, geçim zorlukları, DP'nin baskın tutumlarını eleştirici bir kampanya sürdürürken DP'liler iktidarları boyunca yaptıkları faaliyetleri anlatmış ve sık sık tek partili dönem ile kendi iktidar dönemleri arasında kıyaslamalara yer vermişlerdir. 1946 seçimleri sonrası DP'nin yaptığı demokrasi ve dürüstlük vurguları bu dönemde CHP tarafından dillendirilmektedir. Nitekim bu dönemde CHP halk tarafından desteğini artırmaya başlamıştır.¹²⁵

27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak seçim için bazı seçim kuralları belirlenmiştir. Gizli oy açık sayım döküm ilkesi devam ederken seçimlerde güvenlik ve ordu mensupları oy kullanma hakkına sahip olmamıştır. Alkollü içki satışı ve ateşli silah taşımak seçim sürecince yasaklamıştır. Her seçmen kayıtlı olduğu seçmen bölgesinde oy kullanma hakkına sahip olmuştur.¹²⁶

Tablo 2.4: 1957 Seçim Sonuçları

Parlamentoya Girebilen Siyasi Partiler	Seçimde Alınan Oy Oranı (%)	Parlamentoda Temsil Oranı (%)	Aşkın Temsil (%)	Eksik Temsil (%)	Parlamentoda Elde Edilen Sandalye Sayısı
DP	47	69	21	--	424
CHP	41	29	--	11	178
CMP	6	7	--	6	4
HP	6	3	--	3	4

Kaynak: TÜİK, 2020.

Seçimler 27 Ekim 1957 tarihinde tamamlanmıştır. DP % 47 oy oranı alırken parlamentoda 424 sandalye kazanmıştır. CHP ise % 41 oy oranı almasına rağmen parlamentoda 178 sandalye kazanmıştır. Oy oranı ve temsil oranı arasındaki bu fark çoğunluk sisteminden kaynaklanmaktadır. DP 1954 seçimlerine oranla oy kaybına uğramıştır. CHP ise 1954 seçimlerinde % 35 olan oy oranını 1957 seçimlerinde % 41'e çıkararak parlamentodaki gücünü artırmıştır. Seçime DP ve CHP dışında Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi de katılmıştır. Ancak büyük partilere karşı bir atılım sağlayamayan partiler seçim sisteminin de getirdiği olumsuzlukların etkisiyle

¹²⁴ Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin evrimi: 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, (Ankara: İmge Yayınevi, 2007), 125-126.

¹²⁵ Atayakul, *Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*, 330-335.

¹²⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, 140-143.

parlamentoya 4'er sandalye kazanarak dahil olmuşlardır.¹²⁷ Seçim sonucu CHP için ortaya çıkan tabloyu Karpat şöyle özetler: "CHP'nin oy oranındaki artışın kaynağı olasılıkla CHP'yi Atatürk devrimleri ile özdeşleştiren genç seçmenlerin oylarından kaynaklanmıştır."¹²⁸

DP, 1950 seçimlerinde iktidar olmasının ardından daha önce seçim sistemi üzerinde yaptığı olumsuz eleştirileri bir daha dillendirmemiştir. 1950-1954 yılları arasında daha ılımlı politikalar uygulasa da 1954 seçimlerinde aldığı oy oranı ile kendisini halka ispatlamasının ardından daha belirgin politikalar izlemeye başlamıştır. Seçim sisteminin oluşturduğu temsilde adaletsizlik ve aldığı oy oranının oldukça üzerinde temsil imkanı elde etmesi DP'nin sonunu getiren gelişmelerden olmuştur. Keza orantısız seçim sonuçları DP iktidarını muhalefet karşısında daha hoşgörüsüz ve otoriter davranmaya itmiştir. Siyasi kutuplaşmasının oluşmasında seçim sisteminin oluşturduğu siyasal ortam önemli bir faktördür.¹²⁹

Önceki seçimlerle karşılaştırıldığında DP 1954 seçimlerine göre oy kaybı yaşamıştır, ancak yine tek başına iktidarı sağlayacak sayıya ulaşmıştır. Çoğunluk sisteminin istikrarı ön plana çıkaran özelliklerinin sonucu olarak büyük partiler yine seçimden avantajlı olarak ayrılmıştır. DP, %47 oy almasına rağmen parlamentoda oy oranının oldukça üzerinde bir sayıyla temsil imkanı elde etmiş ve %69 oranında temsil elde etmiştir. 1954 seçimlerinde 503 milletvekili kazanan DP'nin milletvekili sayısı bu seçimde 424'e kadar düşse de diğer siyasi partiler yine oyları oranında bir temsil edilememiştir. CHP'nin oy oranı 1954 seçimlerine göre artmıştır ve parlamentodaki sandalye sayısını 178'e çıkarmıştır. Oy oranı artmasına rağmen yine eksik temsil yaşanmıştır ve oy oranının %11 altında bir temsil imkanı sağlayabilmiştir.¹³⁰

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında bakılacak bir diğer nokta temsil edilemeyen oylardır. 1954 seçimlerinde %0.6 oranında gerçekleşen temsil edilemeyen oy oranı 1957 seçimlerinde seçme katılan tüm partilerin parlamentoda yer almasıyla %0 olmuştur.¹³¹

¹²⁷ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4*, Der. Sina Akşin, (İzmir: Cem Yayınevi, 2018), 218.

¹²⁸ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin evrimi: 1876-1980*, 142.

¹²⁹ Metin Toker, *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları (Demokrasi Yokuş Aşağı 1954-1957)*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, 60-65.

¹³⁰ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 179.

¹³¹ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 180.

Seçim sonuçlarına temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında bakılması açısından bakılacak üçüncü husus hükümetin kurulma biçimidir. 1957 seçimlerinde daha önce çoğunluk sistemine göre yapılan seçimlerde olduğu gibi bir parti tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaşmıştır.

1957 seçimleri çoğunluk istemiyle yapılan son seçim olmuştur. DP'nin elde ettiği temsil oranları ile parlamentoda oldukça güçlü konuma gelmesi, halk üzerinde oluşan ortam ve ekonominin kötü ilerleyişi siyasal hayat üzerinde etkisini göstermiştir. DP'ye karşı değişen tavırlar seçim sistemi değişmesi halinde iktidar partisinin de değişeceği yönündeki görüşleri desteklemektedir. Ancak seçim sistemi isteği genellikle muhalefet partileri tarafından dile getirildiği için böyle bir değişim ufukta görünmemektedir.

Çok partili döneme geçişle birlikte yapılan seçimlerde yönetimde istikrar ön planda tutulmak istenmiş ve seçimler çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. İstikrarlı hükümetlerin olmasının da uzun vadede siyasal istikrarı beraberinde getireceği düşüncesinden hareket edilmiştir. 1950 seçimlerinde DP'nin tek başına iktidar olmasının ardından Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde birçok gelişme ilk kez yaşanmıştır. DP'nin çoğunluk sisteminin etkisiyle oy oranının üzerinde temsil imkanı elde etmesi parlamentoda onu güçlü kılmış ve DP'ye siyasal ve toplumsal hayatta yapmak istedikleri konusunda imkan sağlamıştır. Siyasal hayatta hızla yükselen parti 1954 seçimlerinde kendini ifade etmiştir, seçim sisteminden kaynaklı olanakları eline alarak %92 gibi oldukça yüksek bir temsil oranı sağlamıştır. Toplumsal hayatta hoşnutsuzlukların artmaya başlaması ve diğer partiler üzerinde oluşan baskı, 1957 seçimleri öncesinde bunalım yaşatmıştır. Aynı seçim sistemiyle devam edilmesine rağmen DP'nin oy oranı ve temsil oranı 1957 seçimlerinde düşmüştür. Bu durum bize seçim sisteminin tek başına yeterli olmadığını göstermiştir. 1950lerin sonuna gelindiğinde ekonomik ve toplumsal sıkıntılar artmaya başlamıştır. DP'ye karşı artan eleştiriler ve anayasa ihlali iddiaları gündeme gelmiştir. DP iktidarı boyunca tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaşmış ve kesintisiz iktidarda kalmıştır. Ancak 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen darbeyle DP iktidarı sona ermiştir. Bu durum bize hükümet istikrarının tek başına siyasal hayatta istikrarı sağlamaya yeterli olmadığını göstermiştir. Temsilde adaletin olmadığı bir ortamda baş gösteren sorunlar görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS VE SONRASI SİYASAL SÜREÇ VE SEÇİMLER

3.1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ

DP iktidarı 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sona ermiştir. Bu tarihte gerçekleşse de darbenin hazırlık ve işleyiş süreci 1950 başlarına kadar gider. DP iktidarı döneminde ordu içinde çeşitli gruplaşmalar başlamıştır ve darbenin hazırlık sürecini yapmışlardır. DP'nin üzerinde oluşturduğu tepkilerle birlikte 1960 yılının başında darbeyi kolaylaştırıcı bazı olaylar da yaşanmıştır. İnönü'nün 1960 Nisan'ında Kayseri ziyaretine giderken istasyonda bekletilmesi ve İncesu'da saldırıya uğraması, ve Mecliste Tahkikat Komisyonu oluşturulması darbe sürecini ilerletici rol oynamışlardır.¹³²

27 Mayıs öncesi ordu DP'ye taraf almış durumdadır, DP en başından beri orduya karşı hep çekingen bir tavır takınmıştır ancak darbenin meydana gelmesi için de belirli şartlar gerekmiştir. İdeolojik ve politik olarak gerilen ortamı Karpat şöyle yorumlar: “1959-1960 döneminde bizzat hükümetin hazırladığı olağanüstü ortam olmasaydı darbe hiç gerçekleşmeyecekti. Gerçekleşse bile başarı şansı az olacaktı.” Bu dönemde DP'nin basın ve yayın organlarını kısıtlama çabaları, muhalefet partilere yönelik başka bir ortamın oluşmasında etkili olmuştur.¹³³

Darbenin ardından ilk olarak bir anayasa komisyonu kurulmuştur. 1924 Anayasası'nın yerine geçici bir anayasa yapılması ve darbenin meşru olduğuna dair bir rapor hazırlanması komisyonun ilk görev olmuştur. Komisyon başkanlığına o zamanlar İstanbul Üniversitesi rektörü olan Sıddık Sami Onar getirilmiştir. Yine İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Doç. Dr. İsmet Giritli yer almıştır.¹³⁴

Komisyon darbecilerden bir yüksek mahkeme kurulmasını süreçteki suçluların burada yargılanmasını talep etmişlerdir ardından 12 Haziran 1960 tarihinde “Yüksek

¹³² Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 61-63.

¹³³ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin evrimi: 1876-1980*, 190-191.

¹³⁴ Aydın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 75-79.

Soruşturma Kurulu” oluşturulmuş ve kurula “Yüksek Adalet Divanı” kurması yetkisi verildi.¹³⁵

Türkiye’de ilk kez darbe ile karşılaşıldığı için hem halk hem de darbeyi gerçekleştirenler kendilerini nasıl davranacaklarını bilmedikleri bir sürecin içinde bulmuşlardır. Demokratik yöntemlerle iktidara gelen DP hükümeti ordunun harekete geçmesiyle son bulmuştur.¹³⁶ Erdoğan 27 Mayıs darbesini “vahim bir insan hakkı ihlali” olarak değerlendirmiştir. DP’nin 1950 seçimleri ile başlayan ve 1954 ile 1957 seçimlerinde devam eden meşru iktidarı meşru olmayan bir şekilde sonlanmıştır. DP’nin son dönem çalışmaları, ekonomik başarısızlıkları ve baskılar gerekçe gösterilmiş olsa da seçim ile kurulan bir hükümetin darbe ile sona ermesi ve DP’li yöneticilerin idamı ile sonuçlanması menfi bir uygulama olmuştur.¹³⁷

Darbe kimileri tarafından kötü eleştirilere maruz kalırken kimi çevrelerce olumlu da karşılanmıştır. Örneğin Toker darbeyi “27 Mayıs Hareketi meşruiyet yoluyla kurulmasına rağmen gayrı-meşru bir fiilî idare haline düşmüş Menderes rejimine karşı meşru bir fiili idarenin kurulması hareketidir” diyerek olumlu değerlendirmiştir.¹³⁸

Darbenin bir partiyi hedef almadığı, bir gruba karşı yapılmadığı, hukuku ve adaleti sağlamak için yapıldığı iddia edilmiştir ama gerçeğin tam olarak öyle olmadığını ilerleyen gelişmeler göstermiştir. Tek kapatılan partinin DP olması birçok DP yöneticisinin tutuklanması ve adından idam edilmeleri, DP’li çok sayıda memurun görevinden alınması ve sürgün edilmeleri gerçeğin belirtilenden farklı olduğunu göstermiştir. CHP 27 Mayıs öncesi demokratik yollar izlemiştir ancak darbe ile ilişkilendirerek ilerleyen süreçte eleştirilere tabi tutulmuştur. CHP’nin ordu ile iş birliği içinde olduğu iddiaları CHP’ne seçimlerde oy ve itibar kaybettirmiştir.¹³⁹

3.2. 1961 ANAYASASI

1961 Anayasası, 27 Mayıs Darbesi sonrasında bir ürünü olarak 6 Ocak – 27 Mayıs 1961 tarihleri arasında hazırlanmıştır. Kurucu Meclis tarafından hazırlanmış bir anayasa

¹³⁵ Aydın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 63-67.

¹³⁶Abdulvahap, Akıncı, “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960-1971 Müdahaleleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, s. 9 (2014): 61

¹³⁷ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, (Ankara: Orion Yayınları, 2012) 143.

¹³⁸ Metin, Toker, “Bugünkü Görevimiz”, *Akis Dergisi*, s. 301 (1961): 4.

¹³⁹ Koç, CHP’de ‘Ortanın Solu’ söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması, 66.

olmuştur.¹⁴⁰ 1961 Anayasası bir tepki anayasasıdır. Bu tepkilerin kökeninde DP döneminde yapılan usulsüzlükler, baskılar yer almaktadır.¹⁴¹ 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunularak %61.5 evet oy oranıyla kabul edilmiştir. Yeni anayasa çoğunlukçu anlayışa karşı çoğulcu anlayışı benimsemiştir.¹⁴² 1961 Anayasası bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşmaktadır. Bu tarihe kadar hazırlanan anayasaların içindeki en kapsamlı uzunudur. Kapsamlı ve ayrıntılı olarak hazırlanan anayasa birçok konuyu ele alarak ve sorunları çözmeye yönelik ayrıntılı düzenlemelere yer vermiştir. İstanbul Komisyonu konuyu hukuki olarak ele alırken Ankara Komisyonu dönemin siyasi yönlerini inceleyerek siyasal bir çerçeve sunmuştur. Özgürlük ortamına, birey ve topluma karşı devletin konumunu açıklamıştır. Anayasanın özgür bir ortam sağlaması partilerin kurulması ve yeni bir demokratik düzenin ortaya çıkmasına olarak vermiştir.¹⁴³

1961 Anayasası ile birçok yeni kurum ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki çift meclisli yaşama geçilmesidir. TBMM daha önce tek kanattan oluşurken artık millet meclisi ve senato olmak üzere iki kanat haline gelmiştir. Millet meclisinin 450 üyesi varken senato çoğunluk sistemi ile seçilen 150 üye, eski MBK üyelerinin ve eski cumhurbaşkanlarının tabii senatör olarak katılımı ve cumhurbaşkanınca atanan 15 üyeden oluşur. TBMM üye sayısı sabitlenmiştir.¹⁴⁴ Çift meclis sistemi olumlu ve olumsuz yargılar meydana getirmiştir. Tek meclisin baskın yapısına karşı daha iyi bir yönetim olarak ortaya atılmıştır. Yürütme ile ortaya çıkabilecek uyumsuzlukların çözümünde etkili olmuştur. Karar alma sürecinin uzaması yasaların hazırlanma sürelerinin artmasına yol açmıştır.¹⁴⁵

Siyasi partiler belirli bir amaçla bir araya gelen, fikirlerin temsilinde ve demokratik düzenin devamında önem arz eden siyasi partileri Özbudun: “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluk” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁶ Demokratik siyasi düzenin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partiler 1961 Anayasası’na kadar gelen süreçte kendine belirli bir yer bulamamıştır, 1961 Anayasası ile siyasi

¹⁴⁰ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi 4*, Der. Sina Akşin, (İzmir: Cem Yayınevi, 2018), 239.

¹⁴¹ Cafer Okyay, *Türkiye’de Anayasacılık Anlayışı Olarak Tepkisellik (1960-1982 Dönemi)*, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018) 41.

¹⁴² Okyay, *Türkiye’de Anayasacılık Anlayışı Olarak Tepkisellik (1960-1982 Dönemi)*, 42.

¹⁴³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2016), 375-380.

¹⁴⁴ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, 103.

¹⁴⁵ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 136-138.

¹⁴⁶ Ergun Özbudun, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1979), 4.

partilerin Anayasa'daki yeri belirlenmiş ve güvence altına alınmıştır. Siyasi partilerin tanımları üzerinde bir uzlaşma yoktur. Tek partinin siyasi parti sayılması, küçük grup ya da örgüt ayrımı, siyasi partilerin bir araya gelişleri üzerinden siyasi partilerin farklı tanımları yapılmıştır. 1961 Anayasası'na kadar siyasi partiler dernekler kanununa tabi olmuştur ve zamanla belirli gerekçelerle kapatılma ile karşı karşıya kalmışlardır. 1965 yılında çıkarılan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile hukuki olarak yerleri sağlamlaşmıştır.¹⁴⁷

Siyasal partiler demokratik yaşama katılımında aktif rol oynar, siyasal katılımın artmasında parti sayısının artması etkili bir faktördür. Yine siyasi hayata katılım arttıkça siyasi parti sayısı artma göstermektedir. 1950 yılında DP'nin iktidara gelişi ile Türkiye'de iktidar değişimi ilk kez yaşanmıştır. Demokratik yollar ile halkın kararlarının sisteme etki edeceği görülmüştür. 1924 Anayasası'nın 1961 Anayasası gibi siyasi partileri koruyucu nitelikte olmaması da tek partili dönemin uzun olmasında etkili olmuştur. 1961 Anayasası'nın kabulü sonrasında yeni siyasi partiler kurulmuş ve fikirler tartışılma ortamı elde etmiştir.¹⁴⁸

Siyasi partiler 1961 Anayasasında siyasi haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenmiştir. Siyasi partilerin kurulmaları, siyasi hayata katılmaları ve uyacakları esaslar açıklanmıştır. Siyasi partiler demokratik yönetimde önemli işleve sahiptir. Bu sebeple kurulmaları, işleyişleri ve esaslarının belirli olması gerekir. 1961 Anayasası hazırlık sürecinde iki taslak oluşturulmuştur. İstanbul Komisyonu tarafından hazırlanan taslakta hukuki açıklamalar ve gereklilikler yer alırken Ankara SBF tarafından hazırlanan taslak siyasi açıdan değerlendirmeleri yapmıştır. Siyasi partiler vatandaşların siyasi hayata katılımında başat rol oynamaktadır. Seçim süreci, siyasal hayatın devamı açısından kanunun siyasi partilere yaklaşımı süreci etkilemektedir. 1961 Anayasası'nda siyasi partiler 56 ve 57. maddelerde düzenlenmiştir. Vatandaşların siyasal hayata katılması ve siyasi partilerin kurulma usulleri 56. maddede yer bulmuştur. Madde şöyledir:¹⁴⁹

Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usûlüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasî partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil

¹⁴⁷ Kılağız, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, 129.

¹⁴⁸ Özbudun, *Siyasal Partiler*, 26-27.

¹⁴⁹ 1961 Anayasası, md. 56.

edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasî partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.

57. maddede siyasal partilerin tüzükleri, kapatılma usulleri ve denetiminden bahsedilmiştir. 57. madde şöyledir:¹⁵⁰

Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki dâvalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.

Siyasi partilerin güvencesini sağlayan 1961 Anayasası'nda 56 ve 57. maddeler dışında 26. maddede basın dışı haberleşme haklarından, 89. maddede gensoru önergesinden ve 149. maddede Anayasa'ya aykırı hususlardan dava açma hakkından bahsedilmiştir. Koruyucu nitelikli hükümler siyasi partileri demokrasinin teminatı haline getirmiştir. Yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi ile 1961 öncesine kadar dışlanan fikirler temsil edilme imkanı elde etmiştir.¹⁵¹

3.3. ETKİLERİ VE SONUÇLARI BAKIMINDAN 1961 SEÇİMLERİ

27 Mayıs 1960 tarihinde askeriye'nin yönetime el koymasının ardından 28 Mayıs tarihinde "Meclisin feshedildiği, partilerin siyasi faaliyetlerinin tatil edildiği" belirtilmiştir.¹⁵² Milli Birlik Komitesi (MBK), karar almada kendini yetkili organ ilan etmiştir. 1 sayılı kanunla 1924 Anayasası'nın bazı hükümleri feshedilmiş ve yeni anayasanın hazırlanması için kurucu meclis hazırlıklara başlamıştır. Bu dönemde yapılan gelişmelerin geçici olduğu, siyasal hayata belirli düzeyde değişim sağlandıktan sonra dönüleceği belirtilmiş ve en geç 29 Ekim 1961 tarihinde seçimlere gidilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵³

13 Şubat 1961 tarihinde siyasal partiler üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra CHP ve CKMP tekrar siyasal hayata dönmüştür. Ayrıca bu dönemde kendilerini DP'nin devamı olarak açıklayan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur. D'den kalan oy mirası yeni kurulan partiler için açık bir çalışma alanı

¹⁵⁰ 1961 Anayasası, md. 57.

¹⁵¹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 36.

¹⁵² Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, 288.

¹⁵³ Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, 289.

olmuştur. 1960 Anayasası'nın siyasi fikirlere getirdiği özgürlük ortamının neticesi olarak, solun fikirlerini savunmayı amaç edilen Türkiye İşçi Partisi (TİP) de bu dönemde kurulmuştur.¹⁵⁴

Şubat 1961'den sonra siyasi partilere kuruluş izni verilmesiyle yeni partiler ortaya çıkmıştır. İlk kurulan parti 11 Şubat 1961 tarihinde kendisini DP'nin devamı olarak tanımlayan Adalet Partisi'dir. AP, Ragıp Gümüşpala başkanlığında kurulmuştur. Toplumsal bir temsil oluşturacağını iddia eden partinin içinde farklı çevrelerden insanlar yer almaktadır. Partinin ana felsefesini Gümüşpala şöyle özetlemiştir: “parti hem gerici hareketlere karşıdır hem de komünizme ödün vermeyecek çizgidedir.”¹⁵⁵ AP, DP'nin devamı olduğu hususunda önemle üstünde durmuştur çünkü ortada siyasi bir oy mirası vardır ve bunun paylaşılması gerekmektedir. AP bu sebeplerle politikalarında sürekli DP'ye yakınlığını dile getirmiştir. 1961 seçim çalışmalarında kullandığı “gözlerimize bakarsanız anlarsınız” sloganı ile DP'li liderlerin idamlarına duyulan matemi dile getirmeye çalışmışlardır. AP'nin 1961 seçimlerindeki temel politikası da af olmuştur.¹⁵⁶

Siyasal partilerin işlevlerine yeniden izin verilmesinin ardından kurulan bir diğer parti de YTP'dir. YTP, 11 Şubat 1961 tarihinde eski DP milletvekili Ekrem Alican tarafından kurulmuştur. AP gibi kendini DP'nin devamı olarak nitelemiştir. Partide öne çıkan isimler: eski İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay ve Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'tir.¹⁵⁷ Parti programında 27 Mayıs hareketinin DP'lilere karşı değil liderlere karşı yapılmış olduğunu belirterek DP'li yöneticileri partilerine almanın bir sakıncası olmadığını açıklamışlardır, ancak parti yöneticilerinden birkaç kişinin MBK'de yer alması DP seçmenlerinin YTP seçmeni olma konusunda çekinceli bir tutuma sevk etmiştir.¹⁵⁸

1961 sonrası kurulan bir diğer siyasal parti TİP'tir. 3 Şubat 1961 tarihinde sendika başkanları ve bir grup işçi önderi tarafından kurulmuştur. Kuruluş bildirisinde imzası bulunan kişiler: Adnan Arkın, Avni Erakalın, İbrahim Denizciler, Saffet Göksüzoğlu, İbrahim Güzelce, Rıza Kuas, Ahmet Muşlu, Kemal Nebioğlu, Salih Özkarabay, Kemal Türkler, Hüseyin Ulubaş ve Şaban Yıldız.” Kuruluş döneminde Başkan Avni Erakalın iken, zamanla partiye katılan aydınların ardından Mehmet Ali

¹⁵⁴ Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, 289.

¹⁵⁵ Aydın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 83.

¹⁵⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 108-112.

¹⁵⁷ Aydın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 84.

¹⁵⁸ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 198-200.

Aybar başkan olmuştur. Dönemde kurulan diğer partilerden tamamen farklı olduğu için “yeni siyaset sahnesinin en ilginç partisi” olarak nitelenmiştir.¹⁵⁹ 1961 yılında kurulan TİP henüz yeterince ilde örgütlenme sağlayamadığı için 1961 seçimlerine katılamamıştır. Meclis’te temsil imkanı elde edemeyen parti kendini dışarıdan topluma tanıtmaya ve çevre edinme yolları aramıştır. Açık hava toplantıları, bildiriler ile amaçlarını açıklamaya çalışmışlardır. 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlük ortamında farklı fikirlerin savunulması ile ortaya çıkan parti 1965 seçimlerine kadar hızlı bir örgütlenme göstermiştir.¹⁶⁰ TİP, basında Sosyal Adalet Dergisi ve Yön Dergisi tarafından desteklenmiştir. Ayrıca Milliyet, Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri de yer yer bu partiyi desteklemiştir. TİP’nin ilk katıldığı seçim 1963 yerel seçimleri olmuştur. 1961 genel seçimlerine yeterince örgütlenme sağlayamadığı için katılamamıştır. Türkiye’de ayrı bir perspektif getirdiklerini ileri sürmüşlerdir. Aybar TİP’nin tarihi yerini şöyle açıklamıştır: “... Emekten yana bir devletçilik ve planlı bir ekonomi, çalışan halk memleket hayatında önemli rol oynadığı takdirde, bizi hedeflerimize ulaştıran araçlar olur. TİP’nin ana çizgisi, Türkiye’nin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesini, çalışan halk kitlelerinin Türk işçi sınıfın aydınlarla iş ve kader birliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında teşkilatlanmasına bağlı görüyor.”¹⁶¹

1960 sonrası Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde 1960 Anayasası yürürlüğe girmiş ve siyasal partilere getirdiği yeniliklerle siyasal hayatı az da olsa güvenceye almıştır. Siyasal hayata yeni partiler katılmıştır. 1961 yılında çıkarılan 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunuyla yeni bir seçim sistemi de belirtilmiştir. 1961 seçimleri böylece pek çok değişikliğin ardından yapılmıştır. Her iki meclis için farklı seçim sistemleri belirlenmiş ve farklı tarihlerde seçimler gerçekleştirilmiştir.

3.3.1. 1961 Seçimleri ve Uygulanan Seçim Sistemi

Türkiye’de çok partili döneme geçişten itibaren tek turlu basit çoğunluk sistemi uygulanmıştır. 1960lı yıllara kadar uygulanan sistem temsilde adaletin sağlanmasında krizlere yol açmıştır. Oy oranının oldukça üzerinde temsil imkanı elde eden DP, Meclis’te

¹⁵⁹ Aydın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 85.

¹⁶⁰ Anıl Varel, “Altmışlı Yıllar Türkiye’inde Sınıf ve Siyaset: Meşruiyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleriyle TİP”, *Türkiye’nin 1960lı Yılları*, hzn, Mete Kaan Kaynar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 409.

¹⁶¹ Kılağız, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, 404-410.

üstünlüğe sahip olmuştur. Meclis'te iki partinin etkin olması ve DP'nin gücü ile ilk başlarda iyi ilerleyen sistem ileri vadede krizlere yol açmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile sonlanan DP iktidarının ardından kurulan Kurucu Meclis seçim sistemini değiştirmiştir. Kurucu Meclis anayasanın kabulü ve seçim sisteminin belirlenmesi olmak üzere iki önemli görevi kabul etmiştir. Anayasanın yapımı için ayrı, seçim kanununun yapımı için ayrı komisyonlar oluşturulmuştur. 20 kişiden oluşan seçim komisyonu kurucu meclise 4 ayrı kanun teklifi sunmuştur. Bu kanunlar şöyledir: “Anayasanın Halk Oyuna Sunulması Kanunu, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu ve Milletvekili Seçim Kanunu.”¹⁶² Kanunlar sırasıyla kabul edilmiştir. Buna göre yeni bir siyasal ortam oluşmuştur.

1961 Anayasası'nın kabulünden sonra yeniden düzenlenen 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda kabul edilen çevre barajlı nispi temsil (d'Hondt) seçim sistemi, 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleşen Millet Meclisi seçimlerinde kullanılmıştır. 1961 seçimlerinde ilk kez milletvekili sayısı sabitlenerek 450 olması kararlaştırılmıştır.¹⁶³ 1961 Anayasası ile birlikte Millet Meclisi ve Senato olmak üzere çift meclis sistemi kabul edilmiştir. 1961 seçimlerinden itibaren Millet Meclisi seçimlerinde nispi temsil sistemine geçilmiştir ancak Senato seçimlerinde çoğunluk usulü korunmuştur.¹⁶⁴

Nispi temsil sistemi, çoğunluk sisteminin ortaya çıkardığı adaletsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlayarak hazırlanmıştır. Partilere aldıkları oy oranlarına yakın temsil imkanı vererek temsilde adalet ilkesinin ortaya çıkmasını amaçlanır ancak parlamentodaki parti sayısının artmasına neden olması karar almada zorluklar ortaya çıkarır. Matematiksel olarak her siyasi parti tam anlamıyla temsil imkanı elde edemese de bir nebze temsil imkanı elde edilmektedir.¹⁶⁵ Nispi temsil sisteminin uygulamada birçok türü vardır. Seçim sisteminin kabul edilmesinin ardından tartışılacak önemli husus da burada ortaya çıkar. Seçimlerden sonra oyların dağılımının hangi yönetime göre yapılacağı iyi belirlenmelidir.¹⁶⁶

¹⁶² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 76.

¹⁶³ Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, 35-38.

¹⁶⁴ Ergun, Özbudun, “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1995, s. 528.

¹⁶⁵ Teziç, *Seçim Sistemleri*, 32.

¹⁶⁶ Abdulkadir Özdemir, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Seçim Sistemleri ve Siyasal İstikrar*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014) 54-55.

Küçük siyasi partilerin bu sistem ile temsil imkanı elde etmesi siyasal hayatın daha canlı ve tartışmalı bir ortam sağlar. Çoğunluk sistemlerinde fayda ve istikrar ilkelerinin sağlanması ön plandayken nispi temsil sisteminde adalet sağlanmaktadır.¹⁶⁷ Seçim sisteminin belirlenmesi kadar alınan oyların seçim sistemi içinde hangi yönetime göre hesaplanacağı da önemlidir. Nispi temsil sistemi oyların eşit oranda dağıtılmasını ve artık oyların tekrar hesaplamalar yapılarak temsile katılmasını sağlamayı amaçlar. Nispi temsil sisteminin yöntemleri de artık oyların dağıtılması ve seçim çevrelerinin belirlenmesi açısından çeşitli ayrımlara tabi olur. Nispi temsil sistemini daha önce ayrıntılı olarak ele alındığından burada sadece 1961 seçimlerinde uygulanan d'Hondt yöntemine değineceğiz.

1961 seçimlerinde nispi temsil sisteminin bir yöntemi olan çevre barajlı d'Hondt kullanılmıştır.¹⁶⁸ D'Hondt yönteminin Türkiye'de hem barajlı hem de barajsız türleri kullanılmıştır. 1961 seçimlerinde barajlı d'Hondt yöntemi tercih edilmiştir. Türkiye'de baraj uygulaması ilk kez nispi temsil sistemiyle birlikte uygulanmıştır. Baraj uygulaması seçim çevresi ve ülke barajı olmak üzere ikiye ayrılır. Seçim çevresinde baraj uygulamasında öncelikle bir seçim çevresinde geçerli oylar o çevreden çıkarılacak milletvekili sayısına bölünerek seçim çevresi barajı belirlenir. Seçim çevresi barajından düşük sayıda kalan partiler bu seçim çevresinde milletvekili çıkaramaz. Ülke barajında ise bir siyasi partinin parlamentoda temsil edilebilmesi için ülke düzeyinde belirtilen baraj oranının üzerinde oy alması gerekmektedir.¹⁶⁹

D'Hondt sisteminde her partinin belirlenen seçim çevresinde aldığı oy sayısı alt alta yazılır ve o bölgeden çıkarılacak temsilci sayısı kadar sırasıyla bölünür. Bölüm sonrası elde edilen sayılar büyükten küçüğe sıralanarak temsilciler belirlenir. Böylece her partinin çıkardığı milletvekili sayısı hesaplanır.¹⁷⁰

Millet Meclisi seçimlerinde nispi temsil sistemine geçilirken senato seçimlerinde basit çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Bu seçim sisteminde daha önce de belirttiğimiz üzere adayın ya da partinin seçimi kazanabilmesi için oyların çoğunluğunu alması yeterlidir. Senato seçimleri tek dereceli ve gizli oy açık sayım ilkesine göre yapılmıştır. Millet Meclisi seçimlerinde ayrı bir seçim sistemi kullanılmasında seçilecek senato üye

¹⁶⁷ Nihat, Bulut, "Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 12 Haziran 2011 Seçimleri", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. (2010), 3-4.

¹⁶⁸ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 156.

¹⁶⁹ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 95-96.

¹⁷⁰ Buran, *Seçim Sistemleri*, 78-79.

sayısının az olmasından dolayı seçim çevrelerinde seçilecek aday sayısının da haliyle az olması etkilidir.¹⁷¹

1961 seçimleri 298, 304 ve 306 Sayılı 3 kanunun düzenlemelerine göre yapılmıştır.¹⁷² Bu kanunların düzenlemeleri şöyledir: 298 Sayılı Kanun Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında, 304 Sayılı Kanun Senato Üyelerinin Seçim Kanunu ve 306 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu. 1961 Anayasası'na göre oluşan çift meclisli yapıda milletvekili sayısını artırmamak için sayı 450 olarak belirlenmiş, senato üye sayısı ise 150 olarak kararlaştırılmıştır. Seçim kanunlarına göre milletvekili seçimlerinin nispi temsil sistemine göre hesaplanması, senato seçimlerinde ise çoğunluk sistemi korunmuştur.¹⁷³

Seçimlerde alınan oyların hesaplanma biçimi ve sandalye dağılımına etkisi oldukça önemlidir. Temsilde adaleti ön plana çıkaran nispi temsil sistemi ve yönetimde istikrarı başat faktör sayan çoğunluk sistemi arasındaki farkı görmemiz için 1961 milletvekili seçimleri ve senato seçimlerini incelemek önemlidir. Bu açıdan ilk olarak 1961 milletvekili seçim sonuçları değerlendirilecek, temsilde adalet ve yönetimde istikrar incelemesi yapılacak, ardından senato seçimleri ile arasında oluşan farklılar değerlendirilecektir.

3.3.2. 1961 Seçim Sonuçları

Seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde 450 temsilcinin belirlenmesi için yapılmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte seçimlerde oy kullanmak için askerlik görevini tamamlama ve 21 yaşını doldurma şartları eklenmiştir. 1961 yılında nispi temsil sistemine geçilmesiyle en önemli husus oy dağılımının hangi yöntemle göre yapılacağı üzerinde odaklanmıştır. 1961 seçimleri çevre barajlı d'Hondt yöntemine göre yapılmıştır.¹⁷⁴

¹⁷¹ Kılağız, *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, 147.

¹⁷² Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", 180.

¹⁷³ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 37.

¹⁷⁴ Buran, *Seçim Sistemleri*, 109.

Tablo 3.1. 1961 Seçim Sonuçları

Parlamentoya Girebilen Siyasi Partiler	Seçimde Alınan Oy Oranı (%)	Parlamentoda Temsil Oranı (%)	Aşkın Temsil (%)	Eksik Temsil (%)	Parlamentoda Elde Edilen Sandalye Sayısı
CHP	36.7	38.5	1.6	--	173
AP	34.8	35.1	0.5	--	158
CKMP	14	12	--	2	54
YTP	13	14	0.7	--	65

Kaynak: TÜİK, 2020.

1961 seçimlerine dört parti katılmıştır. Seçime katılan partiler şöyledir: Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). Seçime katılım oranı % 81 gibi iyi bir oranda gerçekleşmiştir. Milletvekili seçimlerinde AP 158, CHP 173, CKMP 54, YTP 65 sandalye sayıları ile seçimi tamamlamışlardır.¹⁷⁵

Seçim sonuçları askeri çevrelerce olumlu karşılanmamıştır. Ordu seçim sonuçlarını tanımaktan geri durmuştur. Seçimin ardından protokol tartışmaları başlamıştır ve bir müdahalenin yapılması olasılığı da yapılan tartışmalar arasındadır. Ardından Cevdet Sunay hazırladıkları protokolü parti liderlerine kabul ettireceklerini ileri sürerek ortamı ılımlı hale getirmiştir. Parti genel başkanlarının maddeleri imzalamasıyla ortam değişmiştir. Protokolde belirtilen istekler şöyledir: “Gürsel Cumhurbaşkanı olacaktır, Eminsu’lar orduya geri dönemeyeceklerdir, 147’ler üniversiteye alınmayacaktır, Yassıada suçluları affedilmeyecektir.” İmzaların ardından belirtildiği gibi Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı olmuştur ancak hiçbir parti mecliste yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için ilk kez koalisyon hükümeti kurulmuştur. CKMP ve YTP’nin koalisyon teklifini reddetmeleriyle ilk koalisyon CHP-AP arasında kurulmuştur ve başbakan İsmet İnönü olmuştur.¹⁷⁶

Nispi temsil sisteminin en belirgin özelliği seçime katılan partilere aldıkları oy oranınca parlamentoda temsil imkanı sunmasıdır. Temsilde adaleti ön plana alan bu sistemin 1961 seçimlerinde uygulanmasıyla partiler birbirlerine yakın sandalye sayılarıyla parlamentoda yer almışlardır. Türk siyasal hayatında ilk kez gerçekleşen bu

¹⁷⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 112-114.

¹⁷⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 115-118.

durum temsilde adaletin sağlanması durumunda yönetimde istikrarın ihmal edileceği yönünde endişeleri meydana getirmiştir.

Tüm veriler ele alınarak, 1961 seçimleri temsilde adalet ve yönetimde istikrar doğrultusunda değerlendirildiğinde; nispi temsil sistemine geçişle birlikte her parti aldığı oy oranına yakın bir temsil oranı elde etmiştir. Seçimin en yüksek oy oranını elde eden CHP % 36.7 oy oranı ile parlamentoda 173 sandalye kazanmıştır. CHP'yi %34.8 oy oranı ile AP izlemiş ve aldığı oy oranı ile parlamentoda 158 sandalye kazanmıştır. Büyük partilere avantaj sağlayan çoğunluk sisteminin aksine nispi temsil sistemi küçük partilerin güçlenmesinde önemlidir. Nitekim 1961 seçimlerinde CKMP ve YTP aldıkları oy oranlarınca parlamentoda bir temsil elde etmişlerdir. Bu bağlamda temsilde adalet ve yönetimde istikrar incelemesini 3 argümana göre değerlendireceğiz.

1961 seçimlerini incelerken bakacağımız ilk nokta aşkın ve eksik temsil incelemesidir. 1950'lerde çoğunluk sistemine göre yapılan seçim sonuçlarında gerçekleşen yüksek aşkın temsil oranları 1961 seçimlerinde nispi temsil sistemine geçişle birlikte düşmüştür. Partiler aldıkları oy oranından %1 gibi düşük farklarla aşkın- eksik temsil yaşamışlardır. Nispi temsil sisteminin 1961 seçimlerinde barajlı olarak uygulanmasında yönetimde istikrarın sağlanması konusunda yine bir endişe olduğu görülür. Seçim çevresinde barajı aşamayan partinin hesaplama dahil edilmemesini ön göre bu sistem temsilde adalet ve yönetimde istikrar doğrultusunda temsilde adaleti tam sağlayan milli bakiye usulüne nazaran daha yönetimde istikrara yakın durur.¹⁷⁷

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar bakımından ikinci incelenecek husus temsil edilemeyen oylardır. 1961 seçimlerine bakıldığında seçime katılan tüm partilerin seçim sonrasında parlamentoda yer aldıkları görülür. Sadece 81.732 bağımsız oy bağımsız aday seçilemediği için temsil edilemeyen oy olarak kabul edilir.¹⁷⁸

İncelemede bakılacak üçüncü nokta ise seçim sonrasında ortaya çıkan hükümet biçimidir. 1950'lerde yapılan seçimlerin aksine 1961 seçimi sonrasında hiçbir parti hükümeti kurabilecek sayıya ulaşamamış ve ilk kez koalisyon hükümetleri 1961 seçimleri sonrasında kurulmuştur.¹⁷⁹

1961 seçim sonuçları değerlendirilirken değinilecek bir nokta ise senato seçimleri ve milletvekili seçimleri arasında partilerin temsilde oluşan farklardır. İki seçimde

¹⁷⁷ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 174.

¹⁷⁸ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 176.

¹⁷⁹ Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, 177.

farklı hesaplama usullerinin kullanılmasının temsilde nasıl farklılıklara yol açtığına tablo üzerinde bakılacaktır.

Tablo 3.2. 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları

Senatoda Temsil Edilen Siyasi Partiler	Seçimde Alınan Oy Oranı (%)	Senatoda Temsil Oranı (%)	Aşkın Temsil (%)	Eksik Temsil (%)	Senatoda Elde Edilen Sandalye Sayısı
CHP	36.7	24	--	13	36
AP	34.8	47	12	--	71
CKMP	12	10	--	2	16
YTP	13	18	4	--	27

Kaynak: TÜİK, 2020.

Milletvekili seçim sonuçları ve senato seçim sonuçlarına bakıldığında, nispi temsil sistemine göre hesaplanan milletvekili seçim sonuçlarında CHP oy oranı ve parlamentoda elde ettiği sandalye bakımından en yüksek rakama ulaşan parti olurken, AP, senato seçimlerinde daha fazla sandalye kazanmıştır. CHP, senato seçimlerinde oyunu yaklaşık (% 0,2) daha fazla oy almasına rağmen, çoğunluk sisteminin etkisiyle, % 13 gibi bir eksik temsille AP'nin gerisinde kalmıştır. Bu sonuçlar, iki seçim sistemin etkisini en bariz şekilde görebilmek açısından siyasal yaşamımızda yerini almıştır.¹⁸⁰

3.3.3 1961 Seçimleri Sonrası Türkiye'de İlk Koalisyon Hükümetleri

1961- 1965 arası dönem askeri yönetimden demokratik yönetime geçişin sağlanması, 1961 Anayasası ile oluşan ortamda siyasal partilerin kurulması ve yeni bir seçim sistemine geçilmesi açısından bir geçiş dönemi olmuştur.¹⁸¹ 1960 darbesinin ardından 1961 yılında seçimlere gidilmiştir. 15 Ekim 1961 tarihinde milletvekili seçimleri tamamlanmıştır. Seçim sonucunda hiçbir parti hükümeti kurabilecek sayıya ulaşamamıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında nispi temsil sisteminin partilere aldığı oy oranında temsil imkanı sağlamasının etkisi olurken, iktidar olması beklenen CHP'nin 1960 sonrası siyasal imajının kötü etkilenmesi ve beklediğinin altında oy alması etkili olmuştur.¹⁸²

¹⁸⁰ Bülent Özgül, Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002): 117.

¹⁸¹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 152.

¹⁸² Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, (Ankara: Hukuk Yayın, 2016), 162-163.

1961 seçimleri sonrası siyasal ortamda yaşanan çekincelerden ilki askeriye nin seçime nasıl yaklaşacağı olmuştur. Askeriye içinde yer alan cuntacı gruplar sonuçlardan rahatsız oldu. Talat Aydemir ve yakınları, sonuçların milli iradenin göstergesi olmadığını ve müdahale gerektiğini savunmuşlar ve sadece seçimin kazananı CHP ve İnönü olursa seçimi kabul edeceklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine Çankaya Köşkü'nde görüşmeler yapılmış ardından bir protokol imzalanarak ortamda durgunluk sağlanmıştır. Böylece CHP ve AP arasında koalisyon kurulması ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı olmasının yolu açılmıştır.¹⁸³ Koalisyon kurma görevi en çok oy oranına sahip CHP'ne verilmiştir. Ardından CHP tüm partilerle koalisyon görüşmeleri yapmıştır. AP'nin daha ılımlı yaklaşması ve CHP'nin sivil demokrasiyi savunması ile CHP-AP arasında I. Koalisyon kurulmuştur.¹⁸⁴

Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyonu CHP- AP koalisyonudur. Koalisyon ortaklarından CHP 173 milletvekili kazanırken AP'nin 158 milletvekili vardır. 7 ay sürecek I. Koalisyon dönemin en önemli tartışma konusu af olmuştur. Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 tarihinde yaptığı darbe girişimi ve İnönü'nün isyancılar hakkında tutumları ile AP ve CHP arasında gerilimler artmıştır. AP af tartışmalarının ortaya çıkmasıyla DP'lilerin affını ön plana çıkarmış ve CHP ile koalisyonun sonunu getirecek tartışmalar yaşanmaya başlamıştır.¹⁸⁵

I. Koalisyonun üzerinde durduğu konular; gergin ortamın dağıtılması, huzur ve güven ortamının sağlanması, toprak reformu, sağlık reformu gibi konular olmuştur. 7 ay süren koalisyon süreci af üzerinde çıkan tartışmalarla sona ermiştir. CHP'lilerin 22 Şubatçıların affını savunması ve bunun üzerine AP'nin Yassıada davalarını ortaya sürmesi koalisyon ortaklığını bitirmiştir. Ordunun kışlasına dönmesi ve demokrasinin sağlanması için kurulan ortaklık İnönü'nün ılımlı tavırları ile ilerlemiştir. AP daha belirgin bir muhalefet partisi tutumu izlemiştir. Bu süreçte Ordu'nun siyasete etkisi de gözlenmiştir. AP'nin DP'lilerin affına yönelik tutumları DP'nin devamı bir parti olarak kurulması iddiasını güçlendirmiştir. Seçimlerden başarısız olarak çıktığını kabul eden CHP muhalefet bir parti olmayı göze alsa da koalisyonda üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır ancak daha sonraki süreçte CHP koalisyonlar döneminde ortaya çıkan

¹⁸³ Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 162.

¹⁸⁴ Küçükcan, 1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi, 100-103.

¹⁸⁵ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 252.

olumsuzlukların sorumsuz olarak anılmıştır.¹⁸⁶ Tartışmaların artması ile AP-CHP arası gerginlikler I. Koalisyonun sonunu getirmiştir.

İlk koalisyon hükümetinin dağılmasının ardından II. Koalisyon CHP, YTP, CKMP ve Bağımsızları temsil eden liderler ile kurulmuştur. Dönem içerisinde CHP’de ayrılıklar yaşanmış ve muhalif grup oluşmuştur. II. Koalisyonu kırılma noktası 1963 yerel seçimleri olmuştur. Seçim sonuçlarında AP’nin oylarının artması, CHP’nin durumunu koruması ortaya çıkınca koalisyonun partilerine zarar verdiğini fark eden YTP ve CKMP hükümetten çekilme kararı almıştır. 25 Haziran 1962’de başlayan II. Koalisyon dönemi 2 Aralık 1963’te İnönü’nün de istifasını vermesiyle son bulmuştur.¹⁸⁷

I. Koalisyonun af hususunda CHP ve AP’nin anlaşamamaları üzerine dağılmasının ardından kurulan II. Koalisyon hükümeti 525 gün sürüştür. Koalisyonun ilk ele aldığı konu ‘siyasi af’ olmuştur. AP’nin DP’lilerin affına yönelik dayatmalarının sonuç vermemesi üzerine YTP’liler ‘siyasi af’ olarak bir tanımlamaya gitmişlerdir. Beş başlıkta düzenlenerek suçlara göre belirli aflar şeklinde ayrılmıştır. II. Koalisyonun çözüme kavuşturduğu konular: Ağalar sorunu, toplu sözleşme ve grev hakkının tanınması gibi hususlar olmuştur. II. Koalisyon hükümetinin dağılmasının ana sebebi yerel seçim sonuçları olmuştur. Koalisyonda yer alan CKMP ve YTP, partilerin koalisyondan olumsuz etkilendiğini seçim sonuçlarından çıkan tablodan görmüşlerdir. Daha önceki seçimde % 34 alarak ikinci parti olan AP bu seçimde oy oranını % 47’ye yükselterek birinci parti durumuna gelmiştir. CHP’nin % 36 olan oy oranında bir değişme olmamıştır. AP yaptığı çalışmalarla DP’nin devamının olduğunu halka yansıtmayı başardığını seçim sonuçları göstermiştir. Nitekim diğer sağ partilerden olan YTP % 13 olan oy oranını % 6’ya, CKMP % 14 olan oy oranını % 2’ye düşürmüştür. Seçim sonucunda ortaya çıkan tablo ile CKMP ve YTP koalisyonun partilerine verdiği zararı görek istifa etmişlerdir ve İnönü’nün de istifasını vermesiyle II. Koalisyon hükümeti sona ermiştir.¹⁸⁸

III. Koalisyon döneminin kurulması için hükümeti kurma görevi yeniden İnönü’ye verilmek istenmiştir ancak CHP buna karşı çıkmış görevi almama kararı vermişlerdir. İnönü’nün hükümeti kurma görevinin reddinin ardından AP Başkanı Ragıp Gümüşpala’ya görev verilmiştir. Gümüşpala koalisyon görüşmelerinde bulunmuş ancak yeterli sayıya ulaşamamış ve hükümeti kuramayacağını bildirmiştir. Cumhurbaşkanı

¹⁸⁶ Küçükcan, 1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi, 149-154.

¹⁸⁷ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 265.

¹⁸⁸ Küçükcan, 1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi, 232-237.

Gürsel ardından görevi yeniden İnönü'ye vermiştir. YTP ve CKMP ile usulen de olsa yapılan görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır ve bağımsızlar ile koalisyonu kurma yoluna gitmiştir. Güven oylamasının yapılmasının ardından III. Koalisyon dönemi CHP ve Bağımsızlar arasında kurulmuştur. Bu dönemde yaşanan Kıbrıs buhranı dış politikadaki gelişmeleri etkilemiştir. Kıbrıs ve dış politikada gerçekleşen gelişmeler İnönü'nün ülke içindeki çalışmalara yoğunlaşamamasına sebep olmuştur. Diğer partililer tarafından istifaya zorlanan koalisyon hükümeti, İnönü'nün bütçe onaylanmazsa istifa edeceğini bildirmesiyle bir şekil almıştır. 13 Şubat 1965 tarihinde bütçenin reddedilmesiyle İnönü istifa etmiş ve III. Koalisyon dönemi son bulmuştur. CHP'liler koalisyon döneminde ellerinden gelen çalışmaları yaptıklarını artık muhalefet olarak yine çalışmalarını en iyi şekilde yapacaklarını açıklamışlardır.¹⁸⁹

III. Koalisyon Hükümeti Kıbrıs bunalımı sırasında kurulmuştur. İnönü'nün hükümeti bu buhranlı dönemde kurmak için çalışması parti çıkarlarını ülke çıkarlarının altında gördüğünün göstergesi olmuştur. İç ve dış politikada sancılı süreçlerin yaşandığı III. Koalisyon dönemi 13 ay 22 gün sürmüştür. Döneme damgasını vuran Kıbrıs bunalımı ve iç politikada YTP dışındaki partilerin siyasi yaklaşımları III. Koalisyonun menfi yanlarını oluşturmuştur. İnönü ve AP'nin CHP'siz bir politikası ile hareket etmesi, bağımsız üyelerin oy endişeleri, CHP'ne karşı oluşan olumsuz bakışlar III. Koalisyon hükümetinin sonunu getirmiştir.¹⁹⁰

IV. Koalisyon hükümetini kurma görevinin Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmesinin ardından Ürgüplü'nün başkanlığında kurulmuştur. Kabinede AP 9, YTP 4, CKMP 4, MP 4, bağımsızlar 3 bakanlık almıştır.¹⁹¹ IV. koalisyon bir seçim hükümeti şeklinde görev yapmıştır. 1965 seçim sürecinde DP'nin oylarını almaya çalışan sağ partiler bu hükümet döneminde birbirlerine daha yakın davranmışlardır. 8 ay süren IV. Koalisyon Hükümeti dönemi AP'nin 1965 seçimleri sonrasında iktidara gelmesiyle son bulmuştur. Bu dönemde Başbakan Ürgüplü'nün bağımsız olması karar almada güçlüklerle yol açmıştır. Partiler arası karşıtlıklara rağmen seçime giden süreçte hükümette yer almaları bu dönemin önemli bir başarısı olmuştur.¹⁹²

1961 seçimlerinde YTP'li bir milletvekilinin mazbatasını reddinden dolayı 449 vekil Meclise gitmiştir. 1961-1965 döneminde kutuplaşma oldukça fazladır. Kutuplaşma

¹⁸⁹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 266-269.

¹⁹⁰ Küçükcan, 1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi, 270-295.

¹⁹¹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 297.

¹⁹² Küçükcan, 1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi, 320-329.

ve yoğun eleştiri ortamından en kazançlı ayrılan parti AP olmuştur. AP bu dönemde yapıcı politikalar izlemiş, halkı kendisine yakınlaştırmak için koalisyonlarda üzerine düşeni yapmıştır. CHP ise dört yılın sorumlusu imajıyla 1965 seçimlerine gitmiştir.¹⁹³

1961-1965 döneminde Türk siyasal hayatında ilk kez koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Nispi temsil sisteminin etkisi ile parlamentoda temsil edilen parti sayısının artması ve partilerin seçmenlerini etkileyici politikalar izleyememesi ile 1961 seçimlerinde hiçbir parti hükümeti kurabilecek sayıya ulaşamamıştır. 1961-1965 döneminde siyasal anlamda istikrarın sağlanamamasında nispi temsil sistemi etkili olsa da koalisyonların dağılma sebeplerine bakıldığında istikrarsızlığın tek nedeninin seçim sistemi olmadığı görülmüştür.

3.4. 1965 SEÇİMLERİ VE SEÇİM SİSTEMİ

Seçimler ve seçim sistemi demokrasinin sağlanması ve kararların meclise yansımada önemli rol oynar. Temsilin geniş bir kitleye yayılması istikrarsızlık sorunu ortaya çıkarırken, istikrar ilkesi ön plana çıkarıldığında temsilde adalet sorunları yaşanmaktadır. Ülkeler seçim sistemi belirlerken bu hususları göz önüne alırlar. Yüzbaşıoğlu'nun deyimiyle seçim sistemini belirlerken “istikrarı sağlamaya çalıştığımız ölçüde adalet ilkesinden, temsilde adaleti sağlamaya çalıştığımız ölçüde de istikrar ilkesinden taviz vermek zorunludur.”¹⁹⁴

Seçim sistemleri belirlenirken iktidar kaygısı, ülkenin imkanları, seçmen tercihleri göz önünde bulundurulur. Bu özelliklerin yanında istikrarı sağlamak ve seçmen tercihlerinin parlamento ya yansımada da dikkate alınır. Kusursuz bir seçim sistemi yoktur ve her ülke kendi istediğine en yakın olan sistemi benimser. Zamanla üzerinde değişiklikler yapılarak uygun bir sistem yakalanmaya çalışılır. Sistemdeki değişiklikler seçmen tercihinin seçim sonuçlarına yansımada önem arz eder. Nitekim bu fark çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçilmesi ile 1961 seçimlerinde görülmüştür.¹⁹⁵

¹⁹³ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, 333-335.

¹⁹⁴ Necmi Yüzbaşıoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemi ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 5 (1996) 105-106.

¹⁹⁵ İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, 131-135.

3.4.1 Milli Bakiye Usulü

1961 yılında Kurucu Meclis tarafından kabul edilen seçim kanunları 1961-1965 yılları arası yaşanan gelişmeler sonrasında TBMM tarafından yeniden düzenlenmiştir. 13 Şubat 1965 tarihinde 533 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna göre barajlı d'Hondt yönteminden vazgeçilerek, milli bakiye yöntemine geçilmiştir. Ayrıca seçime katılan tüm siyasal partilerin aynı pusulada yer aldığı 'birleşik oy pusulası' usulü kabul edilmiştir.¹⁹⁶

Milli bakiye yönteminin kabulü kısa sürede gerçekleşmemiş, parlamentoda partiler arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. 1965'te kabul edilen seçim kanununun tasarısı ilk olarak III. Koalisyon hükümeti Adalet Bakanı Sırrı Atalay tarafından TBMM'ye sunulmuştur. Tasarıda seçimlerin 10 Ekim 1965 tarihinde yapılması ve hesaplama yöntemi olarak milli bakiyenin kullanılması sunulmuştur. AP, bu tasarıya en başından itibaren bir partinin tek başına keyfi uygulaması olarak nitelemiş ve karşı çıkmıştır. AP'nin karşı çıkmaktaki diğer gerekçeleri ise milli bakiye yöntemiyle hesaplamanın zor ve karmaşık olması yine ne yapılırsa yapılsın bu yöntem de de hesaplamaya dahil edilemeyen artık oyların olacağı iddia edilmiştir.¹⁹⁷ AP, en başından itibaren bu yöneme karşı olmuştur. Bu yöntemin küçük partilere avantaj sağlaması, büyük partilerin tek başına iktidar olmasını engellediği için özellikle karşı olduğu düşünülür. CHP'nin tasarısına destek veren küçük partiler olduğu gibi vermeyenler de olmuştur.¹⁹⁸ Görüşmeler sırasında AP parlamentoyu terk etmiş, MP'li komisyon sözcüsü Akdoğan da sözcüklükten istifa etmiştir. Parlamentoda yaşanan yoğun tartışmaların ardından 13 Şubat 1965 tarihinde CHP, YTP ve CKMP Temelliler ve Kontenjan Senatörlerinin oyları ile tasarı kabul edilmiştir.¹⁹⁹

Seçim sisteminde değişikliğin yapılmasında çevre barajlı olarak uygulanan d'Hondt yönteminin büyük partilere avantaj sağlaması, buna rağmen ortaya çıkan siyasal ortamın istikrarsızlıkla sonuçlanması etkili olmuştur. Milli bakiye yöntemi, d'Hondt'un aksine her partiye aldığı oy oranınca temsil imkanı sağlar. Artık oyların değerlendirilmesi ulusal ölçekte yapılır. Milli bakiye demokratik temsil açısından en adil yöntemdir.²⁰⁰ Ancak küçük partilere temsil imkanı sağlarken büyük partiler için de olumsuz etkiler

¹⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, c. 48 (1965) 96-98.

¹⁹⁷ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 91.

¹⁹⁸ TBMM, Tutanak Dergisi, 43.

¹⁹⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 94.

²⁰⁰ Yüzbaşıoğlu, "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemi ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi", 116.

oluşturmaktadır. Keza bu konuda Savcı milli bakiye yöntemini şöyle açıklamıştır: “Bir nispi temsil içinde bir sandalyeye düşen oy barajından artan oyların, daha çok küçük partiler lehine istismar edildiği bir yöntem.”²⁰¹

Milli bakiye yöntemi daha önce ayrıntılı açıklandığı için kısaca hatırlamak gerekirse: Milli bakiye yönteminin esası seçim çevrelerinde hesaplama yapılırken milletvekili dağılımına etki etmeyen artık oyların ulusal düzeyde kullanılmasıdır. Tuncer şöyle özetlemiştir:²⁰²

Her partiye ait geriye kalan muteber oyların, seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerini içine alan ‘Milli Seçim Çevresi’ içerisinde toplamı yapılır. Bu toplam bölüşülemeyerek açık kalan milletvekillerinin toplamını teşkil eden sayı ile bölünmek suretiyle ‘Milli seçim Sayısı’ bulunur. Daha sonra her partinin milli seçim çevresi içerisinde sahip olduğu muteber oy pusulası sayısı milli seçim sayısı ile bölünmek suretiyle bu milletvekilleri de partiler arasında bölüştürülür. Bu işlem sonucunda da doldurulmamış milletvekilliği kalırsa bunlar bakiye muteber oyların büyüklük sırasına göre partiler arasında bölüştürülür. Son milletvekilliğinin bölüştürülmesinde değişik partilerin ‘bakiye muteber oy sayıları’ birbirine eşit ise seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerinde daha fazla muteber oy alan parti tercih edilir.

Milli bakiye usulü, nispi temsil sisteminin en saf halidir. Bu usul ile küçük partiler oldukça avantaj elde ederler. Ancak küçük partilerin bu kadar temsil imkanı elde etmesi büyük partilerin oy oranını düşürür, bu durum hükümetin kurulmasında güçlükler ortaya çıkarır.

1965 seçimler siyasal hayatta hem nispi temsil sisteminin en saf halinin uygulanması açısından hem de sonuçları açısından oldukça önemlidir. Seçim sisteminde yapılan değişiklik siyasal hayatta da birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Temsilde adaletin sağlanması durumunda parlamentoda yer alan parti sayısının artması buna bağlı olarak hükümet istikrarsızlığının yaşanması, koalisyon hükümetleri ve devamında siyasal istikrarsızlığın oluşacağı varsayımları doğrultusunda incelendiğinde 1965 seçimleri ‘sui generis’ başka bir deyişle kendi şahsına münhasır sonuçları olan bir seçimdir. Bu anlamda 1965 seçimleri değerlendirilirken siyasal partilere daha fazla yer verilecek ve ardından seçim sonuçları yine temsilde adalet yönetiminde istikrar ilişkisi içerisinde tartışılacaktır.

²⁰¹ Bahri, Savcı, “1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 4 (1965) 182.

²⁰² Tuncer, *Osmanlı’da Günümüze Seçimler*, 101.

3.4.2. 1965 Seçimlerine Katılan Siyasal Partiler

1965 seçimlerinin 1961 seçimlerinden farklı olarak milli bakiye yöntemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Milli bakiye yöntemi, büyük partilerin avantajlarını törpüler, küçük partilere avantaj sağlar ve artık oyların ulusal düzeyde değerlendirilir. Bu ortamda 1965 seçimlerine altı siyasi parti katılmıştır. Katılan partiler şöyledir: CHP, AP, YTP, MP, TİP ve CKMP. Ayrıca bağımsız adaylarda seçime katılmıştır.²⁰³

1961 sonrası siyasal hayatta yer alan parti sayısı artış göstermiştir. Bu durum da 1961 Anayasası'nın getirdiği yenilikler ve siyasi partilere tanınan haklar etkilidir. 1961-1965 dönemi oldukça sancılı geçmesinin ardından 1965 seçimlerine partiler politikalarını değiştirerek gitmiştir. 1965 seçimlerine katılan parti sayısı daha önceki seçimlere artması çekişmeli bir seçim sürecini de beraberinde getirmiştir. Keza seçim sisteminde yapılan değişiklik küçük partileri ümitlendirirken büyük partileri daha çok çalışmaya ve partini anlatmaya itmiştir.

3.4.2.1. Adalet Partisi

AP ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala olmuştur. Gümüşpala parti içerisinde önemli duruş sergilemiştir. Eski genelkurmay başkanı olduğundan askeri çevrelere karşı güven duyulan bir isim olurken 27 Mayıs İhtilali'ne karışmamış olmasıyla DP'nin yakınlığını almıştır. 27 Mayıs'tan sonra emekliye sevk edilen subaylardan birisi olması, siyaset hayatını olumlu etkilemiştir. Çok partili siyasi hayat için çalışmaları bu dönemde oldukça etkili sonuçlar vermiştir. AP'ni toparlayıcı ve ilerlemesini sağlayıcı bir lider olmuştur. 1964 yılında vefatına kadar görevde kalmıştır.²⁰⁴ Partinin ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında ölmesi üzerine partide hizipleşmeler meydana gelmiştir. Partinin kongresi yapıp genel başkan belirlenene kadar eski genel başkan vekili Sadettin Bilgiç vekalet etmiştir. Genel başkanlığa A. Fuat Başgil, General T. Arıburnu, Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel aday olmuştur. Yapılan oylamanın ardından Demirel AP genel başkanı seçilmiştir.²⁰⁵

Demirel'in genel başkan seçilmesi önemlidir. Nitekim Cumhuriyet tarihi boyunca ilk kez kongrede delegelerin seçimiyle bir genel başkan seçilmiştir. Demirel'in ardından AP'nde yeni bir dönem başlamıştır. Demirel hakkında birçok iddia ortaya atılmış,

²⁰³ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 195.

²⁰⁴ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 190.

²⁰⁵ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 120.

hakkında acemi bir siyasetçi olması, Mason olması, siyaset sahnesinde belirgin olmaması gibi eleştirilerde bulunulmuştur. Zürcher Demirel hakkında belirttikleri şöyledir: “Menderes gibi Demirel de halk diliyle konuşabilen bir hatipti. Bunu İnönü ve öteki Kemalist siyasal liderler ya da keza Aybar gibi sosyalistler, hiçbir zaman yapamamışlardı.”²⁰⁶ Demirel siyasette yeni bir yüz olarak AP genel başkanı olmuştur. Isparta'nın İslamköy kazasında doğup büyümüş, çiftçi bir ailenin çocuğudur. Mühendislik eğitimi almış ve yurtdışında master yapmıştır. Bürokraside hızlı yükselişi siyasete yöneltmiştir. Siyasi geçmişi olmaması ve AP'nin içerisinde seçim sürecinde deneyimsiz olması üzerinden eleştirilmiş ancak dinamik bir yapıya sahip olması parti içerisindeki konumunu yükseltmiştir. Kendisinin köylü olmasını sık sık dile getirmiş, şive kullanmış ve söylemlerinde halka yakın olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

AP seçim programında gelişme, adalet, eğitim gibi konulara önem vermiştir. Gelişme ve kalkınma için eğitimin destekleneceğini, kültür alanlarının artırılacağını, enstitülerin kurulacağını, millileştirmeler yapılacağını belirtmiştir. Sağlık alanında halk sağlığını koruyucu çalışmaların yapılması, doktor seçme hakkı tanınması önermiştir. İşsizlikle mücadele, ülkenin eski günlerine dönmemesi için gerekli önlemler alınması, anayasal teminat, zirai çalışmaların desteklenmesi maddeleri ile parti programı oluşturulmuştur. Ekonomide serbest iktisat politikası benimsenmiştir. Sosyal çalışmaların yapılması, Batı medeniyetlerinin gelişme seviyesinin yakalanması, dış politikada barışın yakalanması hedefleri ile 1965 seçimlerine gitmiştir.²⁰⁸

AP serbest piyasa ve özel teşebbüsü desteklemiştir. Demirel devletçi bir sistemle gelişmenin olmayacağını konuşmalarında sık sık dile getirmiştir. Ancak ekonominin dönem itibariyle kalkınma planlarına bağlanmasından dolayı karma ekonomik sistemi benimsemiştir. Toprak reformu konusunda AP, CHP'ni eleştirilerinin odağı haline getirmiştir. Zirai konulara önem verdiklerini, tarımda modernleşme çalışmalarının yapılacağını ileri süren Demirel'in CHP'ne karşı toprak reformu eleştirisi şöyledir: “Toprağı saksıda görmüş, bütün ömrü boyunca çiftçinin, köylünün halinden anlamamış, 1950'ye kadar bütçede köylü için 1 liralık tahsisat koymamış olanlar, şimdi birdenbire köyün ve köylünün taraftarı kesildiler.” AP seçim döneminde ve devamında bu konuların

²⁰⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 365.

²⁰⁷ Tanel Demirel, “Süleyman Sami Demirel”, *Türkiye'nin 1960lı Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 529-532.

²⁰⁸ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 209-210.

yanında aşırı sol hareketlere de şiddetle karşı çıkmışlardır. Aşırı sol hareketlerin komünizmi ortaya çıkaracağını belirtmişler. AP'liler CHP'ni yalnızca kendilerinin Atatürk'ün partisini olmadığını üzerinden söylem geliştirmişler ve komünizmin Atatürk'ün felsefesine karşı olduğunu ileri sürerek CHP'ni eleştirmişlerdir hatta Talat Asal sol akımın yapmak istediklerini Atatürk'ün yaptıklarını yıkmak olarak nitelemiştir.²⁰⁹

3.4.2.2. Cumhuriyet Halk Partisi

1965 seçimleri öncesinde CHP son kurultayını 1964 yılının ekim ayında toplamıştır. Kurultayda yaklaşan genel seçimler ile ilgili ayrıntılı görüşmeler yer almıştır. CHP'nin hedefi şöyle belirtilmiştir: "Türkiye'yi sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan, yoksulluğu değil refahı yaygınlaştırarak sosyal adaleti ve güvenliği sağlayan iktisadi sosyal düşüncede dogmatik kalıpları yıkan, sosyal adalet ilkeleriyle yurdun iktisadi gerçeklerini bağdaştırarak topluma ilerleme gücünü katan bir yola ulaşmak."²¹⁰

Mecliste güçlü kadroya sahip olması CHP'ni genel başkan seçim sürecinde sert bir politika izlemeye davet etmiştir. CHP 1965 seçimleri öncesinde siyasi arenadaki yerini tanımlamış ve 'ortanın solunda' olduğunu açıklamıştır. İnönü'nün deyimiyile şöyledir:²¹¹

Türkiye'nin büyük davası kalkınma davasıdır. Muasır medeniyetin üstüne çıkmak ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan solcu-sağcı deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır devletçiyiz derken aynı şeyi söylüyorduk. Bunun için ortanın solundayız dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Laikiz dediğimiz zaman dinsizlikten dem vuranlar artık alıştılar. Halkçıysan ortanın solunda olursun ama kimsenin ne dini ne imanı ile uğraşmazsın ne komünist yaparsın ne emniyetini ihlal edersin. Reformcusun, muhafazakar değilsin. Anayasa sosyal temele dayanıyor. Sosyal adaleti benimsiyorsun ve 'ortanın solundayız' dan ne korkuyorsun.

CHP 1965 seçimlerine koalisyon döneminin sorumlusu, Cumhuriyet döneminin en eski partisi, yaşlı ve tecrübeli bir lider önderliğinde gitmiştir. Ekonomik konulardaki tavrını devletçilik ilkesi ile ortaya koymuştur. CHP toprak reformunu savunmuştur. AP'nin karşı çıkmasının aksine CHP toprak reformu ile adaletin sağlanacağını, topraksız köyün toprağa kavuşacağını, mülkiyet dağılımının bazı ellerde toplanmasının bu şekilde engelleneceğini savunmuştur. CHP'nin seçim çalışmalarında üzerinde özellikle durduğu konular şöyledir: *Toprak reformu, komünizm ve ortanın solu, sosyal adalet ve güvenliğin*

²⁰⁹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 215-218.

²¹⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 152-153.

²¹¹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 155-157.

*sağlanması, petrol kanununun değiştirilmesi, aşırı sol akımlar, Kıbrıs meselesi ve AP ile muhalefet.*²¹²

CHP, seçim çalışmalarında gelecekte yapacakları için vaat verirken üç buçuk yıllık koalisyon dönemini de teminat olarak göstermiştir. İnönü, Demirel'e göre daha ılımlı bir seçim süreci izlemiştir. Daha az il ziyaretinde bulunmuş ve partideki ağırlığı kendi üzerinde toplamamıştır. Bu sebeple partinin diğer yöneticilerine büyük görevler düşmüştür. Ekonomik alanda başlattığı devletçilik üzerinde önemle durmuştur. Politikalarında altı ilkeyi benimsemiş laiklik ve halkçılık üzerinden çalışmalar yapmıştır. AP'nin tek başına iktidar söylemlerinden ziyade CHP diğer partilere ılımlı yaklaşmış ve koalisyon konusunda kesin bir çizgide durmaktan sakınmıştır.²¹³

Türkiye'de siyasi partilerde sol söylemi 1960'lardan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Merkez sağa karşı bir duruş olarak CHP 1965 seçimlerine yerini 'ortanın solu' olarak belirleyerek gitmiştir. Sosyalist sol olarak nitelenen TİP 1961 yılında kurulmuştur. İki parti birbirlerine karşı eleştirel olsalar da diğer partilere göre daha ılımlı yaklaşmışlardır. Cumhuriyetçi, laik, devletçi ve ilerici olarak kendilerini tanımlamışlardır. İsmail Cem Sol'un gücünü "eşitlik ve özgürlük arasında kurduğu bütün" olarak tanımlamıştır.²¹⁴

1965 seçimleri sürecinde ortanın solu söylemine karşı CHP içinde iki farklı bakış açısının çatışmaları olmuştur. İlk grup ortanın solu söyleminin 'siyasi bir strateji' olarak kullanılmasını kabul eden kişilerden; ikinci grup ise Altı İlkeye bağlı kişilerden oluşmuştur. Birinci gruptakiler oyların daha soldaki parti söylemlerine gitmesini önlemek için ortanın solu söylemini desteklemişlerdir. İsmet İnönü'ye göre ortanın solu söyleminin açıklaması şöyledir: "CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir. Bu sıfatla elbette ortanın solu bir anlayıştır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eş ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiye, bugün de ekonomik hayatımızın bir unsurudur."²¹⁵ Ortanın solu söylemi 1960ların başlarından itibaren var olmaya başlasa da ilk olarak 1965 seçimleri öncesinde İsmet İnönü tarafından dile getirilmiştir. Ortanın solu söyleminin temel vurgusu CHP'ni 'sosyal demokrat bir parti' olarak tanımlamaktır. 1965 seçim sürecinde CHP'nin seçim bildirisi şeklinde ortaya çıksa da daha çok bir devlet

²¹² Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 310-318.

²¹³ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, 160-170.

²¹⁴ Mehmet Kiriş ve Hüseyin Gül, "Türkiye'de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi, Tematik Yazılar", *Toplum ve Demokrasi*, s. 9-11 (2007): 94.

²¹⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 154.

politikası gibi aktarılmıştır. İnönü'nün bir seçim bildirisi gibi ve CHP içerisindeki kişilerle görüşmeden açıkladığı bu söylem İnönü'nün konuşmalarında şöyle açıklanmıştır: “Devlet de, anayasa da, CHP de ortanın solundadır. Okuduğum CHP seçim bildirisi değil anayasadır.”²¹⁶

CHP, 1961-1965 döneminde koalisyonlar dönemi olsa da iktidarın sorumluluklarını tek başına yüklenmiştir. Üzerindeki 27 Mayıs'ın sorumlusu imajını atamaması seçim sonuçlarına menfi etki olarak yansımıştır. ‘Ortanın solu’ söylemi hem seçim öncesinde hem seçim sonrasında en çok tartışılan konu olmuştur. Seçim dönemi CHP’ni Abadan şöyle açıklar:²¹⁷

CHP’nin seçim propagandası bilimsel metotlardan uzak, verimsiz, iki farklı düzeyde yürütülmüştür. Parti sözcüleri bir yandan aşırı bir rasyonellik ve bilgiçlikle memleket gerçeklerini geniş kitlelerin kavrama seviyesine indirip, değerlendirme imkan ve yollarını aramışlar öte yandan AP’ni olduğundan daha sağda, gerici ve sömürücü bir kuruluş olarak nitelendirme yolunu tutmuşlardır. Oysaki CHP bir kitle partisi olduğu halde seçmenlerin gözünde sadece memur ve aydınların tercih ettiği bir siyasi kuruluş olmaktan kendini kurtaramamıştır.

Ortanın solu söyleminin 1965 seçimleri öncesinde bir bildiri şeklinde sunulması ve halka anlatılmaya çalışılması CHP’ni yeni bir politika macerası içerisine bırakmıştır. Tanımı üzerinde henüz uzlaşmaya varılamamıştır ancak yeni bir dönemin habercisi olacağı belirtilmiştir. Halka anlatılması için üzerinde çalışmalar yapılmış ve taslaklar hazırlanmıştır. Fedayi ortanın solu söyleminin Türk siyasal hayatında yer almaya başlamasını “Türk sosyal demokrasisinin temellerinin atılması” olarak açıklamıştır.²¹⁸

3.4.2.3. Millet Partisi

DP çevresinde 1947 sonrasında ortaya çıkan hoşnutsuzluk ortamında Hikmet Bayur, Fevzi Çakmak ve Osman Bölükbaşı önderliğinde Millet Partisi (MP) kurulmuştur. 1953 yılında hizipleşmeler ile tartışmalar artmış ve iddialar sonucu mahkemelik olup 1954 yılında feshedilmiştir. Kısa bir süre sonra parti liderleri Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden bir araya gelmiştir. 1957 sonrasında Köylü Millet Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştır. Parti genel başkanı Osman Bölükbaşı partiyi daha çok kendi etrafında şekillendirmiş bir şahıs partisi haline getirmiştir. Ana politikalarının liberalizm ve demokrasi uğruna mücadele etmek olduğunu sık sık dile getirmiştir. CKMP’de 1962 yılında ortaya çıkan anlaşmazlıkların artması

²¹⁶ Cemal, Fedayi, “Ortanın Solu Akımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, (2004): 163-166.

²¹⁷ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 178-180.

²¹⁸ Fedayi, “Ortanın Solu Akımı”, 66.

sonucu Osman Bölükbaşı CKMP'den istifa eden üyeler, ardından MP adı altında birleşerek yeni bir oluşum haline gelmiştir.²¹⁹

MP'nin önem verdiği ana konular, itikatlar, gelenekler, örf ve adetlerdir. Seçim öncesinde 28 sayfalık bir seçim programı hazırlayarak 1965 seçimlerine hazırlık çerçevesini çizmişlerdir. Parti programında milliyetçilik öne çıkarılmıştır. Ekonomik politikalarda devletçi bir yaklaşımı reddetmiş serbest piyasaya dayanan liberal politikaları benimsemişlerdir. CHP ve İnönü seçim sürecinde en çok eleştirdiği rakipleri olurken, AP üzerinden daha ılımlı eleştirilerde bulunmuştur. Komünizme karşı sert bir duruş sergilemiş TİP'ni komünizmi yaymaya çalışmak üzerinden eleştirilere tabi tutmuştur.²²⁰

MP'nin seçim sloganı şöyledir: “Önce vatan, sonra parti, sosyal adaleti gerçekleştireceğiz; vatandaş konma daldan dala bağla kaderini kartala.” MP'nin seçim bildirisinde ana hedefin adaleti sağlamak olduğunu belirtmiştir. Vergide adaletin sağlanması, vergilerin umumiliği, zirai çalışmaların desteklenmesi, milliyetçilik vurgusu, sağlık ve sosyal yardım vurgusu, eğitimin desteklenmesi, aşırı sol akımlarla mücadele yine ana konuları oluşturmaktadır. MP'nin seçim bildirisini Talas şöyle yorumlamıştır: “Yenilikten ve ileri düşünceden yoksun, sosyal politikanın eskimiş, klasik dar çerçevesinden dışarı çıkamamıştır. Denilebilir ki; bazı genel ilkeler ilan olunmuş fakat tedbirlere varan bir politika tespit olunmamıştır.”²²¹

Seçim sürecinde illeri dolaşarak konuşmalar yapan Bölükbaşı radyo konuşmalarının hepsini kendi gerçekleştirmiştir. Seçim propagandalarında suçlama siyasetini baskın tutmuş ve diğer partileri ağır eleştirmiştir. Daha çok otoriter bir parti liderliği yapan Bölükbaşı ve partisini Abadan şöyle niteler: “Bilinçli bir şekilde ‘iktidarın şahsileşmesi’ konusunu işleyen Bölükbaşı'nın partisi tipik bir otoriter şef partisi niteliği taşımaktadır. MP'nin kitleler üzerinde yaratmış olduğu çekicilik, program ve ilkelerinden daha çok bütün rakiplerine meydan okuyan tek bir adamın şöhreti üzerine bina edilmiştir.”²²²

MP'nin en çok eleştirdiği konu TRT'nin tarafsızlığı olmuştur. Bu konuda hem yer aldığı IV. Koalisyon hükümetindeki ortaklarının hem de CHP'yi eleştirmiştir. Dönemin parti başkanı Ürgüplü'yü CHP'nin isteklerini yerine getirmekle suçlamıştır. 1965 seçim sürecinde eleştirilerinin odağı AP ve CHP olmuştur. Yeni aşırı sol akımlar ve

²¹⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 183-186.

²²⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 195-196.

²²¹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 355-360.

²²² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 190-192.

komünizmle mücadele, dış politikada barış, değindiği diğer hususlardır. CHP ve İnönü üzerinden yapılan eleştiriler seçim konuşmalarında büyük yer almıştır. Kıbrıs'ın içinde bulunduğu durumun ve ihtilalin sorumlusu olarak CHP'yi göstermişlerdir. Bölükbaşı'nın CHP görüşü şöyledir: "CHP ihtilale akıl hocalığı yapmıştır. İhtilal memlekete manevi temelleri sağlam bir nizam ve kardeşlik getirmemişse bunun başlıca mesulü ikbal ve ihtirasları uğruna siyasi ahlakta yeri olmayan bölücü gayretlerin kaynağı olan CHP olmuştur." AP üzerinden yapılan eleştiriler daha çok Demirel'in genç ve tecrübesiz olmasına odaklanmıştır. Ayrıca DP'nin oy mirasını almaya çalıştıklarını ve bunun kirli bir siyasi çalışma olduğunu vurgulamışlardır.²²³

3.4.2.4. Yeni Türkiye Partisi

YTP, 1961-1965 döneminde II. koalisyonda yer almıştır. İlk kurulduğu günlerde AP ile yarışan parti 1961 seçimlerinde beklediği sonucu alamamıştır. CHP ve AP arasında kurulan I. Koalisyonun başarısız olmasının ardından CKMP ile birlikte CHP'nin II. Koalisyon hükümetinde yer almıştır. II. Koalisyon hükümetinde YTP'den 6 bakan görevlendirilmiştir. Bu dönemde DP'lilerin cezalarının hafifletilmesi ve afları gibi konularda yapılan tartışmalarda olumlu yönde oy kullanmıştır. Ekrem Alican baskın bir lider değildir. Daha ılımlı ve toparlayıcı bir tavır sergileyerek partisini yönetmiştir. Çekilmeye karar verdiği zamanlarda partisi tarafından bu kararı reddedilmiş ve görevine devam etmiştir. Yer aldığı II. Koalisyon sürecinde yapılan yerel seçimlerde oy kaybettiklerini, koalisyonun kendilerine zarar verdiğini fark eden YTP'liler II. Koalisyondan çekilmişlerdir. III. Koalisyona katılmamışlar ve çalışmalarını muhalefet partisi olarak sürdürmüşlerdir. III. Koalisyon hükümetinin düşmesi için bütçeye red oyu vermişlerdir. Daha önce koalisyonun kendilerine zarar verdiğini düşünseler de IV. Koalisyonda görev almışlar ve CHP'nin koalisyonlar dönemindeki çalışmalarını sert şekilde eleştirmişlerdir.²²⁴

YTP, AP ve CHP arasındaki çatışmayı hedef almış ve daha ılımlı çalışmalar yapmaya davet etmiştir. Birlik ve beraberlik mesajları verip tartışmaların daha yapıcı olmasını savunmuştur. Ancak dönemdeki diğer sağ partiler gibi YTP'de eleştirileri daha çok CHP üzerine şekillendirmiştir. CHP'nin toprak reformu ve petrolün millileştirilmesi konuları eleştirilerin ana temasını oluşturmuştur. Sosyalizme tepkisini açıkça ortaya

²²³ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 350-360.

²²⁴ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 368-372.

koyan parti genel başkanı Alican'ın eleştirileri şöyledir: “Sosyalizme özenenler kendilerini küçüklük kompleksine kaptırılmış maceracılarıdır.” Partinin siyasi arenadaki yerini ‘orta yol’ partisi olarak belirlemişlerdir ve ‘ortanın solu’ söylemlerine şiddetle karşı çıkmışlardır. Alican CHP üzerine yaptığı eleştirilerinde diğer partiler gibi odak noktası olarak İnönü’yü hedef almamış daha çok partinin politikalarını eleştirmiştir.²²⁵

Ekonomik politikalara önem verilmesinin gereğini vurgulayan parti seçim programının büyük bir kısmını ekonomik çalışmalara ayırmıştır. Karma ekonomik düzeni benimseyerek devlet ve özel sektör faaliyetlerin bir arada olmasını savunmuşlardır. Kendilerini kesin çizgilerle ayırması daha sade bir seçim süreci geçirmişlerdir. Partinin birkaç sloganı şöyledir: ‘ne sol ne sağ orta yol’, ‘sağ sol deme gelirsın oyuna.’ Seçim çalışmaları geniş halk kitlelerine hitap etmekten ziyade belli bir eğitim seviyesine sahip kişilere hitap eder. Bu durum geniş bir oy çerçevesine sahip olamamalarına neden olmuştur.²²⁶

3.4.2.5. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CKMP, 1948 yılında Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli ve Osman Bölükbaşı liderliğinde Millet Partisi adı altında kurulmuştur. 1952 yılında Köylü Partisi ile birleşerek Köylü Millet Partisi adını almıştır. 1954 yılında feshedilen parti daha sonra CKMP adıyla yeni bir parti olarak kurulmuştur. Bölükbaşı 27 Mayıs sonrasında çeşitli gruplarda yer almıştır ancak CHP ve AP arasında kurulan I. Koalisyon döneminin ardından CHP ile koalisyona gitmeyi düşünmesi ile partideki tartışmalar ve ayrı fikirler artmıştır. Bunun üzerine Bölükbaşı ve ekibi CKMP’den istifa ederek MP’yi kurmuştur.²²⁷

Çıkan anlaşmazlıklar ile Bölükbaşı ve 28 arkadaşı partiden ayrılarak MP’yi kurmalarının ardından CKMP’nin liderliğini Ahmet Oğuz almıştır. Partiye daha önce MBK’den tasfiye edilen 14’lülerin alınması ile bir yenilenme süreci yaşadığı ileri sürülmüştür. Ancak ilerleyen süreçte partiden bağımsız hareket eden Ahmet Oğuz ile parti arasındaki gerilimler artmıştır. Alpaslan Türkeş ve arkadaşlarının kongre beklentisi ile ortam giderek gergin bir hal almış ve kongre öncesinde Ahmet Oğuz istifa etmiştir. Alpaslan Türkeş ve Hasan Dinçer arasında da tartışmalar çıkmış ve Alpaslan Türkeş

²²⁵ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 204.

²²⁶ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 206-207.

²²⁷ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 384-385.

politikaları ile Hitlere benzetilmiştir. Tüm eleştirilere rağmen kongreye büyük bir destek ile giden Alpaslan Türkeş rakibi Ahmet Tahtakılıç'dan fazla oy alarak CKMP genel başkanı olmuştur.²²⁸ CKMP, AP ve CHP arasında kurulan I. Koalisyonun başarısız olmasının ardından kurulan II. Koalisyonda görev almıştır. Dönemin şartlarının partiyi olumsuz etkilediği yerel seçimlerde ortaya çıkmıştır. Yerel seçimlerde AP oyunu artırırken CHP mevcut durumunu korumuştur. Koalisyonun partiye zarar verdiğini fark eden CKMP yetkilileri, İsmet İnönü'nün yurt dışından dönmesini beklemeden çekilmiştir. İnönü'nün yurt dışından döndükten sonra istifasını vermesiyle II. Koalisyon dönemi son bulmuştur. III. Koalisyon döneminin bütçenin reddiyle son bulmasının ardından Ürgüplü başkanlığında kurulan IV. Koalisyon döneminde CKMP yeniden yer almıştır. Bu dönemlerde temel vurgu komünizmle mücadele olmuştur.²²⁹

1965 seçim çalışmalarına hızlı bir giriş yapan CKMP diğer partilerde olduğu gibi CHP ve İnönü eleştirilerine yönelmemiştir. Bir şahıs partisi olmadıklarını ileri sürseler de hakim ilgi ve alaka Türkeş üzerinde toplanmıştır. Türkeş seçim döneminde parti genel başkanı olarak illeri dolaşıp oy istemiş hatta bazı illere iki kere gitmiştir. Parti tanıtma çalışmalarının yanında kendi üzerlerine yöneltilen eleştirilere yanıt vererek de seçim politikalarını ilerletmişlerdir. Seçim sürecinde Muzaffer Özdağ, Fuat Uluç gibi fikir arkadaşları Türkeş'e destek vermiştir.²³⁰

CKMP, seçim sürecinde komünizmle mücadele üzerinden eleştirilerinin ana odağı TİP olsa da CHP ve AP'ni de ağır eleştirilere tabi tutmuştur. AP ile IV. Koalisyonda ortak olmasına rağmen Demirel üzerinden eleştirmiş, AP'nin seçim sistemi üzerine yaptığı tartışmaları korkaklık olarak değerlendirmiştir. CHP'nin seçim söyleminin eskiden beri aynı olduğunu bir yenilik ve gelişme ifade etmediğini belirtmişlerdir. Uzun yıllar yönetimi ellerinde bulundurmalarına rağmen hiçbir sorunun çözülemediği, dış politikada çalışmaların başarısız olduğu iddia edilerek CHP eleştirilmiştir.²³¹

CKMP marşlar, besteler, afişler ve pankartlar hazırlatarak seçmenin dikkatini çekmeye ve kendilerini tanıtmaya çalışmışlardır. Seçim sloganlarında komünizme karşıtlık ve Türklük vurgusu yer almıştır. Bölükbaşı'nın çekilmesinden sonra parti yeni

²²⁸ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 210-213.

²²⁹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 390.

²³⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 213-217.

²³¹ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 398.

politika ve çalışmalara doğru yönelmiştir bu durumu Abadan partinin ‘deri değiştirmesi’ olarak adlandırmıştır.²³²

CKMP diğer partilerden farklı olarak, seçim döneminde gençlere yönelik söylemlerde bulunmuştur. 27 Mayıs sonrası süreç ve olağan gündemde gençliğin önemi, eğitim ve ilerlemeye katkıları açıklanmıştır. Komünizm tehlikesi belirtilerek gençliği bu çalışmalardan uzak tutmaya çalışmanın gereği anlatılmıştır. CKMP seçime politikalarını tam belirleyip, anlatamaması; halka açıklayamaması, içinde yer alan ayrılıkçı tartışmalar ile tam hazırlanamamıştır.²³³

3.4.2.6. Türkiye İşçi Partisi

TİP diğer partilerden farklı olarak CHP’den bölünmüş veya ayrılanlar tarafından kurulmuş bir parti değildir. TİP, kurulup faaliyetlerini sürdüren ilk sosyalist partidir, emekçi grupların haklarını savunmak için ortaya çıktığını belirtmiştir. Kurulduğu günden itibaren iktidara gelmenin demokratik yollarla olmasını savunmuştur ve demokratik olmayan yollarla iktidara gelmeyi reddetmiştir. Türkiye’de daha önce sendikacılar tarafından kurulan bir başka parti yoktur.²³⁴

1961-1965 dönemi koalisyonlarla geçmiştir. Bu durum 1965 sonrası için de aynı endişeleri ortaya çıkarmıştır. Ekonomik sıkıntıların yüksek olması dört koalisyonunda politikalarına ekonomik çalışmaları eklemesine etkili olmuştur. Göçlerle birlikte artan işsizlik, artan bilgi düzeyi birlikte 1965 seçimlerinde karar değişikliklerinin yapılmasında etkili olmuştur. 1960 sonrasında tartışılan ideolojilerin içerisine sosyalizm de eklenmiştir. Bu tartışmaların yapılmasının ana nedenlerinden birisi 1962 yılında kurulan “Sosyalist Kültür Derneği’dir.” Dernek amaçlarının “demokratik bir düzen içerisinde hızlı, sömürücü olmayan bir kalkınma” olduğunu açıklamıştır. Haftalık yayımlanan Yön Dergisi ve daha sonra yayımlanmaya başlayan Adalet Dergisi sosyalist fikirlerin yayılması için yayınlar yapmışlardır. Sağ kesim ise sosyalist fikirlerin yayılmasını engellemek için çalışmalara başvurmuşlardır. Türkiye 1965 seçimlerine bu kutuplaşma ortamında gitmiştir. Abadan bu dönemi şöyle açıklar:²³⁵

1965 seçimlerinde siyasi partiler arasındaki mücadele, geniş ölçüde ideolojik belli değer yargıları çerçevesinde geçmiş, kısaca bir sağ-sol mücadelesi olmuştur(...) sağ cephede yer alanların açıkça Laiklik ilkesi ve toplumcu reformlara karşı vaziyet

²³² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 223-225.

²³³ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 220-225.

²³⁴ Koç, ‘Ortanın Solu’ söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması, 97.

²³⁵ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 110-113.

almaları, öte yandan sol kutupta bulunanların uzun süreli teorik tartışmalara girmeksizin birçok aktüel meseleleri daha çok steotipler yardımıyla nitelendirmeleri, ideolojik çatışmada önemli bir seviye düşüklüğü doğurmuştur. Bu tartışmada önemli rol oynayan önemli bir unsur da bir yandan geleneksel Moskov düşmanlığı ile küçük şehirlerde kısmen yaygın bulunan Amerikan aleyhtarlığı olmuştur.

1960 sonrasında sol düşünceler üzerinde azalan baskıyla birlikte yayılma imkanı elde etmiştir. Yön dergisi ve ardından kurulan ‘Sosyalist Kültür Derneği’ ile birlikte fikirlerini geniş alanlarda duyurmuştur. 1961 sonrasında gazete ve dergilerde köşe yazıları ile okurları ile buluşmuşlardır. Türkiye İşçi Partisi (TİP) bu dönemde kurulmuştur. Türkiye’nin siyasal yaşamına sol politikaları getirmesi açısından TİP yeni bir bakış açısı ortaya çıkarmıştır. Parti on iki sendikacı tarafından 13 Şubat 1961’de kurulmuştur. Sendikacılar tarafından kurulda da tam bir sosyalist parti görünümünde değildir.²³⁶

TİP öncelikle sağ partiler tarafından pek iyi karşılanmamıştır. Özellikle AP’nin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. 1965 seçimi öncesinde seçime katılma şartlarından birisi olan 15 ilde faaliyet gösterme sayısını aşmış ve 54 ilde örgütlenme sağlayarak seçime katılma hakkını elde etmiştir.²³⁷ Bir sınıf partisi olduklarını ve Türk işçi sınıfı ile emekçi halk kitlelerinin haklarını savunmak için bir araya geldiklerini vurgulamışlardır. Eleştiri odağı olduğu AP’ni onlarda en çok eleştiren partilerden birisi olmuştur. AP’nin yabancı sermaye ve serbest teşebbüs hakkındaki görüşlerine sert üslupla karşı çıkmışlardır. CHP’nin TİP’ni savunan bir parti olarak anılmasına rağmen TİP, CHP’yi eleştirmekten geri durmamıştır. Yıllardır aynı şeyi tekrarlayıp durmakla eleştirmiştir.²³⁸

TİP seçim sürecine ayrıntılı bir seçim programı hazırlayarak girmiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik olarak hangi çalışmaların yapılacağı ele alınmış kapitalizme karşı durulması, üretimin artırılması, gericilikle mücadele, ekonomik sistemler ana politikalarını oluşturmuştur. Dış politikada tam bağımsız bir Türkiye teması işlemişlerdir. Parti programının ‘sen’ diliyle yazılmış olması diğer partilerden ayıran bir başka noktadır. TİP’nin programı “işçiler, ırgatlar, köylüler, zanaatkarlar, subaylar, emekliler, memurlar, Atatürkçü toplumcu aydınlar, tüm emekçiler” çağrısıyla başlar. TİP diğer partilerin hepsini karşısına aldığı belirterek siyasi yerini açıklamıştır. Emekçilerin partisi olduklarını dile getirmişler ve mülkiyet hakkında görüşler bildirmişlerdir ancak TİP yöneticileri halka parti programını yeterince anlatamamışlardır. Diğer partililerin TİP

²³⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, 130-136.

²³⁷ Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, 256.

²³⁸ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 404-410.

üzerinde oluşturduğu menfi etkiler ile hakkını savunduğunu her yerde dile getirdiği işçilerden de yeterince destek alamamıştır.²³⁹

3.4.3. 1965 Seçim Sonuçları

10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerle Millet Meclisinin yeni üyeleri seçilmiştir. Seçimde bazı hususlar ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki önseçim uygulamasıdır. *Siyasi partilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adaylar, her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tespit edilir. Aynı kimse, önseçim ve merkez yoklamasında değişik siyasi partilerden aday olamaz.*²⁴⁰ Tasarıda ön seçimler kentte, köyde tüm kayıtlı üyelerin katılımıyla yapılacak şekilde düşünülmüştür. Ancak dar ön seçim şeklinde yapılan uygulama ile her partinin kendi tüzük ve yönetmeliğine göre sınırlı sayıda partinin katılımıyla yapılacak şekilde uygulanmıştır. 1965 seçimleri öncesi her siyasi her partiden aday olmak isteyenler, adaylığını açıklamış ve 29 Ağustos 1965 tarihinde ön seçimler tamamlanmıştır.²⁴¹

Gizli oy, açık sayım döküm usulüne göre tüm partiler için gerçekleştirilmiştir. Aday adaylığı başvurusunu en çok alan parti AP olmuştur. 1965 seçimlerine katılmak için altı parti ve bu partilerden 3178 aday adayı müracaat etmiş ve 2266 kişinin adaylığı kabul edilmiştir. Abadan'a göre en çok aday adaylığının AP'den yapılmasının nedeni: "Bu partinin üçüncü koalisyon hükümetini istifaya zorlamaya başlaması ve daha önceki kazandığı yüksek oy oranı sebebiyle, seçim kampanyasının belkemiği haline getirdiği 'tek başına iktidara gelme' ihtimalinin fazlasıyla kuvvetli görünmesi olmuştur." Yine başvuru sayısının fazla olmasının bir başka sebebi adaylardan istenen niteliklerin sadeliğidir. Otuz yaşını bitirip, okuma-yazma bilen herkes başvuru imkanına sahip kılınmıştır. Milletvekili maaşının 3.800 TL olması da adaylığı çekici kılmıştır.²⁴²

Birleşik oy pusulasının ilk kez kullanılıyor olmasından dolayı oy kullanmada zorluklar yaşanmıştır. Bir başka zorluk milli bakiye usulünden dolayı yaşanmış, oy sayımları yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Bu durumlara rağmen uygulamalar sorunsuz gerçekleşmiş ve seçim süreci başarıyla tamamlanmıştır. Abadan modern bir seçim usulünün ayrılmaz parçası sayılan müşterek oy pusulasının Türk seçmeni tarafından

²³⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 238-244.

²⁴⁰ Siyasi Partiler Kanunu, m. 29.

²⁴¹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 340.

²⁴² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 340-345.

rahatlıkla kullanılmış olmasını, Türk kadın ve erkek seçmenlerinin üstün uyma kabiliyetine bir örnek saymıştır.²⁴³

Tablo 3.4. 1965 Seçim Sonuçlarına Göre Temsil Oranı – Oy Oranı

Parlamentoya Girebilen Siyasi Partiler	Seçimde Alınan Oy Oranı (%)	Parlamentoda Temsil Oranı (%)	Aşkın Temsil (%)	Eksik Temsil (%)	Parlamentoda Elde Edilen Sandalye Sayısı
AP	52.9	53.3	0.4	--	240
CHP	28.7	29.8	1.1	--	134
CKMP	2.2	2.5	0.3	--	11
MP	6.3	6.9	0.6	--	31
TİP	3	3.3	0.3	--	19
YTP	3.7	4.2	0.5	--	14

Kaynak: TÜİK, 2020.

1965 seçimlerinde toplam kayıtlı seçmen sayısı 13 679 753 olarak kayıtlara geçmiştir. Seçime katılan seçmen sayısı ise 9 748 678 olmuştur. Böylece %71.3 oranında katılım sağlanmıştır. Seçime altı siyasi parti ve bağımsız adaylar katılmıştır. Siyasi partiler içerisinde AP, %52 oy oranı ile 240 sandalye kazanmış ve tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaşmıştır. 1965 seçim sonuçları nispetiği en iyi sağlayan milli bakiye yöntemine göre hesaplandığı için oldukça önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır.²⁴⁴ Seçime katılan siyasi partilerin hepsi de milli bakiye usulüyle hesaplama yapılmasından dolayı parlamentoda temsil imkanı elde edebilmiştir. Ayrıca TİP listesinden 1 aday bağımsız olarak seçilmiştir. Böylece parlamentoda yedi farklı siyasi görüş yer almıştır.²⁴⁵ Seçim sisteminin küçük partilere temsil imkanı sağlaması ve oyların bölünmesi ile ortaya çıkabilecek endişelerden ilki bir partinin tek başına hükümeti kuramaması endişesi olmuştur. 1961 seçim sonuçlarında hükümetin kurulamaması ve koalisyon uygulamalarının yapılması ve milli bakiye usulüne geçilmesi ile bu endişeler artmıştır.

AP %52 oy alarak iktidar partisi olarak seçimi tamamlamıştır. Ana muhalefet partisi CHP ise %28 oy almıştır. Geriye kalan oy oranı küçük partiler arasında dağılmıştır. Sonuçlar göstermiştir ki sistem ne kadar etkili olursa olsun bir parti çalışmaları ve propagandaları ile halkı etkileyerek oy oranını elde edebilmiştir. Seçmeni en iyi

²⁴³ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 369.

²⁴⁴ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, 2385.

²⁴⁵ Armağan, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, 86-87.

etkilemeyi başaran parti iktidar olurken daha az etki bırakan partiler muhalefette kalmıştır.²⁴⁶

1965 seçim sonuçlarını etkileyen unsurlardan birisi de birleşik oy uygulaması olmuştur. Daha önce her partinin listesi ile yapılan seçimler, 1965 seçimlerinde tüm partilerin isim ve amblemlerinin yer aldığı, seçmenlerin oy vermek istedikleri partiye mühür bastığı usule yerini bırakmıştır. Geçersiz oy sayısı seçmenin bu seçimde birleşik oy pusulasını tam kavrayamamasından dolayı fazla olmuştur. Daha önceki sistemde partiler seçmenlere kendi parti listelerini dağıtmışlar hatta işaretli parti listelerinin diğer partililer tarafından satın alınıp kendi listelerini vermeleri gibi usulsüzlükler görülmüştür. Okuma-yazma bilmeyenler üzerinde özellikle etkili olan bu sistemin seçimin şeffaf ve güvenli olmasını etkilediği için 1965 seçimlerinde birleşik oy pusulasına geçilmiştir. Partiler seçim sonrasında geçersiz oylardan yakınmış olsalar da daha iyi bir seçim ortamı oluşmuştur.²⁴⁷

Seçim sonuçlarına etki eden diğer unsur ise ön seçim uygulaması olmuştur. Ön seçim seçmen karşısına çıkacak adayların önce belirlenmesidir. Açık ve kapalı olmak üzere iki tür ön seçim vardır. Kapalı ön seçim partililere açıktır ancak partililer dışındaki seçmenlere kapalı olarak gerçekleşir. Açık ön seçim de ise bir seçim bölgesindeki tüm seçmenler ön seçime katılabilir. Ön seçim, seçim sonuçlarını seçmenlerin istediği adayların seçim listesinde olup olmaması bakımından sonuçlara etki eden bir unsurdur.²⁴⁸ Ön seçimlerle birlikte kendini listenin dışında gören birçok aday liste başına alınmaması ile partiye karşı uzaklaşmalar yaşanabilir. Tüm listenin seçildiği sistemden nispi temsil sistemine geçiş ve ön seçim uygulaması partiden uzaklaşıp bağımsız aday olanların sayısını artırmıştır. Bağımsız aday olmayıp parti listesindeki konumunu kırgınlıkla kabul eden adaylar seçim çalışmalarında etkili olmamış, oy artırmak için çalışmamışlardır. Seçimlerin olumsuz özelliklerin artması özellikle CHP oy oranları üzerinde etkisini göstermiştir.²⁴⁹

1961 seçimlerinde %81 olan seçime katılım oranı 1965 seçimlerinde %71'e gerilemiştir. Özellikle kentlerde yaşayan seçmenlerin seçime katılımında azalma görülmüştür. Kırsal kesimlerde yaşayan seçmenler seçimleri birlik ve beraberliği

²⁴⁶ Savcı, "1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", 183.

²⁴⁷ Savcı, "1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", 189.

²⁴⁸ Faruk Bilir, *Siyasi Partilerde Parlamento Adaylarının Belirlenmesi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, (Ankara Yetkin Yayınları: 2007), 165-167.

²⁴⁹ Bilir, *Siyasi Partilerde Parlamento Adaylarının Belirlenmesi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, 167-168.

sürdürmenin bir aracı olarak görmüşlerdir. Bu durum kırsal kesimde yaşayan insanlara yönelik yaklaşımlarda bulunan partilere seçimlerde avantaj sağlamıştır.²⁵⁰

1965 seçimlerinde seçmenin oy verme davranışları incelendiğinde gelir durumunun siyasi tercihlerde etkili olduğu görülmüştür. 1965 seçimlerini iktidar partisi olarak tamamlayan AP daha çok alt gelir grubunun oylarını almıştır. CHP ise sosyal ve ekonomik olarak üst tabakadan insanların oylarını alırken kırsal kesimden de oylar almıştır. Kendini halktan biri olarak tanımlayan ve kırsal kesimden geldiğini belirten Menderes'in mirasçısı AP seçimin kazananı olmuştur. TİP %3 oy alarak seçimi tamamlamıştır. Aldığı oy oranının daha çok endüstrileşme ile işçi sınıfının fazla olduğu İstanbul, Ankara, İzmir ve Gaziantep gibi şehirlerde olduğu görülmüştür. Gelir durumu dışında adayların kişiliği, çevresel etkiler, partilerin çalışmaları, yapılan propagandalar seçim sonuçları üzerinde etkili olmuştur.²⁵¹

1965 seçimlerinin sonuçlarına etki eden faktörler bir arada alınmıştır. Keza bu seçimlerde hem temsilde adaletin en iyi şekilde sağlandığı milli bakiye yöntemi kullanılmış ve oldukça fazla sayıda siyasi parti parlamentoda yer almıştır. Tüm bunlara rağmen beklenen hükümet istikrarsızlığı olmamış ve 1969 seçimlerine kadar kesintisiz bir parti iktidarda kalmıştır.

1965 seçim sonuçlarına temsilde adalet ve yönetimde istikrarın sağlanması hususunda değerlendirdiğimiz 3 argümanı tartışacağız. Bunlar aşkın-eksik temsil, temsil edilemeyen oylar ve hükümet oluşturma biçimi. 1965 seçim sonuçları aşkın ve eksik temsil bağlamında değerlendirildiğinde milli bakiye yönteminin etkisiyle her partinin aldığı oy oranına oldukça yakın bir oranda temsil edildiği görülür. Nispi temsil sisteminin en saf halini oluşturan ve temsilde adaleti en iyi sağlayan bu sistem neticesinde parlamentoda altı siyasi parti sandalye kazanmıştır.²⁵²

İkinci olarak değerlendirilecek nokta temsil edilemeyen oylardır. 1965 seçimlerinde seçime katılan tüm partiler parlamentoda temsil imkanı elde etmiştir. Bu bakımdan temsil edilemeyen oy olmamıştır.

Siyasal istikrarın güçlü ve sürekli hükümetler sayesinde sağlanacağı fikrinden dolayı hükümet biçiminin incelenmesi de önem arz eder. 1965 seçimleri sonrasında 1961

²⁵⁰ Nermin Abadan ve Ahmet Yücekök, "1961-1965 Seçimlerinde Büyükşehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (1996) 112.

²⁵¹ Yücekök, "1961-1965 Seçimlerinde Büyükşehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 113-114.

²⁵² Tuncer, *Osmanlı'da Günümüze Seçimler*, 178.

seçimlerine göre seçime katılan siyasi parti sayısının artması ve milli bakiye yönteminin etkisiyle parlamentoda yer alan parti sayısında da artışı sağlamasına karşılık beklendiği gibi olmamış; bir parti tek başına iktidarı kurabilecek sayıya ulaşmıştır. Böylece 1961 seçimleri sonrası oluşan koalisyon hükümetine rağmen 1965 seçimleri sonrası tek parti hükümeti kurulmuştur.²⁵³

Tablo 3.5. Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Doğrultusunda Seçim Yöntemleri, Uygulama ve Sonuçları

	Liste Usulü Çoğunluk	Çevre Barajlı D'hondt	Milli Bakiye	Barajsız D'hondt
Uygulanan seçimler	1950-1954- 1957	1961	1965	1969
Parlamentoda Temsil Edilebilen Partiler	1950-2 1954-3 1957-4	4	6	8
Hükümet Biçimi	Tek parti	Koalisyon	Tek parti	Tek parti
Eksik Temsil Oranı	Yüksek	Düşük	Çok düşük	Düşük

Tabloda görüldüğü üzere temsilde adalet ve yönetimde istikrar doğrultusunda zamanla seçim sistemleri üzerinde değişimler yapılmıştır. Seçim sistemi değişikliği hükümet etme biçimi ve temsilde adalet bakımından siyasal hayatta değişiklikler meydana getirmiştir. 1950-1960 döneminde uygulanan liste çoğunluk yöntemiyle büyük partiler avantaj elde etmiş, tek parti hükümetinin kurulması kolaylaştırmıştır. Ancak hükümet istikrarının sağlanması siyasal hayatta istikrarı beraberinde getirmemiştir. 1960 darbesi gerçekleşmiştir. 1960 sonrasında seçim sisteminde yapılan değişiklik ile nispi temsil sistemine geçilmesi ve 1961 seçimlerinde barajlı d'Hondt yönteminin uygulanması küçük partilere avantaj sağlamıştır. Temsilde adaleti öne çıkaran bu sistem ile birçok parti parlamentoda temsil imkanı elde etmiştir. Nispi temsil sisteminin en saf halini oluşturan ve temsilde adaletin en iyi sağlandığı yöntem olan milli bakiye yöntemine 1965 seçimlerinde geçilmiştir. Böylece parlamentoda yer alan parti sayısı daha da artmıştır. Ancak 1965 seçim sonuçları sonrası 1961 sonrası gibi koalisyon ile sonuçlanmamış, AP tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaşarak iktidar olmuştur. Bu durum bize seçim

²⁵³ Tuncer, *Osmanlı'da Günümüze Seçimler*, 179.

sisteminin tek başına yeterli bir etken olmadığını, başka unsurlarında etkili olduğunu göstermiştir. 1969 seçimleri barajsız d'Hondt yöntemiyle yapılmış ve 8 parti parlamentoda temsil imkanı elde etmiştir. Seçim sistemlerinden bahsederken temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesinin sağlanmasına vurgu yaptık. Böylece yönetimde istikrarı en iyi sağlayan yöntemin liste usulü çoğunluk, temsilde adaletin en iyi sağlandığı yöntemin milli bakiye yöntemi olduğu görülmüştür.

3.5. 1965 SEÇİMLERİ SONRASI SİYASAL HAYAT

Türk siyasal hayatında 1965-1969 dönemi anayasanın demokrasiye ve temel haklara verdiği geniş yetkiler ile siyasal açıdan çok partili hayatın en iyi yaşandığı dönemlerden birisi olmuştur. Bu dönemde iktidar partisi olan AP ve AP Genel Başkanı Demirel askeriyenin etkisini hep üzerinde hissetmiştir. Demirel yaptığı konuşmalarında ülkede yer alan bir 'ihtilal fobisi' olduğunu sık sık dile getirmiştir. Bu dönemde Mecliste hem sağ hem de sol parti sayısının fazla olması siyasal açıdan önemli bir adım olmuştur.²⁵⁴ Nispi temsil sistemi ve 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye usulü ile her parti kendi gücü oranında temsil imkanı elde etmiş ve Cumhuriyet tarihinde ilk kez altı parti Meclise gidebilmiştir. Parti sayısının artmasına rağmen hükümeti kurabilecek sayıya ulaşarak iktidar partisi olan AP, TSK ile ilişkilerine bu dönemde dikkatli davranmıştır. İnsanlar üzerinde oluşan 27 Mayıs etkisini inceleyen Demirel TSK'nın ihtiyaçlarını karşılamış ve ilişkilerini ılımlı olarak devam ettirmiştir.

1965 seçimleri ile iktidara gelen AP, 1969 seçimlerine kadar kesintisiz iktidarda kalmıştır. Bir askeri müdahalenin olma ihtimaline karşı hep temkinli olmuştur. AP burada bir denge politikası izleme yoluna gitmiştir. Ordu ile ilişkilerinin iyi tutan Demirel TSK'nın isteklerine sert durmamış ve ılımlı bir siyasi politika izlemiştir. Demirel siyasal hayatta yeni bir yüz olarak anılsa da seçimin kazanımı olmuştur. Bu dönemde ordu dışında bir diğer yaklaşım ekonomik politikalar üzerine olmuştur. AP, kalkınmaya yönelik hamleler atmaya başlamıştır. 1960lı yıllar Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin başladığı ve dünyanın hızına ayak uydurmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu dönem ekonomi, spor, siyaset, sanat ve daha birçok alanda gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. 1961 anayasası sonrası oluşan görece özgürlük ortamında siyasal fikirlerin savunulma imkanı elde etmesi ile ve nispi seçim sisteminin sayesinde TİP TBMM'ye

²⁵⁴ Sedef, Bulut, "27 Mayıs'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 19 (2009) 82-83.

gidebilmiştir. İlk kez bir sosyalist parti temsil imkanı elde etmiştir. Yine bu yıllarda partiler kendi konumlarını belirlemeye başlamıştır. CHP’de ortanın solu tartışmaları, seçim sonuçlarına yansımıştır. İslamcı fikirlerin yayılması ve savunulması ile Milli Selamet Partisi kurulmuştur. Ülkücü söylemler ve sosyalist, komünist fikirler ile mücadele ses getirmeye başlamıştır. Milliyetçi Hareket Partisi’nin kurulması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Farklı fikirlerin savunulması ve birbirlerine karşı kendilerini açıklamaya gitmek için basın yayın yolu kullanılmaya başlamıştır. Yön, Eylem, Edebiyat, Büyük Doğu gibi dergiler bu dönemde çıkmıştır.²⁵⁵

1965 sonrası dünyada gelişmelerin hızlı yaşandığı bir ortam olmuştur. Bu durum Demirel’in işini kolaylaştırmıştır. Askeri müdahale kaygısı hükümet üzerinde kendini hep hissettirmiştir. Dönemin analizini iyi yapan Demirel askeriye ile ilişkilerini iyi tutma ve denge politikası izleme yoluna gitmiştir. Askeriyenin maddi isteklerinin teminleri kısa sürede yapılmıştır. Siyasal olarak çelişkilerle dolu olan dönemde Demirel olaylara yaklaşımları ile dikkat çekmiştir. Tavırları, söylemleri ile öne çıkmış ve kendine has sözleri ile tanınmıştır.²⁵⁶

Üniversite olayları, göçler, dış politika, sosyalizm, dini tartışmalar, kır-kent dengesinin sağlanması, Meclis’te artan parti sayısı ile Demirel kendine has çözümlerle müdahale etmiştir. 1968 yılında milli bakiye sistemi değiştirilerek barajsız d’hondt sistemine geçilmiştir. AP’nin küçük partileri azaltmaya yönelik politikasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1965 seçimleri sonrasında CHP kendini toparlama yoluna gitmiştir. Ortanın solu söylemini halka anlatmaya yönelik çalışmalar yapmaya başlamıştır. Denilebilir ki eğer CHP 1961 seçim sürecini iyi değerlendirebilseydi ve 27 Mayıs’ın sorumlusu imajından kurtulabilseydi hükümeti kurabilecek sayıya ulaşabilirdi. 1961 seçimleri sonrası oluşan koalisyon döneminin tek sebebi seçim sistemi değildir. Seçim sistemi güçlü bir etmendir ancak bir yere kadar etkilidir. Koalisyon hükümetlerinin istikrarı sağlayamamasında partilerin birbirleri ile uyumsuzlukları, sert çizgilerinin olması etkili olmuştur. Tek partinin hükümeti kurması koalisyona göre istikrarın sağlanmasında daha etkilidir.

AP’nin 1965 seçimlerinde iktidar olmasının ardından ilk genel seçim 1969 seçimleridir. Seçim ile ilgili ilk önemli husus seçim kanununda yapılan değişim olmuştur. 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye usulünün uygulamasına son veren 1961

²⁵⁵ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 450-470.

²⁵⁶ Kılağız, *Türk Siyasal Hayatında 1965 Seçimleri*, 440-450.

seçimlerinde uygulanan barajlı d'Hondt usulünün 1969 seçimlerinde uygulanması 20.03.1968 tarih ve 1036 sayılı kanun ile kabul edilmiştir. Fakat bu karar üzerine anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılmıştır ve Mahkeme, 1036 sayılı kanunun 'baraja ilişkin' hükmünü anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Bu durum yeni bir usul uygulaması ortaya çıkarmış ve bundan sonra seçimlerin 'barajsız d'Hondt' şeklinde uygulanmasına karar verilmiştir.²⁵⁷

Siyasal olarak hareketli bir dönemin ardından yapılan 1969 seçimlerine katılan parti sayısı böylece 1965 seçimlerine göre artmıştır. Seçim sisteminin değişmesinden dolayı daha hoşnut bir biçimde seçime giden AP, %46.53 oy oranı ile 256 sandalye elde etmiş ve hükümeti kuracak sayıya ulaşarak iktidar olmuştur. Milli bakiye usulünün uygulanması kaldırıldığı için yeni seçim sisteminin küçük partiler üzerindeki etkisi gözle görülür biçimde değişmiştir. TİP'in sandalye sayısı bu seçimde 2'ye düşmüştür. Yeni kurulan partiler parlamentoda yer alabilmiş ancak temsilci sayıları oldukça düşük olmuştur. Seçim sistemi barajsız olarak uygulanmasına rağmen büyük partilerin aşkın temsiline, küçük partilerin eksik temsiline yol açmıştır. Adalet Partisi'nin oy oranı 1965 seçimlerine göre düşmesine rağmen tek başına iktidar olabilecek sayıya ulaşmıştır. Bu durumda seçim sisteminin etkisinin yanında Demirel'in siyasal hayata etkisi de öne çıkmaktadır.²⁵⁸

1969 seçimlerinde seçim kanunu değişmesine rağmen Adalet Partisi tek başına iktidar olmuştur. 1969 seçimleri sonrası AP'ni zor günler beklemektedir. Çünkü 1965-1969 döneminde artan popülerlik ile beklentiler artmış, ancak ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Parlamentoda yer alan parti sayısında barajsız d'Hondt usulüyle bir artış yaşanmıştır. Siyasal ve ekonomik açıdan beklentilerin değiştiği, ülkede ve dünyada sosyal, toplumsal olayların artmaya başladığı bir dönem başlamıştır. Anayasal değişimler söz konusu olmaya başlayacak bir döneme geçilmiştir. Hükümet istikrarının devamında siyasal istikrarı getirip getirmediği böylece tartışmalı bir hal almıştır.

²⁵⁷ Servet Armağan, "Memleketimizde Son Parlamento Seçimleri (1968-1973)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, s. 1-4 (1974): 159.

²⁵⁸ Ayşe, Erkmen, "Türkiye'de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, s. 18 (2018): 1233.

SONUÇ

Seçim sistemi, seçimlerin sonuçlarını ve aynı zamanda demokratik özelliklerini belirleyen kayda değer etkenlerden birisidir. Sistemin niteliğine göre bir ülkenin yönetim yapısı şekillenir, yöneticilerinin temsil gücünün ortaya çıkar ve demokrasi bu şekilde vücut bulur. Seçim sistemlerini bir ülkenin anayasası kadar mühim kılan neden tam da budur.

Temsili demokrasinin ortaya çıkması ve seçimlerin yaygınlaşması ile birlikte seçim sistemleri de gündeme gelmiştir. Çok farklı deneyimlerle bu doğrultuda ideal sistem arayışları artmıştır. Temsili demokrasinin en önemli aracı seçim ise, demokrasiden beklenen sonuçların gerçekleşmesinde uygulanan seçim sisteminin önemi büyüktür. Bu nedenle seçim sistemleri sürekli tartışma konusu olmuş ve bunun sonucunda çeşitli yöntemler ileri sürülmüştür. Doğrusu ideal bir seçim sistemi yoktur. Zira seçim sistemlerinin temelleri çok farklı argümanlara dayanmakta ve farklı sonuçlara yol açmaktadır.

Seçim sistemleri belirlenirken başlıca amaç temsilde adalet ve yönetimde istikrar dengesinin sağlanmasıdır. Birbiriyle çatışan bu iki kavram arasındaki dengeyi sağlamak oldukça zordur. Temsilde adalet seçime katılan siyasi partilerin aldıkları oy oranınca mecliste temsilini öngörür. Yönetimde istikrar ise siyasi parti sayısı arttıkça ve farklı fikirler bir arada yer almaya başladıkça istikrarın bozulması endişesini taşır. Seçim sistemleri belirlenirken ülkeler kendi şartlarına göre bu doğrultuda konumlarını belirlerler. Çoğunluk sistemleri seçimde en çok oyu alan partiye daha fazla temsil imkanı sağlar. Küçük partilerin temsilini zorlaştırırken temsilde adalet sorunu ortaya çıkarır. Mecliste yer alan parti sayısı çoğunluk sistemlerinde daha azdır. Bu sebeple yönetimde istikrarı göz önünde bulunduran bir siyasal anlayış bu sistemleri tercih etmektedir.

Dünyada çok farklı seçim sistemleri uygulanmaktadır. Bu sistemler tercihini ya siyasal istikrar sağlamaktan ya da temsilde adaletten yana yapar. Fakat hem temsilde adaleti hem de yönetimde istikrarı tam anlamıyla ve aynı anda sağlayacak bir sistem mevcut değildir. Bir diğer tabirle temsilde adaleti sağlayabilmek için siyasal istikrardan; siyasal istikrarı sağlayabilmek için temsilde adaletten vazgeçmek veya tavizler vermek gerekebilir. Barajsız nispi temsil sistemleri temsilde adaleti ön plana çıkarırken, çoğunlukçu sistemler siyasal istikrarı ön plana çıkarır.

Türk siyasal hayatında seçimlerin uygulanış biçimleri zamanla değişiklik göstermiştir. Türkiye’de seçim sistemlerinin ilerleyişine bakıldığında demokratik niteliklere sahip bir seçimin zaruri koşullarının 1950’den sonra sağlanabildiği görülür. 1924 Anayasası döneminden günümüze kadar çeşitli seçim sistemleri uygulanmış, ancak yerleşik bir seçim sistemi uygulaması olmamıştır. Her bir seçim sisteminin ardından değişiklikler yapılması, bu konudaki arayışları göstermektedir. 1924 Anayasası döneminde Türkiye’de yapılan ilk beş seçim, siyasal iktidarın belirlenmesi için tanımlanan seçimlerin genel özelliklerine uymamaktadır. Bu dönemde seçimler, iki dereceli basit çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. İşin doğrusu bu seçimlere sadece CHP katılmış ve seçimin asgari koşulu olan yarışma gerçekleşmemiştir.

Seçim sistemlerinin belirlenmesinde, seçim yasalarını yapan partinin politikaları da ehemmiyet arz eder. Nitekim CHP’nin lehine olarak gördüğü çoğunluk sistemi, 1950 yılında DP’nin iktidara gelmesiyle aleyhine olmaya başlamıştır. Alınan oyun oldukça üzerinde temsil olanağı sağlayan çoğunluk sistemi ile DP’nin daha fazla temsil sağlamış, CHP aldığı oydan çok daha az temsil imkânı ile oldukça zor duruma düşmüştür. Oysa seçim kanununun mimarları bunun CHP lehine olacağına oldukça emindiler. Yine büyük partilere fazla temsil sağlayarak küçük partilerin temsilini zorlaştıran sistem 1950 yılında iki partili sisteme yol açmış ve iki partili siyasal hayat seçim sistemi değişene kadar devam etmiştir.

Seçim sisteminde değişim isteği genellikle muhalefet partileri tarafından yapılır. 1946 seçimleri, o dönemin iktidarı olan CHP tarafından yapılmış, tek dereceli ve çoğunlukçu bir model getirilmiştir. 1950 seçimleri ise muhalefetteki Demokrat Partinin isteği üzerine olmuş ve seçim sistemine kayda değer değişimler yapılmıştır. Seçimler, tek turlu olduğu ve gizli oyla açık sayım ilkelerine göre yapılmaya başlanılmıştır. 1946 yılında Demokrat Parti, nispi temsil sisteminin uygulanmasını savunarak çoğunluk sistemini eleştirirken Cumhuriyet Halk Partisi çoğunluk sistemini kabul etmiştir. Ancak 1950 seçimlerinde muhalefet partisi olmasının ardından Cumhuriyet Halk Partisi, nispi temsil sistemini savunmaya başlamıştır. Demokrat Parti ise çoğunluk sisteminin kendisine sağladığı imkanları göz önüne alarak bu talepleri kabul etmemiştir.

1950–1960 döneminde çoğunluk sisteminin orantısız sonuçları bloke liste yapılmasıyla daha da bariz bir hal almıştır. Bu usulde bir seçim çevresinde çok az bir farkla da olsa oyların basit çoğunluğunu alan parti bütün sandalyeleri almaktadır. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde, seçim sisteminin etkileri net bir şekilde görülmüştür. 1950–

1960 döneminde oylar iki büyük parti olan Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında paylaşılmıştır. Seçime katılan diğer partiler, seçim sisteminin etkilerinden dolayı oldukça geri planda kalmıştır.

1950–1960 döneminde seçim sisteminin oluşturduğu ortamda büyük çoğunlukla tek başına iktidar olan Demokrat Parti, elde ettiği geniş yetkiler ve bu yetkileri kullanma biçimi açısından toplumda tartışmalar ortaya çıkmış ve bu ortam giderek rejim krizi halini almıştır. Siyasi sistemin istikrarının önündeki en büyük engel siyasal gerilimin artmasıdır. Bu siyasal gerilim yönetimde istikrarın en fazla sağlandığı dönem olan 1950–1960 arasında yaşanmıştır. Tüm olumsuz sonuçlarına rağmen, listeli basit çoğunluk sistemi, 1946-1960 dönemi yönetimde istikrarın sağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak hükümet istikrarın berberinde siyasal istikrarı getirmemiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde demokrasiye müdahale edilmesinin ardından 1924 Anayasasının bazı hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni bir süreç başlamış ve 1961 Anayasası hazırlanmıştır. Yapılan değişim sadece anayasa ile sınırlı kalmamıştır. Yine bu dönemde çıkarılan seçim kanunuyla seçim sisteminde köklü bir değişiklik yapılmıştır. Yeni kanunla birlikte nispi temsil sistemine geçilmiştir. Her partiye aldığı oy oranınca temsil olanağı sağlayan bu sistem temsilde adaleti en iyi sağlayan sistemdir. Ancak yönetimde istikrarsızlığı getiren bu sistem göstermiştir ki, hiçbir seçim sistemi kusursuz değildir.

Uygulanışında değişiklikler yapılarak sistemler istenilen hale getirilmeye çalışılır. Nispi temsil sisteminin 1961 seçimlerinde barajlı d'Hondt yöntemi hesaplama yöntemi olarak kullanılmıştır. Nitekim yeni seçim sistemi ile birlikte 1960 sonrasında, 1950-1960 dönemine göre oldukça farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Küçük partilerin temsilini kolaylaştırarak temsilde adaleti en iyi sağlayan sistem nispi temsil sistemidir. Ancak temsil edilen parti sayısının artması yönetimde istikrarı, yani hükümetlerin kurulmasını olumsuz etkiler. Nitekim öyle de olmuştur. 1961 seçimleri sonrası % 36.7 oy oranı ile 158 sandalye kazanan Cumhuriyet Halk Partisi, hükümeti kuracak sayıya ulaşamamıştır ve Türkiye'de ilk kez koalisyon dönemine gidilmiştir. 1961–1965 döneminde hiçbir partinin tek başına hükümeti kurabilecek sayıya ulaşamamış olması sebebiyle ülke koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Bu dönemde dört koalisyon hükümeti kurulmuştur. Koalisyon hükümetlerinin istikrarı sağlayamamasında, partiler arası fikir ayrılıkları, koalisyonun partilerine zarar verdiğinin düşünülmesi, iç ve dış olaylar etkili olmuştur.

1965 seçimleri öncesinde nispi temsil sisteminin uygulanışında değişiklik yapılarak milli bakiye yöntemine geçilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Adalet Partisi'nin iktidara gelmesini engellemek amacıyla sunduğu hesaplama yöntemi temsil edilen parti sayısını artıracığı için istikrarsızlık endişelerini ortaya çıkarmıştır. Adalet Partisi, 1965 seçim süreci boyunca seçim sistemini değiştirmenin gereğini savunmuştur. 1961-1965 döneminin koalisyonlarla geçmesi ve milli bakiye yöntemine geçilmesi 1965 seçimlerine yönelik istikrar endişelerini artırmıştır. Ancak beklenen olmamıştır. 1965 seçimlerinde parlamentoda yer alan parti sayısı artmasına rağmen %53.3 oy oranı elde eden Adalet Partisi, 240 sandalye kazanarak hükümeti tek başına kurabilecek sayıya ulaşmıştır.

Parti sayısı artmasına rağmen hükümetin kuracak sayıya ulaşılmasında ana etken Adalet Partisi'nin iyi bir seçim süreci geçirmiş olmasıdır. Sistemler seçim sonuçları üzerinde oldukça etkili bir etkidir ama tek koşul değildir. Adalet Partisi ve Demirel halk nezdinde popülerliği yakalamış, dönemin koşullarını ve diğer partilerin eksiklerini iyi analiz ederek seçime hazırlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 Mayıs'ın ve başarısız koalisyon döneminin sorumlusu olarak yansıtılması, ortanın solu söyleminin iyi açıklanamaması ile halk nezdinde yeterince karşılık bulmaması Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy kaybettirmiştir. Birleşik oy pusulasının kullanımının tam kavranamaması ile geçersiz oy sayısı da bu seçimde fazla olmuştur, ancak diğer seçimlerde olan her partinin kendi listesini verme usulü, oy alınıp-satılması son bulmuş ve daha şeffaf bir seçim ortamı yaşanmıştır.

1965 sonrası oluşan siyasi yapı 1969 seçimlerine kadar istikrarla devam etmiştir. Parlamentoda altı siyasi parti ve bağımsızlar yer almıştır. Bu dönemde Adalet Partisi'nin en önemli girişimi seçim sistemi üzerinde değişiklik yapılması olmuştur. 1965 seçimleri öncesinde de milli bakiye yönteminin uygulanmasına karşıt olan parti, iktidar olmasına rağmen bu fikrinden vazgeçmemiştir. Keza küçük partilerin temsil oranının artması büyük partilerin oy oranını etkilediği için Adalet Partisi kendince haklı bir tutum göstermiştir. 1968 yılında bu sebeple milli bakiye yönteminden vazgeçilerek barajsız d'Hondt yöntemine geçilmiştir.

1965 seçimlerinden sonra genel seçimler 1969 yılında yapılmıştır. Seçim sisteminin uygulanışında yapılan değişimle barajsız d'Hondt usulüne geçilmesi, seçim sonuçlarına etki eden önemli bir unsur olmuştur. AP, 1965 seçimlerine göre oy oranını düşürmesine rağmen tekrar hükümeti kurabilecek sayıya ulaşmış ve tek başına iktidar

olmuştur. Seçim sisteminin etkisi kadar Demirel'in 1965-1969 döneminde yaptığı çalışmalar ve AP'nin sağladığı popülerlik sonuçlar üzerinde etkili bir diğer husus olmuştur. Küçük partiler seçim sisteminden olumsuz etkilenmiştir. Milli bakiye usulüne göre daha az oranda bir temsil sağlanabilmiştir.

1965-1969 döneminin istikrar içinde devam etmesinde çeşitli faktörler etkili olmuştur. 1965 sonrası dünyada gelişmelerin hızlı yaşandığı bir dönem olmuştur. Olağanüstü gelişmelerin yaşanması Demirel'in işini kolaylaştırmıştır. Ancak bu dönemde askeriyenin yönetime müdahale etmesine karşı bir kaygı yaşanmıştır. Demirel, bu durumun önüne geçebilmek için askeriyeye iyi ilişkiler kurmuş ve denge politikası izlemiştir. Maddi istekler değerlendirilmiş ve çatışmacı tutumlardan sakınılmıştır.

1960 sonrası nispi temsil sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla, küçük partiler siyasal hayatta yer almaya başlamıştır. 1950-1960 döneminde temsilde adalet sorunlarının oluşturduğu siyasal gerilimler bu dönemde azalmıştır. Ancak siyasal sorunlar artarak devam etmiştir. Bu durum ortaya çıkarır ki siyasal sorunlar sadece seçim sistemi tercihi ile çözülebilecek bir şey değildir. Binaenaleyh, seçim sistemleri, toplumsal, siyasal ve kültürel açılardan ülkeleri etkileyen ve karşılıklı etkileşim içerisinde olunan yapılardır. Seçim sistemleri uygulandıkları toplumun yaşadıkları tecrübeler ve demokratik öngörülere göre zaman içerisinde bazı değişimlere uğramaktadır. Seçim sistemleri, toplumların taleplerini, yöneticilere ulaştırabilmelerinde en önemli araçlardan birisidir. Bu açıdan demokrasi ve seçim ile onu bağdaştıran seçim sistemi kavramı iç içedir.

Temsilde adalet ve yönetimde istikrar incelemesi bağlamında seçim sistemlerinin seçim sonuçları üzerinde oluşturduğu etkilere bakarken üç argümana göre değerlendirme yapılmıştır. Bunlar: Aşkın-eksik temsil, temsil edilemeyen oylar ve hükümet oluşturma biçimi. Bu bağlamda 1946-1965 arası seçimler değerlendirilmiştir. 1950-1960 yılları arasında yönetimde istikrarın en iyi sağlandığı dönem olurken temsilde adalet ihmal edilmiştir. Keza yönetimde hükümet istikrarının beraberinde siyasal istikrar getirmediği görülmüştür. 1960 sonrasında çıkarılan seçim kanunuyla nispi temsil sistemine geçilmiştir. 1961 ve 1965 seçimlerinde nispi temsil sisteminin farklı modellerle kullanılmasının farklı sonuçlar doğurduğu ortaya konmuştur. Temsilde adaletin ön plana alındığı bu dönemde seçim sonuçları her üç argümana göre incelenmiştir. 1961-1965 dönemi ikiden çok siyasi partinin siyasal hayatta etkili olması ve seçim sisteminden kaynaklı olarak parlamentoda temsil imkanı bulması sebebiyle Türkiye'yi koalisyon

hükümetleriyle tanıştırmıştır. 1965 seçimleri artık oyların en iyi değerlendirilerek, çok sayıda partinin parlamentoya girebildiği en adil seçim olmasının yanında tek partinin dört yıl boyunca kesintisiz iktidarda kalmasını sağlayan çok enteresan bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple 1965 seçimleri dünyada eşine az rastlanır *sui generis* (kendine özgü) bir özellik taşır.

Sonuç olarak; temsilde adalet ve yönetimde istikrar birlikte sağlanması zor olan argümanlardır. Ancak bu doğrultuda seçim sistemleri üzerinde değişiklikler ve uygulama yöntemleri geliştirilerek bir denge kurmaya çalışmak en doğru yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abadan, Nermin. *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.
- Abadan, Nermin ve Ahmet Yücekök. “1961-1965 Seçimlerinde Büyükşehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışı”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 7 (1996): 103- 117.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alagon. İstanbul: Kaynak Yayın, 1991.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayın, 1996.
- Akgün, Birol. “Türkiye’de Siyasi Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar”, *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 2 (2002): 151-167.
- Akşin, Sina. “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi 4*, Der. Sina Akşin, 215-223. İzmir: Cem Yayınevi, 2018.
- Akyıldız, Ali. “Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, s. 7, (2016): 127-148.
- Armağan, Servet. “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, s. 3-4 (1967): 45-100.
- Armağan, Servet. “Memleketimizde Son Parlamento Seçimleri (1968-1973)”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, s. 1-4 (1974): 155-176.
- Armaoğlu, Fahir. *Seçim Sistemleri*, Ankara: Güney Matbaacılık, 1953.
- Atayakul, Fatma Alev. “Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Ateş, Ferhat ve Tuncer Utkan. “Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar Bağlamında 1950 Genel Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 54 (2017): 217-225.
- Aydemir, Sezin. “Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneği”, *Bilgi*, (2006): 61-78.

- Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın. *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Bilir, Faruk. *Siyasi Partilerde Parlamento Adaylarının Belirlenmesi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- Bulut, Sedef. "27 Mayıs'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 19 (2009): 73-90.
- Bulut, Nihat. "Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 12 Haziran 2011 Seçimleri", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 14 (2010): 1-18.
- Buran, Hasan. *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni bir Seçim Sistemi Önerisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005.
- Cop, Burak. *Türkiye'de Seçim Sistemleri*. Çev: Ümit Dertli. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2018.
- Çavdar, Tefvik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Yayınevi, 1999.
- Çavdar, Tefvik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*. Ankara: İmge Yayınevi, 2004.
- Çolak, Filiz. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti". *Türkler*. Der. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, 774-782. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Demirel, Tanel. *Türkiye'nin Uzun On yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Demirel, Tanel. "Süleyman Sami Demirel", *Türkiye'nin 1960lı Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar, 529-539. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Erdoğan, Murat. *Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013.
- Erdoğan, Mustafa. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Yayınları, 2012.
- Erdoğan, Mustafa. *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara: Hukuk Yayınları, 2016.

- Erdoğan, Mustafa. “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-19609)”, Erişim Tarihi: 14.12.2018. <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan,349.php>.
- Fedayi, Cemal. “Ortanın Solu Akımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 2 (2004): 163-183
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2018.
- Gözübüyük, Şeref. *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.
- Haydaroğlu, Ceyhun. Gülşah Çevik, “Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, s. 1 (2016): 51- 63.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. Çev. Bekir Berat Özipek. Ankara: Adres Yayınları, 2007.
- İba, Şeref. *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Karpat, Kemal. *Türkiye’de Siyasal Sistemin evrimi: 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Yayınevi, 2007.
- Karpat, Kemal. *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Kılağız, Nuran. *Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Yayınevi, 1992.
- Kiriş, Hakan Mehmet ve Hüseyin Gül. “Türkiye’de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi, Tematik Yazılar”, *Toplum ve Demokrasi*, s. 9-11 (2007): 91–116.
- Koç, Altuğ. CHP’de ‘Ortanın Solu’ söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Koçak, Cemil. “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4*, Der. Sina Akşin, 127-223. İzmir: Cem Yayınevi, 2018.
- Küçükcan, Bilgi. 1961 Anayasası ve 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1997.

- Lijphart, Arend. *Çağdaş Demokrasiler: Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Okyay, Cafer. *Türkiye’de Anayasacılık Anlayışı Olarak Tepkisellik (1960-1982 Dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018.
- Öden, Merih. *Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2003.
- Özbudun, Ergun. *1924 Anayasası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Özbudun, Ergun. *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Özbudun, Ergun. “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1995): 521-539.
- Özbudun, Ergun. *Anayasacılık ve Demokrasi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Özdemir, Abdulkadir. *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Seçim Sistemleri ve Siyasal İstikrar*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Özdemir, Hikmet. “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi 4*, Der. Sina Akşin, 227-286. İzmir: Cem Yayınevi, 2018.
- Özgül, Bülent. *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002.
- Pınar, Mehmet. “Cumhuriyet Döneminde Unutulmuş Bir Siyasi Hareket Ahali Cumhuriyet Fırkası”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, s.7 (2016): 337-362.
- Savcı, Bahri. “Partilerin Birleşmeleri ve Siyasi Güç Birliği”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 4, (1958): 262-269.
- Savcı, Bahri. “1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 4 (1965): 177-218.
- Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu. *1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayın Dağıtım, 2012.

- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2016.
- TBMM Tutanak Dergisi. C: 48, D. 1.
- Teziç, Erdoğan. *Seçim Sistemleri*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1967.
- Teziç, Erdoğan. *100 Soruda Siyasal partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1979.
- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayın Dağıtım, 2012.
- Timur, Taner. *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: İmge Yayınevi, 2003.
- Toker, Metin. *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları (Demokrasi Yokuş Aşağı 1954-1957)*, Ankara: Bilgi yayınevi, 1991.
- Toker, Metin. “Bugünkü Görevimiz”, *Akis Dergisi*, s. 301 (1961).
- TÜİK. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu*, Ankara 2012.
- Tuncer, Erol, “Türkiye’de Seçim Uygulamaları/ Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği”, *Anayasa Yargısı*, s. 23 (2006): 167-182.
- Tuncer, Erol. *Osmanlı’da Günümüze Seçimler*, Ankara: Tepav Yayın, 2002.
- Tunç, Hasan ve Murat Erdoğan. “Demokrasilerde Seçim Sisteminin Parti Sistemi Üzerindeki Etkisi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *Ombudsman Akademik Dergisi*, s. 4 (2016): 13-79.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Türk, Hikmet Sami. “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 23 (2006): 75-103.
- Varel, Anıl. “Altmışlı Yıllar Türkiye’inde Sınıf ve Siyaset: Meşruiyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleriyle TİP”, *Türkiye’nin 1960lı Yılları*, hzn, Mete Kaan Kaynar, 397-435. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Varlık, Ülkü ve Banu Ören. *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, İstanbul: Der Yayınları, 2001.

Yavaşgel, Emine. *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.

Yüzbaşıoğlu, Necmi. “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemi ve Bunlara ilişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5 (1996): 103-150.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

